

**XIINXALA WALSIMANNAA QABIYYEE BARNOOTA AFAAN  
OROMOO KUTAA 11FFAAFI WAYITII BARNOOTAA:  
XIYYEEFFANNAAN MANA BARUMSA QOPHAA'INA LIMMUU**

**MAGARSAA NAMOOMSAA**

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)  
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO  
OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA/FINFINNEE  
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,  
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTII  
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF  
FOOKILOORII**

**HAGAYYA 2008/2016**

**FINFINNEE**

**XIINXALA WALSIMANNAA QABIYYEE BARNOOTA AFAAN  
OROMOO KUTAA 11FFAAFI WAYITII BARNOOTAA:  
XIYYEEFFANNAAN MANA BARUMSA QOPHAA'INA LIMMUU**

**MAGARSAA NAMOOMSAA**

**GORSA: GABBAROO TULLUU (PhD)**

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)  
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO  
OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA/FINFINNEE  
KOLLEEJII NAMOOMAAQO'ANNOO  
AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTII  
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF  
FOOKILOORII**

**HAGAYYA 2008/2016**

**FINFINNEE**

## YUUNVARSIIITII ADDIS ABABAA

### SAGANTAA EEB-BOODAA

Waraqaan qorannoo kun *Magarsaa Namoomsaatiin*, mataduree: Xiinxala walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> fi wayitii barnootaa irratti ulaagaa digirii lammaffaa barnoota Afaan Oromoo, hogbarruufi fookloorii ittiin guuttachuuf qophaa'ee kan dhihaate yoo ta'u, hojii dhuunfaa koo isa jalqabaa ta'ee akka seera Yuunvarsiiitichaatti sadarkaafi qulqullina isaa eegee kan dhiyaate.

#### Koree Qormaataa

Qoraa alaa \_\_\_\_\_ Mallattoo\_\_\_\_\_

Qoraa keessaa \_\_\_\_\_ Mallattoo \_\_\_\_\_

Gorsaa \_\_\_\_\_ Mallattoo \_\_\_\_\_

---

Dura ta'aa muummee yookiin Qindeessaa sagantaa eeb-boodaa

## Gabaabsa

*Kaayyoon qorannichaa walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>fi wayitii barnootaa, haala mana barumsa qophaa'ina Limmuu xiinxaluudha. Adeemsa kana keessatti ragaa walitti qabuuf barsiisota 2, suuppervaayizera Ifi barattoonni 126 akka iddattootti filatamanii jiru. Kana raawwachuuf immoo qoratichi mala qorannoo ibsaatti dhimma ba'e. Odeeffannoos sakatta'a dookumentii, bar-gaaffiifi af-gaaffiitti gargaaramuun walitti qabateera. Odeeffannoon guuramanis haala walitti dhufeenya qabaniin qindaa'uun xiinxalaman. Bifuma Kanaan, walsimachuu dhabuu qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa, rakkoon qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa bifa qindaa'een silabasii, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa keessatti dhiyaachuu dhabuu, qabiyyeen barnootaa hin xumuramiin hafuufi wayitii sababa garaagaraatiin gubuun barsiifata ta'uudha. Maddi rakkoo kanneeniis, qabiyyeen bal'achuufi wayitiin xiqqaachuu, silabasii, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa qabiyyee qindaa'eefi yeroo itti barsiifamu qabu qabatee mana barumsaatti argamuu dhabuufi xiyyeeffannoon gosa barumsa kanaaf kan hin kennamne ta'uu sakatta'amee jira. Rakkoolee kanaafi furmaatni ogeeyyiin afaanii keessumattuu kanneen meeshaalee barnoota Afaan Oromoo qopheessan qabiyyee fi wayitii walsimsiisuun qopheessuu, silabasiin, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa bifa qindaa'een qophaa'uun mana barumsaatti argamuufi Waajjirri barnoota Aanaa, hooggantootni mana barumsaafi barsiisonni mana barumsaa gosa barnoota kanaaf akkuma gosa barnoota biroo xiyyeeffannoo kennuun wayitiin gosa barnoota kanaa qixa sirriin akka hojiirra ooluuf hojjechuu qabu.*

## **Galata**

Waraqaan qorannoo kun akka galma ga'uuf gaaf tokkollee dadhabe osoo hinjedhiin yeroofi beekumsa isaanii osoo hinqusatiin ogummaa isaaniin na tumsanii dhidhiibanii gara ta'utti kan na qajeelchan gorsaa koo Gabbaroo Tulluuf (PhD) galata onneerra ta'en qabaaf.

Dabalees, seexaa natti uumuun dadhabbi ammana hinjedhamne nawaliin dabarsuun sadarkaa kanarra akkan ga'uuf gargaarsa daangaa hinqabne kan naaf taasisan Aabbaakoo Namoomsaa Alamuufi haadhakoo Aadde Shaashee Galataaf galannin qabu olaanaadha. Kana malees, obbolaankoo hundumaa kanneen deeggersa yaadaafi ogummaa naaf godhaniin galata argadhaan jedha.

Itti dabalataanis, milkaa'ina barnootakootii kanaaf kanneen deeggersa yaadaafi meeshaalee barreeffamaafi koompiitara kan naaf taasisan Obbo Wandimmuu Asaffaafi maatii isaa guddaan galateeffadha. Akkasumas, hiriyyoota koo kanneen deeggersa yaadaafi ogummaa naaf taasisan hunda isaaniitiin kan eebbaa ta'aan jedha.

Dhuma irrattis, Yuunivarsiitii Addis Abaabaa/ Finfinnee fi muummee Afaan Oromoo qorannoo kana hojjedhee akkan xumuruuf carraa kana waan naaf laataniif guddaa haa galatoomuu, dagaagees haa jiraatun jedha.

## **Gabaajeewwan**

BLTO	Barnoota Leenjii Teeknikaafi ogummaa
T/L	Tartiiba Lakkoofsaa
WBA	Waajjira Barnoota Aanaa
BBO	Biirroo Barnoota Oromiyaa
KBAO	Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo

## **Jibsoo**

### **Afaan Oromoo**

### **English**

Gabaabsa_____	Abstract
Qabeentaa_____	Content
Odhimtoota_____	Respondents
Mala makaa_____	Mixed method
Iddatteessuu akkayyoo_____	Purposive sampling
Irraawwatootaa_____	Population of the study
Malleen qaaccessa ragaalee_____	Methods of data analysis
Yaboo/yaada furmaataa_____	Recommendation
Dabalee_____	Appendix
Gaaffilee Cufaa_____	Close-ended question
Gaaffilee banaa_____	Open-ended question

## **Baafata**

<b>Qabiyyee</b>	<b>Fuula</b>
Gabaabsa .....	i
Galata....	ii
Gabaajeewwan .....	iii
Jibsoo.....	iv
Baafata .....	v
Tartiiba Gabateewwanii .....	x
BOQONNAA TOKKO: SEENSA .....	1
1.1.Seenduubee Qorannichaa .....	1
1.2.Ka'umsa Qorannichaa .....	4
1.3.Kaayyoo Qorannichaa .....	6
1.3.Barbaachisummaa Qorannichaa .....	6
1.4.Daangaa Qorannichaa .....	7
1.6.  Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7.Qindeeffama Qorannichaa.....	8
BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU .....	9
2.1. Wixinee Sirna Barnootaa .....	9
2.2. Yaad-rimee Sirna barnootaafi Silabasii.....	10
2.2.1. Sirna Barnootaa .....	10
2.2.2. Silabasii .....	13
2.3. Gurmaa'ina Sirna Barnootaa .....	15



2.4. Hojii Irra Oolmaa Sirna Barnootaa .....	16
2.5. Waantota Hojii irra Oolmaa Sirna Barnootaatti Gufuu Ta'an .....	17
2.6. Qophii Meeshaalee Barumsa Afaanii.....	18
2.6.1. Tooftaalee Meeshaan Barnootaa Itti Qophaa'an .....	19
2.6.2. Xiinxala Fedhii .....	20
2.7. Hojii iraa Oolmaa Kitaaba Barnootaa .....	21
2.8. Maalummaa Qabiyyee Barnoota Afaanii .....	22
2.8.1. Qabiyyee Barnoota Afaanii Keessatti Wantoota Xiyyeeffannoo Argachuu Qaban.....	22
2.8.2. Madaallii Qabiyyee Barnoota Afaanii .....	23
2.8.2.1. Maalummaa Madaallii .....	24
2.8.2.2. Madaallii Qabiyyee Barnootaa .....	24
2.8.2.3. Kaayyoo Madaallii Qabiyyee Barnootaa .....	25
2.9. Maalummaa wayitii Barnootaa .....	25
2.9.1. Faayidaa wayitii Barnootaa .....	27
2.9.2. Wayitii Barnootaa Hojiirra Oolchuu Keessatti Shoora Barsiisaa.....	29
2.9.3. Ulaagaalee Madaallii Wayitii Barnootaa.....	31
2.10. Barbaachisummaa Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaa .....	32
2.11. Sakatta'a Barruuwwan Walfakkii .....	33
<b>BOQONNAA SADII: SAXAXAAFI MALLEEN QORANNICHAA .....</b>	<b>35</b>
3.1. Saxaxa Qorannichaa.....	35
3.2. Madda Odeeffannoo .....	36

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu .....	36
3.3.1. Filannoo Barattootaa.....	36
3.3.2. Filannoo Barsiisotaafi Suuppervaayizeraa .....	37
3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman .....	37
3.4.1. Sakatta’a Dookumentii .....	37
3.4.2. Bargaaffii .....	38
3.4.3. Afgaaffii.....	38
3.5. Tariiba Odeeffannoon itti funaaname .....	39
3.6. Mala Qaaccessa Odeeffannoo .....	39
BOQONNAA AFUR: ODEEFFANNOO QAACCESSUUN HIIKA ITTI KENNUU ....	40
4.1. Duubee Ragaa Kennitootaa.....	40
4.2. Qaaccessa Odeeffannoo Dookumentii Irraa Argame.....	41
4.2.1. Walsimannaa Wayitiifi Qabiyyee Barnootaa Ogummaawwan Afaanii.....	41
4.2.1.1. Qabiyyee Barnootaa Ogummaa Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Barsiisuun .....	41
4.2.1.2. Qabiyyee Barnootaa Gama Ogummaawwan Dubbisuufi Barreessuun .....	43
4.2.2. Walsimannaa Wayitii Barnootaafi Qabiyyee Barnoota Seerlugaa.....	45
4.2.3. Walsimannaa Qabiyyee Barnootichaafi Wayitii Barnootaa Afoolaa .....	46
4.2.4. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Gama Sirna Tuqaaleen .....	47
4.2.5. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Gama Gaalee Barsiisuun .....	48
4.2.6. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaa Keeyyata Barsiisuun .....	50

4.2.7. Walsimannaa Qabiyyeefi Wayitii Barnootaa Gama Hiika Jechootaa Barsiisuun .....	50
4.3. Walsimachuu Dhabuu Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11 <sup>ffaa</sup> fi wayitii.....	51
4.4. Madaallii wayitii Barnootaa Kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11 <sup>ffaa</sup> f ramadame .....	52
4.5. Qaaccessa Odeeffannoo Bargaaffii .....	55
4.5.1. Odeeffannoo kitaabni barnootichaa wayitii kenname keessatti xumuramu ilaalchisee dhiyaate.....	55
4.5.2. Qabiyyee barnootichaa keessaa wayitii baay'ee kanneen barbaadan ilaalchisee .....	57
4.5.3. Kaayyoowwan Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Ilaalchisee .....	58
4.5.4. Haala Barsiisaan Qabiyyee Barnootaa Itti Dhiyeessu Ilaalchisee .....	59
4.5.5. Fedhii, SadarkaaFi Dandeettii Barattootaa .....	61
4.5.6. Hojiirra Oolmaa Wayitii Barnootichaa Ilaalchisee .....	63
4.5.7. Shaakala Qabiyyeewwaniifi Wayitii Keessatti Rakkoolee Mul'atan .....	63
4.5.8. Walsimachuu Dhabuu Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaaf Yaada Furmaataa .....	64
4.6. Qaaccessa Afgaaffii Barsiisotaafi Suupparvaayizaraaf Dhiyaate .....	65
4.6.1. Qabiyyee Barnootichaa Hubachiisuuf Yaalii Barsiisonni Taasisan. ....	65
4.6.2. Wayitii Barnootichaa Hojiirra Oolchuuf Rakkoolee Mudatan .....	67
4.6.3. Walsimannaa Qabiyyee Barnoota Afaan Oromoo Kutichaafi Wayitii .....	67
4.6.4. Walsimannaa Dhabuu Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11 <sup>ffaa</sup> ...	68

4.6.5. Wayitiin Barnootichaa Kitaabicha Yeroon Xumursiisuu Isaa Ilaalchisee	
Yaada Dhiyaate .....	69
BOQONNAA SHAN: GOOLABAAFI YAADA FURMAATAA .....	72
5.1. Goolaba .....	72
5.2. Yaada Furmaataa.....	74
Wabiilee .....	76
DABALEEWWAN.....	80

## **Tartiiba Gabateewwanii**

<b>Gabatee</b>	<b>Fuula</b>
Gabatee: (1) Seenduubee Barsiisotaafi suupparvayizaraa Saala, Sadarkaa Barnootaafi Muuxannoo Isaanii Ibsu .....	40
Gabatee: (2) Seenduubee Barattoota Ragaa Kennuuf Iddaatteffamanii Saalaafi Umuriin .....	41
Gabatee 3: Baay'ina Wayitii Waggaaf Ramadameef Kan Hojiirra Oole .....	53
Gabatee 4. Qabiyyeen KBAO Wayitii Kennameef WajjiinWalsimuu Isaa Kan Ibsu. ....	56
Gabatee 5. WayitiinBarnootaa qabiyyee isa kam irratti akka walsimuufi dhiisu kan ibsu .....	57
Gabatee 6. Kaayyoo Kitaabni Barataa Afaan Oromoo Qophaa'eefi Wayitii .....	58
Gabatee 7. Barsiisaan Wayitii Barnootaatti Sirnaan Fayyadamuu Isaa Kan Ibsu .....	60
Gabatee 8. Qabiyyeewwan Fedhii, Sadarkaafi Dandeettii Barattootaa Gituusaa .....	61

## **BOQONNAA TOKKO: SEENSA**

### **1.1. Seenduubee Qorannichaa**

Garee hawaasaa kamiifuu afaan hambaa bara baraa eenyummaa hawaasa tokkoo kan jabeessee ibsu. Kanaaf, Burkeen (1991) eenyummaa sabaa dhugummaatiin kan dubbatu afaan isaa waan ta'eef, gahee isaa qixaan akka bahuuf sirnaan qophii mataasaa akka qabaatuu taasiisuun barbaachisaadha. Kunis, adeemsa isaa eegee akka dhihaatuu gochuu keessatti gaheen sirni barnootaa qabu olaanaadha.

Jechi sirna barnootaa jedhuufi jechi silabasii jedhu yeroo tokko tokko akka tokkootti tajaajila yeroo tokko tokko garuu garaagara. Akkasumas, jechi qophii sirna barnootaafi qophii silabasii jedhu qo'attootaafi namoota ogummaa kanaan hojjetanitti ni bitaacha'a. Barnoota afaanii keessatti yaanni sirna barnootaakan inni irratti xiyyeeffatu garaagarummaa silabasiifi sirna barnootaa gidduu jiru irratti (Wang, 2006). Wanti wal falmisiisaa ta'e inni guddaan hiika sirna barnootaati. Yeroo ammaa kana jecha sirna barnootaa jedhuuf hiikkaan sirriifi fudhatama qabu kan hin jirre yoo ta'u, falmii jiru irratti hundaa'uun yaanni jiru bal'aadha (Richards, 2001). Garaagarummaan akka namoonni waa jedhan kan wallaalsise sababa addaa addummaa itti fayyadama sirna barnootaa biyya Ingiliziifi Ameerikaa gidduu jiruuti (Wang, 2006). Sababni inni biraan waa'ee sirna barnootaa irratti danqaa uume, jijjiirama yaadaa sirna barnootaa kan yeroo dhiyooti (Nagy fi Willis, 2008).

Biyya Ingiliziitti, silabasiin akka qabiyyee of danda'e barnootaa of danda'e tokkootti ilaalama. Fakkeenyaaf, kan akka silabasii herregaa yookiin silabasii Ingiliffaa; sirni barnootaa garuu, akka qaama qu'annoo guutummaa qabiyyee barnoota baratamuufi kaayyoo mana barumsa tokkoo galmaan ga'uu irratti xiyyeeffata. (Fakkeenyaaf, sirna barnoota Faransaay yookiin haala barnoota isaanii, sirna barnoota Itoophiyaa). Biyya Ameerikaatti garuu, sirni barnootaa silabasii wajjiin hiika wal fakkaatu qabu. Yaanni sirna barnootaa jedhu hiikkaa dhiphaa koorsii tokko yookiin qabiyyee gosa barnoota tokkoo qofaa irratti xiyyeeffataa ture. Booda garuu, adeemsa barnoota hundumaa osoo hin

hambisiin kan akka meeshaalee barnootaa, qormaataafi leenjii barsiisotaa of keessatti hammateera (Stern, 1983). Haaluma wal fakkaatuun, Nuunaan (1988: f, 1) irratti, sirna barnootaa jechuun yaada bal'aa kan “kaayyoo, hojii irra oolmaa, madaallii, akkaataa to’annaa dareefi bulchiinsa karoora barnootaa” kan of keessaa qabudha jedhu. Nuunaan (1988) karaa biraa akka jedhanitti, maddi silabasii sirna barnootaa ta’ee, keessumaa iyyuu daree barnootaa keessatti maaltu gosa barnootaa tokko keessatti akka barsiifamu irratti xiyyeffata jedhu. Sirni barnootaa gosa barnoota tokkoo kan murteessu yommuu ta’u, barattoonni maal akka baratan kan ibsu immoo sadarkaa silabasiittidha. Dublinfi Olshtain (1986) sirni barnootaa silabasii of keessaa kan qabu garuu, kan bakka wal hin buune jedhu. Walumatti qabaatti, yaada garaa garaa waa’ee sirna barnootaafi silabasii irratti jiru kana keessaa ani akka mataa kootti sirna barnootaafi silabasii biyya Inglizii kanan deggera.

Kaayyoo barnootaa kan galmaan ga’uun danda’amu yoo sirni barnootaa mijataa ta’ee qophaa’e. Hayyoonni barnootaa Brown (1994); McDonoughfi Shaw (1993); Cunningsworth (1984); Richards (2001); Tomlinson (1998) adeemsi sirni barnootaa bu’a-qabeessa ta’e ittiin qophaa’u walxaxaa akka ta’e nihamanu. Innis, qophiin sirna barnootaa adeemsa fedhii barataa, barsiisaa, maatii barattootaa, hawaasa naannoofi ogeeyyii barnootaa sadarkaa adda addaarra jiran sakatta’uu, galma kaawwachuu, silabasii wiixinuu, meeshaalee barnootaa filuufi qopheessuu, barsiisota leenjisu /qopheessuu, saganteessuufi hojiirra oolchuu hammata. Hojiirra oolmaan sirna barnootaa kaayyoofi galmoota yaadamaniiif mijatoofi kan walgitan ta’uun isaanii ilaalamuu qaba jedhu. Qophiifi fooyya’ina sirna barnootaa keessatti, barsiisonniifi ogeeyyiin barnootaa shoora olaanaa qabu. Dhimma kana ilaalchisee Linda (1997:46) yoo ibsu, “Garee qophiifi fooyya’insi sirni barnootaa ilaallatu keessaa barsiisonni shoora guddaa qabu” jedha. Barsiisonni mana barumsaarra jiran sirna barnootaafi meeshaalee barnootaa qopheessuurratti leenjii qabaachuu dhiisuu nimalu. Haata’u malee, muuxannoo qabaniin hawaasa barnootaatti itti dhiheenyaan waan jiraniif gahee isaan dhimma kanarratti qaban olaanaadha. Kunis, kan mul’isu sirna barnootaa kan hojii irra oolchu barsiisaa waan ta’eefi. Kaayyoon qophii sirna barnoota afaaniis, barattoonni walqunnamtii sirrii ta’e

akka uumaniif gochaalee dandeettiiwwan afaanii warra gurguddoo arfan: dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu. Akkasumas, dandeettiiwwan afaanii warra xixiqqoo: hiika jechootaa, seerluugaafi hogbarruu shaakalsiisuuf gochaalee sadarkaa, fedhiifi dandeettii barattootaa giddu-galeessa godhate bifa adda addaatiin ga'umsaan of keessatti hammatee qophaa'uufi qabiyyeewwan qophaa'an kun immoo yeroo (wayitii) keessatti barsiifamee barattoota hubachiisuun danda'amu ilaalcha keessa galchuun ta'uu qaba. Kana ilaalchisee haayyoonni Wileyfi Harnischfeger (1974: 74) yoo ibsan, “qabiyyeen yeroo ga'aa hinqabne tokko fiixaan ba'iinsa barataan qabiyyee sana irratti qabu karaatti hambisa.” jechuun ibsu.

Gochaaleen fedhiifi dandeettii barattootaa akkasumas, barsiisotaa giddu-galeessa godhachuu akka qabu Wright (1987: 68) akkas jechuun ibsa, “Meeshaaleeniifi qabiyyeewwan barnootaa yeroo filataman kanneen fedhii barataafi barsiisaa giddu-galeessa godhatan ta'uu qabu. Akkasumas, barattoonni maal akka dalagan, akkamitti akka dalaganiifi yeroo ammamii keessatti akka dalagan beekuu qabu. Kana jechuun, yeroo waa'een barnoota mana amantii irraa ka'ee gara sirna barnootaa sirriin qophaa'ee hojii irra ooluutti ka'e irraa eegalee caccabsa qabiyyee barnootaaf wayitiin barnootaa kennamuu eegaleera. Kun immoo, daree barnootaa keessatti qabiyyeen barnootaa tokko akkamitti akka hojii irra ooluufi yeroo ammamii keessatti akka hojii irra oolu irratti xiyyeeffateeti. Yeroo ammaa kanas yoo fudhanne qaamni sirna barnootaa, silabasiifi kitaaba barataa qopheessu yeroo qabiyyee barnootaa qopheessu yeroo itti barsiifamu wajjiin silabasiifi qajeelcha barsiisaa irratti kan qopheessaa jiru. Kun immoo, yeroo tokko tokko qabiyyee fi wayitiin haala seera qabeessa ta'een walgitee hin qophaa'iin hafa.

Qabiyyeen kitaaba barataa tokko keessatti qophaa'u dandeettii barataa, kan barsiisaafi sadarkaa barnoota isaanii kan giddu-galeessa godhate ta'uu qaba. Kanaafuu, qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u akkuma fedhiifi dandeettii barataa giddu galeessa godhatu yeroo itti barsiifamus giddu-galeessa godhatee qindaa'uu qaba. Kana jechuun, caccabsi qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa keessatti barsiifamu yoo walsime malee kaayyoon barnootaa sun galma hin ga'iin hafa



## 1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Walsimannaan wayitii barnootaafi qabiyyee barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu galmaan ga'uuf baayyee barbaachisaafi bakka olaanaa qabaachuu isaa ilaalchisanii beektoonni hedduun kitaaba isaanii keessatti ni ibsu. Wright (1987:68) yaada kana yeroo cimsu, "Meeshaaleeniifi qabiyyeen barnootaa yeroo filataman kanneen fedhii barataafi barsiisaa giddu-galeessa godhatan ta'uu qabu. Akkasumas, barattoonni maal akka dalagan, akkamitti akka dalaganiifi yeroo ammamii keessatti akka dalagan walsimanii qophaa'uu qabu." jedha. Kun immoo, Kan agarsiisu qabiyyeen barnootaaf dhiyaatu tokko yeroo qindaa'ee baruufi barsiisuuf qophaa'u, baayyees bal'achuu akka hin qabne, baay'ees dhiphachuu kan hin qabne ta'uu isaa nu hubachiisa. Innis, qabiyyeen barnootaa sirriitti qindaa'ee wayitiin barnootaa isa madaalus wajjiin kennamuufi akka qabudha. Kun immoo, barataan qabiyyee qophaa'eef sana akka hubatuuf ni gargaara. Yaada kana haayyonni Levinfi Tsang (1987) yoo ibsan, "Bu'aan qabiyyee barnootaa kan madaalamu hanga barattoonni qabiyyee sana baruuf tattaafataniini. Kun immoo, hanqina yeroon gufachuu hin qabu." jechuun ibsu. Yaanni kun kan mul'isu barataan qabiyyee barnootaa sana baruuf osoo fedhii qabuu sababa walsimachuu dhabuu qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaadhaan qabiyyee sana hin hubatiin hafuu waan danda'uufi.

Qorataan kunis, naannoo Oromiyaatti Godina Wallaggaa Bahaa, Aanaa Limmuutti Afaan Oromoo yeroo barsiisaa ture, qabiyyeen barnoota Afaan Oromoofi wayitiin barnootaa kutaa 11<sup>ffaa</sup> rakkoo akka qaban adda baasee jira. Kunis, sababa wayitiin kenname xiqqaachuufi qabiyyeen barnootaa immoo baay'achuu, wayitiin barnootaa ramadame qixa sirriin hojii irra ooluu dhabuudha. Kun immoo, qabiyyeen qophaa'e qixa yaadameen hojii irra hin ooliin waan hafuuf xiyyeeffannoo argachuu kan qabu. Haa ta'u malee, qorannoon sadarkaa garaagaraa irratti dhaabbilee barnoota olaano keessatti dhimma adda addaa irratti haa taasifamuyyuu malee, qorataan kun yeroo sakatta'insa barruu walfakkii geggeessutti walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoofi wayitii barnootaa Afaan Oromoorratti qorannoon taasifame akka hinjirre argee jira.

Qorannoon kunis, dhimma xiyyeeffannoo dhabe yookiin hinxuqamiin kana kaayyoo ijoo qorannichaa walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>fi wayitii barnootaa xiinxaluu kan jedhu irratti ta'a. Qorannoon Kanaan dura mata-duree kana fakkaatu irratti hojjetame yoo dhibeyyuu Adaanee (2013) Walsimannaa itti fayyadamiinsa sagantaa barnoota Afaan Oromoo raadiyoorraafi kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 8<sup>ffaa</sup>: Xiyyeeffannaan manneen barnoota Aanaa Walmaraafi bulchiinsa magaalaa Hoolataa irratti xiyyeeffachuun qorannoo geggeessee jira. Qorataan kun walsimannaa tamsaasa raadiyoofi kitaaba barataa irratti xiyyeeffachuun sakatta'e. Akka argannoo qorannoo isaatti, walsimannaan tamsaasa barnoota Afaan Oromoo raadiyoofi kitaaba barataa gadaanaa ta'uu, walsimannaan tamsaasaa barnoota Afaan Oromoo raadiyoofi qajeelcha barsiisaa gadaanaa ta'uu, yeroon tamsaasichaa shaakalaafi marii kennuuf ga'aa ta'uu dhabuufi hordoffiifi deeggersi qaamni olaanaan sagantichaaf godhu gadaanaa ta'uu ibsee jira. Rakkooleen kun osoo jiranii kaayyoon sagantaa barnoota raadiyoo kun itti qophaa'eef galma ga'a jechuun ulfaataa akka ta'e qorataan kun ni kaa'a. Haa ta'u malee, walsimannaa qabiyyee fi yeroo itti qabiyyeen barsiifamuu hin ilaalle. Barnoota Afaan Oromoo keessatti garuu, kan gufuu ta'u qabiyyee barnootaa barsiisuuf yeroon ga'aa dhibuudha. Waan kana ta'eef, qorataan kun madda rakkoo Afaan Oromoo baruu-barsiisuurratti hangafa ta'e ilaalu hin dandeenye. Kanaaf, yeroo baay'ee barattoota mana barumsaa qophaa'ina Limmuu Afaan Oromoo barachuu irratti rakkoon ni mudata. Kanaafuu, qorataan kun qaawwa kana dhiphisuuf ka'ee jira.

Kanaaf, ka'umsi qorannoo kanaas qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kuticha keessatti dhiyaataniifi wayitii barnootaa hojii irra oolaa jiru madaaluufi hanqinoota jiran heeruudha. Akkasumas, rakkoo kanaaf dhimmoota bu'uura ta'an adda baafachuuf gaaffiwwan qorannoo gadii dhiyaatanii jiru.

1. Qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo barataaf dhiyaate waayitii barnootaa kennameef wajjiin walsimataa?
2. Wayitiin barnootaa walii gala kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f kenname qabiyyee barnootaa ni xumursiisaa?

3. Silabasii, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo Kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qabiyyee fi wayitiin bifa walfaanuun dhiyaatee?
4. Wayitiin barnoota Afaan Oromoof kenname hundi hojii irra oolaa jiraa?

### **1.3. Kaayyoo Qorannichaa**

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessa jiran wayitii barnootaa kennameef hangam mijatoo akka ta'an madaaluun ibsuu yoo ta'u, kaayyoon gooree qorannoo kanaa:

1. Qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo barataaf dhiyaate wayitii barnootaa wajjiin akka walsimatu sakatta'uun ibsuu;
2. Wayitiin barnootaa walii galaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf mijataa akka ta'e addaan baasuu;
3. Qabiyyee fi wayitiin silabasii, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessa jiru walsimuu isaa addaan baasuu;
4. Wayitii barnoota Afaan Oromoof kennameefi kan hojii irra oolaa jiru sakatta'uu.

### **1.3. Barbaachisummaa Qorannichaa**

Haalli baruufi barsiisuu tokko akka galma ga'uu danda'uuf yookiin qabiyyeen barnootaa waggaaf kenname akka xumuramuuf qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimachuu qaba. Walsimannaa kanaaf immoo wantoota gufuu yookiin rakkoo ta'uu danda'an addaan ba'anii beekamuun yoo furmaata argatanidha. Kanaafuu, wantoota akka qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> wayitii barnootaa kennameef wajjiin wal hinsimanne taasisan gad fageenyaan xinxaluun yaada furmaataa kaa'uun adeemsa Afaan barsiisuu keessatti iddoo olaanaa qaba. Kanaafuu, qorannoon kun faayidaalee armaan gadii ni kenna jedhameetu abdatama.

1. Manni barumsaa qophaa'ina Limmuus ta'e, barsiisonni Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisan bu'aa qorannoo kanaa irraakallattiin itti fayyadamoo ta'u;
2. Qaamni kitaaba barataa Afaan Oromoo, silabasii, qajeelcha barsiisaa qopheessu waantota wal-simannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> fi wayitii barnootaa keessatti gufuu ta'an adda ni baafatu;
3. Namoota gara fuulduraatti mata-duree kana irratti qorannoo geggeessaniif akka madda odeeffannootti fayyaduu danda'a.

#### **1.4. Daangaa Qorannichaa**

Daangaan qorannoo kanaa walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> fi wayitii barnootaa madaaluu irratti kan daangeffamedha. Sababa qoratichi kutaa kana filateefis, barnoonni kutaa 10 fi 12 qophii qormaata biyyoolessaarra waan jiruuf gufuuwwan wayitii barnootaa mudatan hedduu ta'uu ni malu jedhee waan yaadeefi. Akkasumas, barnootni kutaa 9ffaas barattoonni kutaa saddeet xumuruun manneen barnoota garaa garaa dhufan harcaatii wayitii barnootaa irratti dhiibbaa waan qabaniif qorannoon kun kutaa 11<sup>ffaa</sup> irratti xiyyeeffateera. Kana malees, qabiyyee kana kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti barsiisaa waan tureef odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf haalli mijataan ni uumama jedhee waan yaadeefi. Kanaaf, qorataan qabiyyee barnoota daree biraa hin ilaalle, wayitii barnootaa kan daree biraa hin ilaalle. Qabiyyee keessaa immoo, qabiyyee xiyyeeffannoo argachuu qaban irratti xiyyeeffachuun madaaluu yaalameera.

#### **1.6. Hanqina Qorannichaa**

Qorannoon kun akkuma wanti yeroo jalqabaaf adeemsifamu kamiyyuu hanqina qabaachuu malu gufuun adda addaa isa mudachuu danda'ee jira. Qorannoon kun osoo walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo fi wayitii barnootaa kutaa adda addaa irratti geggeeffamee bu'aan olaanaa ni argama ta'a. Haa ta'u malee, Sakatta'a dookumentiif silabasiin barbaachisaa yoo ta'e iyyuu qorataan kun argachuu hin dandeenye. Kanaafuu, bakka silabasii qajeelcha barsiisaa fayyadamuun furuun danda'ameera. Karaa biraatiinis, barruuleen wabii mata-duree qorannoo kana deggeran Afaan Oromootiin dhibuun hanqinoota jijjiiruu irratti qorataa mudatani. Kanaafis,

qorataan kitaabilee wabii afaan Inglizii argate gara Afaan Oromootti jijjiiruun rakkoo mudate furee jira. Itti dabalataanis, mata-duree qorannoo kanaan walfakkaatan irratti qorannoo geggeeffame argachuu dhabuunis rakkoo ture. Haa ta'u malee, qoratichi toora interneetii fayyadamuun joornaalota garaagaraa dubbisuudhaan hanqinoota ibsaman kanneen keessa darbuudhaan wanti qorannoo kanarraa argame waanuma dhugaa agarsiisa jedhee amana.

### **1.7. Qindeeffama Qorannichaa**

Qorannichi boqonnaawwan gurguddoo shanitti qoodamee jira. Boqonnaan tokko ariirrata qorannichaa waliigalaa beeksisa. Ka'umsa, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree, faayidaa, daangaa, hanqina qorannichaa, qindeeffamni qorannichaa kutaa kana keessatti dhiyaate. Boqonnaan lama, Barruulee yaadxinaa jalatti maalummaa sirna barnootaafi silabasii, gurmaa'ina sirna barnootaa, hojiirra oolmaa sirna barnootaa, hojiirra oolmaa sirna barnootaatti waantota gufuu ta'an, maalummaa qabiyyee barnootaa, maalummaa wayitii barnootaa, wayitii barnootaa hojiirra oolchuu keessatti ga'ee barsiisaafi sakatta'a barruu walfakkiitu dhiyaate. Boqonnaan sadii mala qorannichaati. Mata-duree kana jalatti mala filannoo iddattoowwanii, meeshaalee funaansa ragaa, adeemsa ragaa walitti qabuu akkasumas, mala qindaa'ina ragaaleefi mala qaaccessa ragaaleeti dhiyaate. Boqonnaan afur qaaccessaafi ibsa ragaaleeti. Kutaa kana keessatti ragaalee sakatta'a dookumentii, afgaaffii barsiisaafi suuppervaayizeraafi bar-gaaffii barattoota irraa funaanametu qaaceffamee ibsamee jira. Boqonnaan shan cuunfaafi yaada furmaataati. Mata-duree kana jalatti xiinxalaafi qaaccessa ragaalee irraa argannoowwan argaman duraa duubaan erga dhiyaatanii booda, argannoowwan kana irratti hundaa'uudhaan qoratichi hanqinoota jiran furuuf waantota furmaata jedhee yaade kutaa kana keessatti dhiyeessee jira.

## **BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU**

### **2.1. Wixinee Sirna Barnootaa**

Barumsi idaa'ama adeemsa karaa namoonni dandeettiiwwan ga'umsa, ilaalcha, ogummaafi bifa amala sona gaarii isaan hawaasa keessa jiran keessatti gabbifatanidha (Dirribsaa, 2004). Kaayyoleefi galmoonni barumsaa kan bira ga'amuun danda'amu, yaaliin sirna barnootaa mijataa ta'e manneen barnootaaf qopheessuu walitti fufiinsaana yoo taasifamedha. Manneen barnootaa kanneen kallattiin hojiiirra oolchaniif sirna barnootaa mijataa ta'e qopheessuun kan danda'amu itti dhiyyeenyaan waa'ee barsiisotaa, barattootaafi haala qabatamaa jiru beekuun murteessaadha. Kunis, kan ta'uu qabuuf hojiiirra oolmaan sirna barnootaa keessatti waan ta'eefi.

Kanaadaa, Ameerikaafi Biriten keessatti gara mana barumsaa dhaquun hanqinni barumsaa yeroo ammaa waa'ee kutaa dagachuu akka ta'e bira ga'uu danda'ameera. Dareen, ijoolleen, baruufi barsiisuun hin jiru jechuu dandeenya (xiyyeeffannaa hinarganne) Dublinifi Olishtain (1986). Qophii sirna barnootaa keessatti haala waa'ee barumsaa malee barumsa mataa isaa barsiisaa hin turre. Sagantaa afaanii haaraa eegaluu dursee waanti baay'ee barbaachisaan hojii odeeffannoo walitti qabuuti. Sadarkaan dhugaa jiru barbaadu kun sagantaa barnootaa keessatti gaaffii ijoo ta'eef deebii kenna. Barattootni eenyu? Barsiisonni eenyu? Sagantichi maaliif barbaachise? Sagantaankun eessatti hojii irra oola? Akkamitti hojii irra oola? Yoom hojii irra oola? Imaammata yookiin galma qopheessuuf kamtu bu'uura ta'a? (Dublini fi Olishtain, 1986:23).

Akka ibsa Nunanitti, (1988:13-14); Qophii sirna barnootaa keessatti moodelli adeemsa wantota barbaachisu sadii qabata. Isaanis: Waan karoorfame caalaa waan hojii irra oole xiinxaluu xiyyeeffata, qophii sirna barnootaa keessatti shoora barsiisonni taphataniif iddoo kenna, jijjiirraan sirna barnootaa karaa sirrii gara kutaa dhufuu kan danda'u, yoo barsiisonni jijjiirama sirna barnootaa keessatti iddoo argatan, ga'umsa qabaniin karaa xiinxaluufi deebisanii ibsuutiin sirriitti hirmaatan qofa. Bu'a qabeessummaan qophii sirna barnootaas guddina ga'umsa barsiisotaa irraa argama jechuun ibsa. Kanaafuu, yaada hayyoota kanaarraas ta'e akka hubannaa mataa kootiitti sirni barnootaa yeroo qophaa'u

qaama dhimmicha hojiirra oolchu ilaalcha keessa galchuun qopheessuun barbaachisaa ta'a. Kunis, kan hojiirra oolchu barsiisaa waan ta'eef barsiisaan qophii sirna barnootaa keessatti iddoo argachuu qaba.

## **2.2. Yaad-rimee Sirna barnootaafi Silabasii**

Sababa yaadonni kun lamaan biyyoota Atilaantik gamaa gamanatti haala adda addaan hojii irra oolaniif garaagarummaa sirna barnootaafi silabasii irratti yaanni wal dhahu ni mul'ata. Biyya Inglizii keessatti silabasiin qabiyyee yookiin gosa barumsa tokkoo kan ilaalu yoo ta'u, sirni barnootaa immoo idaa'ama qabiyyeefi kaayyolee sistama barnootaa yookiin manneen barnootaa keessatti dhugoomuu qaban ilaallata. Amerikaa kaabaatti garuu, jechoonni kun lameen hiika wal fakkaatuun hubatamu (White, 1988).

### **2.2.1. Sirna Barnootaa**

Sirni barnootaa yaadrimee bal'aa of keessaa qaba. Kallattii yaadrimeesaa kanaan daangaa bal'achusaatiinis toora adda addaatiin hiikamee tajaajiluunsaa hin oolle. Hayyoota hedduun gadi fageenyaan qoratamullee hiika wal fakkaataa goonfachuus hin dandeenye. Bifa garaa garaatiin kan maalummeeffamee ture yoo ta'u, har'as sanuma. Hayyoonni garaa garaa hubannoon sirna barnootaa irratti qaban tokko miti. Daangaan isaan keessatti ilaaluun hiika itti Kennan adda adda. Dublinifi Olshtain (1986) sirni barnootaa dhimmoota barnootaa kanneen akka imaammata, falaasama, hawaasummaafi bulchiinsaa of keessatti hammachuun galmee sadarkaa biyyaatti qophaa'u ta'uudha ibsu. Fullan (1993) immoo, sirni barnootaa sagantaa barnootaafaa akka ta'etti ibsu.

Sirni barnootaa kallattii yeroo tokko bocameen qofaan yoom iyyuu kan tajaajilu miti. Fooyya'insa jiruufi jireenya biyya tokkoo waliin fooyya'aa, haromfamaa, dagaagaati deema. Sirna biyyattiin ittiin geggeeffamtu yookiin haala siyaasa biyyattii irratti hundaa'uun guutummaatti jijjiiramuus ni danda'a. Richards (2001:41), "curriculum development refers to the range of planning and implementation process involved in developing or renewing a curriculum." jechuudhaan maalummeessee. Yaada kana irraa waanti hubatamu, sirna barnootaa jechuun, adeemsa karoorsuu irraa kaasee hanga hojiirra oolmaatti kan of keessatti hammatudha.

Adeemsi baruufi barsiisuu karoorsuu hanga hojiitti hiikuutti daangaa jiru kana keessatti qabxiilee hedduu of keessaa qaba. Xiinxala haalaa, bu'aalee barnootaa karoorsuu, kitaaba ittiin baratan qindeessuu, meeshaalee barnootaa filatanii qopheessuu, haala itti barsiifamu bu'a qabeessa taasisuufi gamaaggama of keessatti kan hammatudha. Caacculeen (elements) daangaa heerame kana keessatti argaman hundinis walitti hidhamiinsa qabu (Richards, 2001). Yaanni kunis, sirni barnootaa tokko yeroo qophaa'u adeemsa akkamii keessa akka darbu irratti kan xiyyeeffata.

Walumaa galatti, sirni barnootaa galma walii gala irratti yookiin falaasama biyya tokkoo irratti hundaa'ee fedhii barattootaafi hawaasaa hubannoo keessa galchuun jijjiirama hojmaataafi ilaalchaa fiduuf sadarkaa biyyaatti kan bocamu adeemsa, karoora qindoomina, hujoomsa, gamaaggamaafi bulchiinsa sagantaa barnootaati. Sirni barnootaa sirnummaa isaatiin qaama guutuu waan ta'eef, silabasiifi kitaabni barataanis kutaalee qaama isaati. Silabasiin sirna barnootaa keessaa yoo ba'u, kitaabni barataa silabasi keessaa ba'a. Yaada kana irraa waanti hubatamu sirni barnootaa, silabasiifi kitaabni barataa walitti dhufeenya cimaa kan qabanidha. Haa ta'u malee, yeroo baay'ee waliitti dhufeenyi isaanii kun qaamota qopheessu biratti waan dagatamee jiru natti fakkaata. Sababni isaas, akkaataa qabiyyeen meeshaalee barnootaa kana keessatti qophaa'an haala qindaa'een kan hintaanedha.

Haala kanaan sababa haala qabatamaa hawaasa keessa jiru irratti hundaa'uun sirni barnootaa amala jijjiiramaa qabaachuu danda'a. Amala kana irraa ka'uunis, waa'ee sirna barnootaa ibsuun rakkisaa ta'a. Kanuma ilaalchisee hayyuun Vallance (1974) sirna barnootaa ibsuun rakkisaa ta'uu isaa haala armaan gadiin lafa kaa'a.

*Yaadrimeen sirna barnootaa dhaabbataa miti. Jijjiiramni yeroofi haalaa dhiibbaa irraan ga'a yookiin akka jijjiiramu godha. Yaada bal'aa fi walxaxaa kana immoo hiika isaa gabaabaatti kana jedhanii hiika irratti walii galame kennuun rakkisaadha.*

Akka yaada kanaatti, yaadrimeen sirna barnootaa dhaabbataa akka hintaane argina. Jijjiiramni yeroofi haalaa dhiibbaa irraan ga'aa ykn akka jijjiiramu godha. Yaada bal'aafi walxaxaa kana hiika isaa gabaabaatti kana jedhanii hiika irratti waliigalame kennuunis



rakkisaa ta'uu hubanna. Haa ta'u malee, sirna barnootaafi silabasii gidduu garaagarummaa jiru namoonni hedduun ni kaasuu. Sirni barnootaa yaada bal'aafi dimshaashaa qabatee silabasii dabalatee waa hedduu akka hammatu agarsiisanii jiru.

*Sirni barnootaa gosa barumsaa irra darbee falaasama barumsaafi aadaa kan agarsiisu ta'uu isaati. Galma walii galaafi gurmaa'ina sagantaa barumsaa dimshaashaan hammata. Silabasiin garuu, waan baratamu haala hojii irra ooluu danda'uun tartiibaan dhiyeessa. Sadarkaa hundattuu kaayyoo ifa ta'etti caccabsee saganteessee dhiyeessa (Dublin fi Olshtain, 1986: 34-35).*

As irraas kan hubannu, sirni barnootaa gosa barumsaa irra darbee falaasama barumsaafi aadaa kan agarsiisu ta'uu isaati. Galma walii galaafi gurmaa'ina sagantaa barumsaa dimshaashaan hammata. Silabasiin garuu, waan baratamu haala hojii irra ooluu danda'uun tartiibaan dhiyeessa. Sadarkaa hundattuu kaayyoo ifa ta'etti caccabsee saganteessee dhiyeessa. Sirni barnootaa ibsa bal'aa waa'ee galma walii galaa irratti falaasama aadaa, barumsaa kan gosa barumsaa irratti hojii irra oolu, himtee afaan barachuu haala siyaasaafi biyyaa kan agarsiisu yoo hammatu silabasiin garuu, waantota barataman, falaasama sirna barnootaa tokko tokkoon kaayyolee gooreetti caccabsanii ibsuu qabata (Dublin fi Olshtain, 1986: 34-35).

Sirni barnootaa waan barattootni beekuu qaban, hojjechuu danda'anii yookiin hojjechuun irraa eegamu waan irratti hojjetan (qabiyyee), attamitti akka barsiifamuufi madaalamu tarsimoo bu'aa eegamu bira ga'uuf hojii irra ooluu, haala gurmaa'inaafi walitti dhufeenya barsiisotaafi barattootaa mara hammata. Qophiin sirna barnoota afaanii qaama dalagaa barnootaa qophii sirna barnootaa yookiin qu'annoo sirna barnootaa walii galaati. Qophiin sirna barnootaa beekumsa, dandeettiifi sona maalii barattoonni mana barumsaatti baratu? Bu'aa barachuu yaadame fiduuf muuxannoowwan maalitu dhiyaachuu qabaa? Siistama barnootaa yookiin manneen barnootaa keessatti baruufi barsiisuun attamitti karoorfamaa? safarama? madaalama? kanneen jedhan xiyyeeffata. "Sirni barnoota afaanii adeemsa wal qunnamtiiti. Wixinnu, keessa deebiin ilaaluu, hojii irra oolchuufi sagantaa afaanii madaaluu xiyyeeffata" (Richards, 2001:2).

Yaadota hanga yoonaa ka'an irraa akkuma mul'atutti wixineen silabasii adeemsa qophii sirna barnootaa keessaa isa tokkoofi qaama isaa ta'uu isaati. Sirni barnootaa garuu,

galma, kaayyolee, qabiyyeewwan filuufi gurmeessuu, adeemsa leeccalloo, mala madaallii, muuxannoo barachuu, fedhii barattootaa, mala baruu-barsiisuufi meeshaalee barumsaa mara of keessatti hammata. Silabasiin garuu, ibsa qabiyyee koorsii barsiifamuu, waan barsiifamuufi tarreessa hammata. Sirni barnootaa xiinxallii sadarkaalee jaha of keessaa qaba. Isaanis: a) yaadrimee qopheessuu, b) murtoo bulchiinsaa (kaayyoo sagantaa murteessuu), c) silabasii karoorsuu (sadarkaa kaayyoowwan gooree ibsuu), d) meeshaalee wixinuu, dalagaalee, kitaabilee, shaakalaafi kkf e) waan kutaatti dalagamu kan barsiisonni meeshaalee haala fedhii barattootaan walgituun mijeessan (kan mala barachuu dabalatudha), f) hojiirra oolchuu qabata (Brumfit, 1984: 61). Kun hundi bifa qindaa'een yoo dhiyaate haalli baruufi barsiisuu yookiin hojiirra oolmaan isaallee gaarii ni ta'a. Haa ta'u malee, bifa qindoomina hin qabneen silabasiin sirna barnootaa irraa kitaabni immoo silabasii irraa kan qophaa'u yoo ta'e faallaa isaa kufaati fida.

### 2.2.2. Silabasii

Silabasiin adeemsa qophii sirna barnootaa keessatti sadarkaa koorsiin kaayyolee qabatamaatti haala madaalamuu danda'uun caccabee dhiyaatudha. Mata-duree yookiin qabiyyee yeroo beekame keessatti hammatamu, mala baruu-barsiisuu kan barbaachisummaan koorsiifi haalli qorumsaa keessatti ibsamu qabata. Gabaabumatti, adeemsa sirna barnootaa hojii irra oolchuuti. Dublinifi Olshtain (1986:28) silabasii yommuu ibsan:

*Ragaa barruu waan barattootni dhuma koorsiitti beekuun irra jiru ibsu, ragaa barruu kan yeroo koorsiin kennamu maaltu barsiifamuu yookiin baratamuu akka qabu bifa hojii raawwatameefi hafe addaan baasuu, ragaa barruu qabiyyeen tokko yoom akka barsiifamuufi haala maaltu hojii irra ooleefi hin oolleen sadarkaa adda addaatti fooyya'insi saffisaa ittiin deemuu qabu kan agarsiisu, ragaa barruu waanti addaan ba'ee beekame kun adeemsa ittiin barsiifamuu qabu irratti yaada kenna.*

Yaada kana irraa silabasiin sirna barnootaa caalaa kan barachuu kutaan wal qabatu ta'a. Walitti dhufeenya barsiisotaafi barattootaan maaltu akka kutaatti ta'u agarsiisa. Qabiyyee filuufi sadarkeessuu xiyyeeffatee qaama qophii sirna barnootaa kan ta'eefi kan

barumsaaf ka'umsa ta'u jechuu dandeenya. Bakka silabasiin hinjirretti baruufi barsiisuun mijataan ni jira jedhanii yaaduun dogoggora.

Dimshaashumatti, waa'ee hojii barsiisuu mana barumsaa irratti ilaalchisee barsiisonni qaban hin beeknu jechuu dandeenya. Yaada dimshaashaa odeeffannoo kami irrattuu hin hundoofne kennina. Barsiisonni waan yaaduu qaban irratti akka sagalee waaqayyoo kanatu sirriidha jennee gadi lallabna. Garuu, dhugaatti maal akka yaadan hin beeknu. Bakka isaanii buunee dhimmoota wixinna. Kan barbaachisu garuu, rakkoo kutaalee adda addaa keessatti barsiisonni afaanii bira ga'aniifi yaada dhiyaate qorachuudha (Widdowson, 1990:66). Yaadni hayyuu kanaa kan agarsiisu, silabasiin qophaa'e tokko kan hojiirra oolu barsiisota biratti waan ta'eef, rakkoo silabasiin sun qabu kan argu barsiisotadha jechuun yaada isaa ibsa. Silabasiin sirna barnootaa irratti hundaa'ee raawwilee adeemsa baruu barsiisuu bal'inaafi gadi fageenyaan kan of keessaa qabudha. Falaasama sirna barnootaa gara kaayyolee adda addaatti gadi caccabsuun milkaa'ina isaaniitiifis (kaayyolee barnootaafis) kan haala mijeessudha (Dublinfi Olshtain). Stern (1984) gama isaatiin akka ibsetti, silabasiin tarreeffama karoora ta'ee kaayyoon sirna barnootaatiin wixinneeffamee eenyuun akka hojjetamu, akkamittiifi yoom akka hojii irra oolu namatti mul'isa. Tarreeffama karoora raawwiiti.

Garaagarummaan sirna barnootaafi silabasii gidduu jirus kanuma qaamaafi kutaati. Sirni barnootaa cuunfaa (yaada walii galaa) yommuu ta'u, Silabasiin yaadicha bal'isee dhiyeessuun karoora raawwii tokko tokkoon kan of keessaa qabudha. Karoorri kunis, qabiyyee karoorsuufi yeroo qabiyyeen sun itti barsiifamu karoorsuudha. Sirna barnootaa tokkicha irraa silabaasonni hedduunis qophaa'uu danda'u.

*Silabasiin bifa karoora raawwiitiin tarreeffamee qophaa'uun kan hojii irra oolu, caalmaan babal'ifamee kitaaba barataatti erga jijjiirameen booda. Yaadawwan silabasii keessatti gabaabinaan dhiyaatan babal'atanii akka dameelee mukaatti babargaa'uun gara firiitti kan jijjiiraman kitaaba barataa keessatti (Dublinii fi Olshtain, 1986:35).*

Yaada hayyoota kanaa irraa waanti hubatamu inni guddaan, silabasiin kitaaba barataatiif bu'uura ta'uufi bifa karoora raawwiitiin tarreeffamee qophaa'uun kan hojiirra oolu, caalmaan babal'ifamee kitaaba barataatti erga jijjiirameen booda. Yaadawwan silabasii

keessatti gabaabinaan dhiyaatan babal'atanii gara firiitti kan jijjiiraman kitaaba barataa keessatti. Kanaafuu, qophiin kitaaba barataa kallattiin silabasii wajjiin walqabatee, qabiyyeen kitaaba barataa sana keessatti qophaa'u immoo fedhii, dandeettiifi sadarkaa barataa wajjiin walsimee qophaa'uu qaba. Akkasumas, qabiyyeewwan barnootaa qophaa'aniif yeroon ga'aan kennamuudhaa yoo baate kaayyoofi galmi yaadame hinmilkaa'in hafa. Walumaa galatti, kaayyoon barnootaa kan sirna barnootaa keessatti wixinneeffame kitaaba barataatiin hujoomfama silabasii yookiin sirna barnootaati.

### **2.3. Gurmaa'ina Sirna Barnootaa**

Bal'inaafi tartiiba sirna barnootaa keessatti kan maaliifi yoom jedhu ilaaludha. Mata-dureewwan barsiisuu, yaadrimeewwan dandeettiifi odeeffannoo gosa barumsaa tokko keessatti kan yeroo baay'ee ijoo walii galaa jedhaman walduraa duuba kennuudha. Boqonnaa yookiin mata-dureewwan ibsaman sadarkaa kutaatiin addaan baasuudha. Meeshaalee haala umuriin walgituun walxaxiinsa dandeettiifi walqabatee ol adeemu sirna barnootaa qabiyyee kutaa tokkoo hanga itti aanutti jiru tartiibessuudha (Dirribsaa, 2004: 243). Barumsi sadarkaa kutaatiin kan walitti dhufeenya qabudha. Walitti dhufeenyi kunis kan olii gadeefi dalgee eeggate ta'uu qaba. Kana gochuufis wantotni walfaana adeeman haala barachuu barattootaa irratti hundaa'ee mijaa'uu qaba. Mijeessuun dhiyeessuu kan danda'an immoo barsiisotaafi qaamolee meeshaalee barnootaa qopheessan waan ta'aniif gurmeessuu keessatti iddoo guddaa qabu. Adeemsi gurmeessuu kan qophii silabasii keessatti hojiirra ooludha. Kunis, filannoo, xiyyeeffannoo, caccabsuufi tartiibessuu yookiin sadarkeessuu yoo ta'u, kanaafis ulaagaa qabaachuu qabna (Brumfit, 1984: 48).

Wantonni gurmaa'ina sirna barnootaa keessatti hammataman yaadrimee, dandeettiwwan, sonaalee kanneen sirna barnootaa keessatti irraa olgadeefi dalgeen walqabatanidha. Ulaagaan gurmaa'insa sirna barnootaa Tyler (1949) qophaa'an afur yoo ta'an, isaanis: 1) walitti fufiinsa (kan gosa barumsa tokkoo), 2) Tartiiba baasuu, xiyyeeffannoon kan kennamuuf beekuu, kan darbe irratti ijaaruun keessa galuu, 3) bal'ina murteessuu (qabiyyee, bal'ina, barbaachisummaa, mijaa'ina hojii, barsiisotaafi barattootaaf bu'aa qabeessa ta'uu), 4) hojii walsimsiisuun raawwachuudha. Yaada kana irraa wanti hubatamu, qabiyyeen kan qophaa'u calliseema osoo hin ta'iin qabiyyee xiyyeeffannoo

argachuu qaban ta'uu qaba. Qabiyyeewwan kun immoo duraa duuba isaanii eeggatanii, osoo hin bal'atiin osoo hin dhiphatiin yeroo keessatti barsiifamu faana walgituun qophaa'uu qabu.

Gama biraan, ulaagaa gurmeessuu Dirribsaan (2004) yoo ibsu: walitti fufiinsa eeguu (maintaining continuity), akka walqabatu taasisuu (establishing sequence in terms of contents and learning outcomes), daangaa itti gochuu (establishing scope), walsimsiisuu (establishing integration-coherence unity inter relationship and connectedness) jechuun kaa'a. Yaada haayyotaa kana irraa waanti hubatamu inni guddaan sirni barnootaa kan qophaa'u calliseema osoo hin ta'iin ulaagawwan hordofuu qaban kana keessa darbuu qaba jedhu. Kun immoo, sirni barnootaa calliseema qophaa'u tokko boodni isaa kufaatii fida waan ta'eefi.

Haalli gurmaa'inaa bifa adda addaa qaba. Isa keessaa tokko gosa barumsa adda addaatti qooduun gurmeessuu yoo ta'u, kun haala qabiyyee giddu galeessa godhateen raawwatama. Kan biroo gosa barumsaa walfakkaatan walitti qindeessuun kan raawwatu (broad fields)dha. Keessuma sadarkaa qophaa'inaa keessatti gosa barumsaa walfakkaatanii walitti qindeessuun ijoolleen waan baratan haala uumaman akka hubatan isaan gargaara.

#### **2.4. Hojii Irra Oolmaa Sirna Barnootaa**

Sirna barnootaa hojii irra oolchuun adeemsa jijjiirama hojiitti hiikuuti.xiyyeeffannaan isaas jijjiiramni amma qabatamaan hammam ta'aa akka jiruufi sababoonni bal'ina (hanga) jijjiirama kanaa irratti dhiibbaa geessisan maal akka ta'anilaaluudha (Dirribsa, 2004:268). Hojiirra oolmaan sirna barnootaa kan madaalamu yoo sababoota garaagaraan hin gufatu ta'eedha. Waanti sirna barnootaa sana keessatti hammatame akkaataa yaadameen gaafa hojiirra oolu sirni barnootaa qabatamaatti hojiirra ooleera jenna. Sirna barnootaa hojii irra oolchuun yaada, sagantaa yookiin dalagaaleefi caaseffama qophaa'an (set of activities and structures) adeemsa hojiitti hiikuuti. Yaada namootaa hojiitti hiikuuf yaalanitti yookiin hojii irra oolchuun irraa eegamutti haaraa ta'e hojii irra oolchuu hammata.Yaada hayyuu kanaa irraa akka hubannuutti, yeroo baay'ee sirni barnootaa ba'e tokko hojiirra

oolchuu irratti haaraa ta'uu danda'a. Haa ta'u malee, yaada, sagantaa sirni barnootaa sun qophaa'eef, akkasumas, dalagaafi caaseffama sirni barnootaa sun qophaa'eef hojiirra ooluu qaba.

Sirna barnootaa hojii irra oolchuun qabatamaatti sirna barnootaatti gargaaramuudha. Haa ta'u malee, sirna barnootaa hojii irra oolchuun namoota garaagaraatiif hiika adda addaa kenna. Gareen tokko salphaadhumatti adeemsa qophii sirna barnootaa keessatti sadarkaa tokko akka ta'etti yoo hubatan gareen biroo immoo waan adda ta'e (separate component) marsaa sirna barnootaa hojiitti hiikuu keessatti sadarkaa biroo kan adeemsa qophii hordofuu akka ta'etti amanu. Sirna barnootaa hojiirra oolchuu keessatti kanneen ijoo ta'an: Mul'ata maaltuufi akkamitti sirni barnootaa hojii irra oola, karoora barnootaafi haala mana barumsaa keessa jiru wal simsiisuuf adda dureen itti gaafatama fudhachuu (initiative), aadaa waliin hojii cimsachuu. kana jechuunis, karaa ga'umsa barsiisotaa cimuufi ilaalcha haaraa horatan irratti deggeruu, bu'aa argamu madaaluufi adeemsa jijjiiramaa to'achuu, mana barumsaa keessatti haala hojii mijeessuuf gurmaa'ina jiru keessa deebiin caasessuudha (Fullan,1993:82).

## **2.5. Waantota Hojii irra Oolmaa Sirna Barnootaatti Gufuu Ta'an**

Sababoonnii murteessoon hojiirra oolmaa sirna barnootaatti gufuu ta'an iddoo sadiitti hiramuu. Isaanis: amala jijjiirama haaraa hojii irra oolchuu, amala keessaafi sababoota alaati. Karaa amala jijjiirama haaraa hojii irra oolchuun qabuun, fedhii waan haaraa kan duraa irraa adda ta'e, ifa ta'ee qophaa'uu, wal xaxiinsa (complexity)fi qulqullina yookiin hojiitti hiikamuu danda'uu kana hammata. Karaa amala keessoo, barsiisota, hawaasa naannoo mana barumsaa, hoggantoota manneen barnootaafi namoota deggersa godhanii fi waayitiin barnootaa ga'aa ta'uu dhabuu yoo ta'u, sabaaboonni alaa dhaabbattoota /biirroolee mootummaa hammata (Fullan, 1993:67). Yaada hayyuu kana irraa hubachuun akka danda'amutti, waantotni hojiirra oolmaa sirna barnootaatti gufuu ta'an hedduu ta'uu isaaniiti. Wanti guddaan hojiirra oolmaa sirna barnootaatti gufuu ta'a jedhee yaadu qabiyyee qophaa'eef yeroo ga'aan itti barsiifamu dhibuusaati.

Barsiisonni waan hojjetanitti hin gammadan yoo ta'e, bu'aan argamu muraasa ta'a. Waan hojjetanitti gammaduuf immoo qooda fudhachuun hubannaa barbaada. Barsiisonni sirna barnoota kana hojii irra oolchuuf dalagaa isaanii kan duraa jijjiiruu barbaada. Barsiisonni meeshaalee itti gargaaramaniin akka wal baran hin ta'u yoo ta'e, haala bu'aa qabeessa ta'een hojii irra oolchuu hin danda'an. Yeroo baay'ees erga ragaa ga'umsa barsiisummaa argatanii haalli deebi'anii ogummaa itti fooyyeffatan taasisu hin mul'atu. Haala kanaan waggaa gara waggaatti maalummaa duraan beekan qofa qabatanii hojii fudhatama qabu raawwachuun hin danda'an.

Sirna barnootaa hojii irra oolchuun kan madda sodaa ta'u: yeroo barsiisonni sirna barnootaa akkuma qajeelfamaatti dabarsuuf dirqaman, yeroo sirni barnootaa amantaa yookiin maloota barsiisonni itti amananiin walmormu, yeroo sirni barnootaa sadarkaa yaadameen wal gituu hafu (fkn.qabiyyeefi wayitiin walgituu dhabuu, qabiyyeen barnootaa jireenya barattootaa irraa fagaachuu), yeroo ifa ta'uu dhabuufi kkf (Walker fi Solts, 1997:3). Sababoota kana irraa kan ka'e hojii irra oolmaa sirna barnootaa irratti gufuu ta'u. Walumaa galatti, yaada hayyuu kana irraas hubachuun akka danda'amutti waantotni hojiirra oolmaa sirna barnootaatti gufuu ta'an, barsiisonni sirna barnootaaf haaraa ta'uu, rakkoon keessaa jiraachuu, rakkoon alaa illee jiraachuufi kan kana fakkaatan hojiirra oolmaa sirna barnootaatti gufuu ta'u.

## **2.6. Qophii Meeshaalee Barumsa Afaanii**

Barattoota afaan baratan barsiisuuf akka gargaaruuf kan hojiirra oolu kamuu meeshaalee barumsaati. Meeshaaleen kunis, bifa kitaaba barattootaa, kitaaba hojii, dubbisa dabalataafi kanneen afaan baratamu dhiyeessan birooti (Tomlinson, 1998). Haa ta'u malee, meeshaalee kana keessaa xiyyeeffannoon keenya meeshaalee baruufi barachuu barattootaa keessatti qooda qaban irratti. Meeshaaleen barumsaa kanneen barsiisonni filachuun itti gargaaraman yookiin ministeera barumsaatiin qophaa'ee kennamuuf ta'uu danda'u. Bakka carraan filachuufi ga'umsi qophii filachuu jirutti barsiisonni meeshaalee mijatoo argachuu danda'u. Bakka carraan kun cufamee jirutti garuu yoo danda'ame haala jirutti mijeessuu yookiin ga'umsaan hojiitti hiikuun rakkoo ta'uu danda'a.

Wright (1987:75) wantota filannoo meeshaalee barnootaa irratti dhiibbaa geessisan bakka gurguddoo lamatti qooda. Isaanis: 1) sababoota amantaa walii galaafi ilaalcha waa'ee barumsaa walqabataniifi afaan maaliif barsiifama kan jedhu. 2) Ilaalchaafi amantaa beekumsa mataasaafi gosa beekumsaa kan dalagaa afaan barachuuf bu'uura ta'uudha. Kunis, afaan maaliif baratamaa fi attamitti caalaa baratama kan jedhu hammata. Meeshaaleen hammam of eeggannoon wixinamuu haala qabatamaa sadarkaa barsiisuu keessatti jijjiiramni muraasni irratti ta'uun hin hafu. Sababni isaas, meeshaaleen haala hunda keessatti tajaajiluu danda'an hin argaman. Waantotni itti fayyadamtootni adda addaa barbaadan garaa gara.

Qabiyyeen barnootaa tokko kan qophaa'uu qabu fedhii, dandeettiifi sadarkaa barattootni irra jiran giddu galeeffachuun qophaa'uu akka qabu, tartiibni itti dhiyaate sirna qabessa akka ta'uuf. Kun immoo, qabiyyeen harca'ee akka hin hafneef akkasumas, qabiyyeen baay'ees bal'achuu, baay'ees dhiphachuu akka hin qabne nu agarsiisa.

### **2.6.1. Tooftaalee Meeshaan Barnootaa Itti Qophaa'an**

Meeshaalee haala barbaadametti mijeessuun adeemsa meeshaalee filachuutti aansee dhufuufi kan filachuun walitti firoomsuu (adoption) irratti hundaa'uudha. Meeshaaleen haala barbaadametti kan mijatuufis amala garaagarummaa kutaan barumsaa qabuun akka walgituuf jedhamee raawwatama. Akka Kanaan meeshaaleen haala barbaadametti mijeessuun (adoption) adeemsa jijjiirraa yookiin mijeessuu meeshaa keessatti kitaaba koorsii keessaa waan muraasa sirreessuu ilaala. Simpsonfi Weiner (1989) hiika jecha 'adoption' galmee jechootaa keessatti kan kennan "adaption is the process of modifying a thing so as to suit new condition, fitting or suiting one thing to another." jedha. Meeshaalee haala barbaadametti mijeessuun:

*Qabiyyeetti dabaluu yookiin keessaa haquu/baasuu: kitaabni waan garmalee bal'ate yookiin dhiphate qabaachuu waan danda'uuf sirreessuu ni mala, qabiyyee keessa deebi'uun gurmeessuu, barsiisonni silabasii keessa deebi'uun gurmeessuufi boqonnawwan haala mijatuufiin tartiibessuu ta'a, kan hanqate guutuu: barsiisonni waan barbaachisaa meeshaaleen hin dhiyeessine dabaluu, dalagaalee fooyyessuu yookiin bal'isuu ta'uu danda'a (Richards, 2001:260).*



Yaada haayyota kanaa irraa wanti ani hubadhe inni guddaan, meeshaan barnootaa tokko yeroo qophaa'u calliseema kan qophaa'u osoo hin ta'iin, qabiyyeen barnootaa baay'achuu akka hin qabne yoo baay'ate immoo yeroon itti barsiisan illee wajjumaan baay'achuu akka qabu mul'isa. Akkasumas, qabiyyeen duraa duuba sirrii ta'een qindaa'uu akka qabu namatti mul'isa.

### **2.6.2. Xiinxala Fedhii**

Maddi yaad-rimee xiinxala fedhii haala namoonni yeroo gabaabaa keessatti afaan barachuu danda'an akka qo'ataniif garee ogeeyyii manni maree Awuroppaa bara 1971 dhaabeen kan uumamedha. Yeroo sanatti namoonni afaanota naannoo sanatti dubbataman hin dandeenye gara kaabaatti godaanaa waan turaniif gabaaf afaan walii galtee isaan barbaachisaa ture. Akkuma kana immoo Richards (2001) ka'umsi xiinxalli fedhii sagantaa barumsaa karoorsuu keessatti sadarkaa barbaachisaa ta'eebara 1960n keessa qophii sirna barnootaaf haala akka dhiheenya sirnaawaatti falaasama barnootaa keessatti mul'ateera jedha.

Fedhiin barachuu bal'aa waan ta'eef gara qo'annaa afaaniitti deebifnee yoo ilaalle kan barattootni fedhan, kan hawaasni barnootarraa eeguufi dhaabbanni humna namaa miindessu barbaadu jira. Fedhii barattootaa yoo ilaalle kan barattootni amma afaanichaan raawwachuu danda'an, dandeettiin hojii tokko fiixa baasuuf barbaachisuufi garaagarummaan ga'umsa kana lamaanii jira. Fedhiin hanqina, garaagarummaa ga'umsa amma barattootni qabaniifi kan isaan irra ga'uu qabanidha (Hutchinsonfi Waters, 1987). Gama biraatiin Tomlinson (1998) fedhii yoo ibsu: kan barattootaa fedhii dhuunfaafi fedhii barachuu, kan barsiisotaa fedhii dhuunfaafi fedhii ogummaa, fedhii bulchiinsaa, fedhii dhaabbataa, imaammata barnootaa, hawaasaa, gabaafi kkf akka ta'e ni ibsa (f.1-2). Yaadni kun qabiyyeen barnootaa yeroo qophaa'u fedhii barataafi fedhii barsiisaa giddu-galeeffatee qophaa'uu akka qabu ibsa. Wixinee sirna barnootaa keessatti odeeffannoon fedhii barattootaa, barsiisotaa, bulchiinsaafi hawaasaa walitti qabamee xiinxalamuun jalqaba hojii ta'uu qaba. Xiinxala fedhii qaamolee olitti heeraman keessaa iddoo guddaa kan kennamuuf xiinxala fedhii barattootaati. Xiinxala fedhii barattootaa kana namoonni adda addaa hiika itti kennaniiru.

Xiinxalli fedhii kan ilaalu gaaffii gareen barattoota murtaa'an tokko dandeettii afaanii keessaa maal beekuutu isaan barbaachisa isa jedhuuf deebii kennuuf odeeffannoo walitti qabuufi madaaluudha (Tarone fi Yule, 1989:31). Yaada kana irraa waanti hubachuun danda'amu inni guddaan, xiinxala fedhii keessatti waanti barattootni barachuu fedhan iddoo guddaa argachuu qaba. Sababni isaas, fedhiin barattootaa haala baruufi barsiisuu mana barumsaa keessatti adeemsifamu keessatti qooda guddaa waan qabuufi. Walumaa galatti, yaada haayyota armaan olii irraa hubachuun akka danda'amutti, qabiyyeen barnootaa tokko osoo hin qophaa'iin dura fedhiin sakatta'amu akka qabudha. Fedhiin yoo sakatta'ame qabiyyeen barnootaa qophaa'u sun fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin waan walsimuuf wayitii barnootaa irratti illee dhiibbaa akka hin uumne mul'isa.

## **2.7. Hojii iraa Oolmaa Kitaaba Barnootaa**

Kitaabni barataa gosa barnoota tokko ittiin barsiisuuf waan qophaa'uuf handhuura hujoomsa sirna barnootaati. Adeemsi baruu barsiisuu daree keessaa kaayyoo barnootichaa dhugoomsuuf qabiyyeelee tartiibaan qindoomanii kitaaba barataa keessatti dhiyaatan irratti hundaa'eeti. Brown (1994) akka ibsettis, "Silabasiin fooyya'e yookiin haarayni qophaa'e tokko hojiitti hiikame kan jedhamu kitaabni barataa yookiin meeshaaleen gargaarsa barnootaa kanneen silabasicha irratti hundaa'anii qophaa'aniin karoorichi daree keessatti yoo hojii irra ooledha."Jechuun, daree keessatti waliin dubbii (interaction) barsiisaafi barattoota gidduutti taasifamuun kitaabni barataa yoo hojiitti hiikamedha, silabasiinis hujoomfame kan jedhamu.

Kitaabni barataa barnoota afaanii keessatti faayidaalee adda addaa kenna. Fakkeenyaaf, kitaabni barataa kan dandeettii dubbisuu irratti hundaa'ee qophaa'e dandeettii dubbisuu ittiin barsiisuuf ittiin shaakalsiisuuf akka fayyadu Richards (2001) ibseti jira. Dandeettiilee barreessuu, dubbachuu yookiin caqasuu irratti fulleeffachuun kitaabni qophaa'es kallattuma ittiin bocame kanaan faayidaa garaagaraa kenna. Kitaabni barataa tokko adeemsa baruu barsiisuu keessatti tajaajila kennu kanaan kaayyoo sirna barnootaatis milkeessa. Hojii irra oole kan jedhamus gaafasi.

Sirni barnootaa qophaa'e tokko bu'aa yaadameef fiduu kan danda'u dookimentumaan taa'uu osoo hin ta'iin hojiitti yoo hiikamedha. Kanaafuu, hujoomsi (implementation) sirna barnootaa keessatti bakka guddaa qaba. Hujoomsa ilaalchisee Fullan(2001:69) "Implementation consists of the process of putting into practice an idea, program or set of activities and structures new to the people attempting or expected to change."Jechuun maalummeesse. Yaadni kunis, hujoomsi yaada, sagantaa hojiileetiifi caasaa haaraya wixinneeffame yookiin qophaa'e tokko qabatamaan hojiitti hiikanii fooyya'insa yookiin jijjiirama yaadame fiduu akka ta'e namatti mul'isa.

## **2.8. Maalummaa Qabiyyee Barnoota Afaanii**

Qabiyyeen barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu galmaan ga'uuf kanneen kitaaba barataa keessatti tarreeffaman marti qabiyyee barnootaati. Kana ilaalchisee haayyonni Wigginsfi Mc Tighe (2006:6) yoo ibsan, "Content is a list of topics and lists of key facts and skills." Jechuun maalummeessu. Yaada haayyotaa kana irraa waanti hubatamu inni guddaan, qabiyyeen barnootaa tarreeffama mata-dureewwaniifi tarreeffama dandeettiiwwan afaanii akka ta'e nu hubachiisa. Innis, adeemsa ittiin qindaa'ee barataa bira ga'u kan mataa isaa qabaachuu ilaalchisee hayyuun Breen (1987:83) irratti yoo ibsu, "qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u qajeelfamoota kana guutuu qaba, isaanis: xiyyeeffannoo, kan filatame ta'uu, qabiyyee qabiyyeen kan qoqqoodame ta'uufi duraa duubummaa kan qabu ta'uu qaba." Jedha. Yaada kana irraa waanti hubatamu,qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u qabiyyeen sun xiyyeeffannaa kan argatu ta'uu,sirriitti kan filatame ta'uu,walkeessa osoo hin taane qabiyyee qabiyyeedhaan qoqqoodamee dhiyaachuufi duraa duubummaa kan qabu ta'uu, innis, salphaa irraa gara cimaatti ta'uu akka qabudha.

### **2.8.1. Qabiyyee Barnoota Afaanii Keessatti Wantoota Xiyyeeffannoo Argachuu Qaban**

Hedge (2000) haala qindoomina qabiyyeewwan barnootaa ilaalchisee yeroo ibsu, qabiyyeewwan kitaaba barataa keessattis ta'e daree keessatti yeroo dhiyaatan dhimmoota adda addaa xiyyeeffannoo keessa galchuun barbaachisaadha. Isaanis:

1. Sadarkaa /level/ Qabiyyeewwan barattoota shaakalsiisuuf kitaaba barataa keessatti dhiyaatan kanneen sadarkaa barattoonni irra jiran giddu-galeessa godhate ta'uu qaba. Kunis, gochaaleen dhiyaatan kan sadarkaa barattootaati ol yookiin gadi ta'e osoo hin ta'iin kan barattoonni sadarkaa irra jiranitti dalaguu danda'an ta'uu qaba.
2. Mata-duree /topic / Qabiyyeen shaakalaaf kennamu kan ifaafi barattoonni dalaguu danda'an ta'uu qaba.
3. Tajaajila/ function / Gochaaleen shaakalaaf qabiyyeewwan jalatti dhiyaatan bu'aa yookiin faayidaa argamuu qabu waliin kanneen walitti dhiheenya qaban ta'uu qabu. Fakkeenyaaf, kaayyoon barnootichaa seer-luga, dandeettiwwan afaanii, afoolaaa fi kkf akka shaakalan yoo ta'e, gochaaleen barattootaaf dhiyaatanis dhimmoota kanaan kan walfakkaatan ta'uu qaba.
4. Unkaa /form/ kun immoo, dhimmoota olitti ibsaman unkaa yookiin bifa kamiin dhiyaachuu akka qaban kan murteessudha. Fakkeenya, bifa marii gareetiinii, bifa dhuunfaadhaani fi barsiisaatu shaakalsiisuu qabaa.
5. Xiyyeeffannoo /focus / gochaaleen dhiyaatan dandeettii isa kam cimsuurratti akka xiyyeeffatan addaan baasuu. Fakkeenyaaf, dandeettii barreessuu, dandeettii seerlugaa.....
6. Haala/ context/ haala qabatamaa barattoonni keessa jiranirratti hundaa'uun gochaalee naannoo yookiin muuxannoo barattootaan walsimu qopheessuu. Kun immoo, gochaaleen dhiyaatan haala naannoo barattootaan walsimuu, yeroo wajjiin walsimuufi dandeettii barattootaa wajjiin walsimuu kan ilaallatudha.
7. Bifa garaagaraan dhiheessuu / variations/ gochaaleen tokko tokko daree adda addaafi sadarkaa garaagaraaf kan dhihaatan waan ta'eef gochaalee adda addaa dhiheessuu.

### **2.8.2. Madaallii Qabiyyee Barnoota Afaanii**

Kutaa kana jalatti maalummaa madaallii, madaallii qabiyyee barnootaafi madaallii wayitii barnootaatu duraa duubaan ibsama.

### **2.8.2.1. Maalummaa Madaallii**

Madaalliin adeemsa dhimma tokko tooftaa bu'a qabeessa ta'etti gargaaramuun saxaxa /design/, raawwii / implementation/ fi bu'aa yookiin miidhaa sagantaan / programs/, imaammannifi projektiin tokko qabu kan ittiin gamaaggamuudhaan adda baafannudha (Tomlinson, 2005). Akkasumas, madaalliin meeshaaleen barnootaa barattootaa, barsiisotaa, maatii barattootaafi ogeeyyii barnootaaf mijataa ta'uu isaa adda kan baasudha jedhu (Ellis, 1997), (Rea-Dickins and Kevin, 1993). Itti dabalataanis, hayyoonni kun maalummaa madaallii yeroo ibsan, Madaalliin cimina yookiin hanqina sagantaa programs/, poolisii, dhaabbataafi imaammataa adda baasuun kan mul'isudha jedhu. Hayyuun Ellis (1997) madaallii yoo ibsu, madaalliin meeshaaleen barnootaa barattootaafi barsiisotaaf yookiin kaayyoo barnootaa galmaan ga'uuf mijaahoo ta'uu yookiin ta'uu dhabuu isaanii mirkaneeffachuudhaan meeshaalee sanatti itti fayyadamuu itti fufuuf yookiin dhiisuu murteessuuf akka nama tajaajilaniif jedha. Kana irraa waanti hubatamu inni guddaan qabiyyeen barnootaa yoo bal'ate akka hir'atuuf yoo dhiphate akka bifa walmadaaleen bal'atuufi wayitii barnootaa wajjiin illee akka walsimatuuf qabiyyee barnootaa yookiin meeshaalee barnootaa madaaluun barbaachisaa akka ta'edha.

### **2.8.2.2. Madaallii Qabiyyee Barnootaa**

Qabiyyee Meeshaalee barnootaa keessatti dhiyaatan madaaluun barbaachisaa akka ta'e hayyoonni Brown (1995); McDonough fi Show (1993); Cunningsworth (1984); Richards (2001); Tomlinson (1998) ni ibsu. Madaalliin kunis kan inni gaggeeffamu osoo tajaajilarra hinooliniifi erga tajaajilarra oolee booda yookiin yeroo lamaan isaatti ta'uu danda'a. Tomlinson (1998:220) irratti Brown (1995) wabeeffachuudhaan yeroo ibsu, "Any evaluation can be carried out before the programme commences or after or ofcourse in both occations" jedha. Conningsworth (1995:14) yaada kana yeroo cimsu, madaalliin qabiyyee barnootaa kaayyoo gaggeeffamuufirratti hundaa'uun tajaajilaan dura/pre-use-evaluation/, tajaajilarratti / in-use-evaluation/ fi tajaajilaan booda / post-use-evaluation/ gaggeeffamuu danda'a jedha. Duras haa ta'u duubas, qabiyyeen barnootaa kan madaalamu hojiirra oolmaa isaa irratti hundaa'uudhaani. Kana jechuun, qabiyyee barnootaa keessaa baruufi barsiisuu afaaniif kanneen mijatoo ta'an akkuma jiran kanneen

mijatoo hin taanellee ni jiru. Madaalliin qabiyyee barnootaa kunis isaan kana adda baasuun furmaatni akka itti laatamuuf tajaajilu.

### **2.8.2.3. Kaayyoo Madaallii Qabiyyee Barnootaa**

Madaalliin kaayyoo garaagaraa hedduuf gaggeeffama. Fakkeenyaaf, akka Grant (1987:21) ibsutti, madaalliin, qabiyyeewwan mijaawoo hintaane calalanii keessaa baasuuf, qabiyyeewwan daree barnootaa keessatti sirriitti hojiirra ooluufi dhiisuu isaanii adda baasuuf, qabiyyichi tajaajila isaa akka itti fufuuf yookiin addaan akka kutu murteessuuf gargaara. Cunningswoth (1984:44) yaaduma kana yeroo deeggeru, madaalliin kan gaggeeffamu, qabiyyeewwan mijatoo ta'an filachuuf, ciminaafi hanqina qabiyyeewwanii baruun hanqina jiru fooyyessuuf kan gargaarudha. Richards (2001:256) kaayyoo madaalliin gaggeeffamuuf yeroo ibsu, "Evaluation can only be done by considering something in relation to its purpose.... as it matches the need of the teacher, students and institutions." Akka hayyuun kun ibsutti, madaalliin kan madaalamu dhimmoota garaagaraa kanneen akka kaayyoo barnootaa galmaan ga'uu isaa mirkaneeffachuuf, fedhii barataa, barsiisaafi dhaabbatichaa kan giddu-galeessa godhate ta'uufi dhiisuu isaa mirkaneeffachuufidha. Akkasumas, kaayyoo qabiyyeen madaalamuuf inni biraan immoo, qabiyyeen kitaabicha keessatti argaman fedhii, dandeettiifi sadarkaa barattootaa kan madaalu ta'uu isaa mirkaneeffachuufidha (Davis, 1995:84). Akkasumas, qabiyyeen sun baay'ee bal'aas, baay'ee dhiphaas akka hin taaneefi. Qabiyyeen tokko baay'ee yoo bal'ate wayitii barnootaa wajjiin walmadaaluu dhiisuu waan danda'uuf keessaa hir'isuuf illee madaalliin ni barbaachisa. Walumaa galatti, qabiyyee madaaluun adeemsa afaan barachuu qulqulluu ta'e daree barnootaaf yookiin barattootaaf dhiyeessuudha kaayyoonsaa.

### **2.9. Maalummaa wayitii Barnootaa**

Wayitii barnootaa jechuun ramaddii yeroo qabiyyee barnootaaf kan barattootni si'aa'inaan keessatti hirmaataniifi bu'aa buusanidha (Gettinger, 1995). Kana irraa wanti hubatamu wayitiin barnootaa daree barnootaa keessatti kan gosa barnoota tokkoof ramadamu ta'ee, yeroo itti haalli baruufi barsiisuu qabiyyee tokkoo itti

adeemsifamu. Wayitii barnootaa yeroo kaasnu wantonni afur yeroo barnootaaf kenname keessatti iddoo guddaa qabu. Isaanis: a) ramaddii yeroo b) yeroo sirriitti barnootaaf oolu c) yeroo keessatti hirmaatamuufi d) fiixaan ba'umsa barnootaafi bu'aa isaati. Wayitiin barnootaa baay'ina barsiisonni itti fayyadamuuf karoorfatan yookiin sochii barnootaaf ramadatani. Ramaddiin yeroo wanti inni bakka bu'u carraa barattoonni barachuu keessatti qaban murteessuufidha. Bu'aa wayitiin barnootaa qabu irratti qorannoon manneen barnoota garaagaraa irratti baay'ina yeroo barnootaaf kenname irratti geggeeffamera.

Wayitiin barnootaaf kenname kan inni irratti xiyyeeffatu ramaddii yeroo barnootaaf mana barumsaa tokko keessatti kennamu, faayida qabeessummaan isaa barattoonni mana barnootaan alatti daree barnootaa tokko keessatti yeroo barnootaaf ramadatan kan mataa mataa isaanii qabu. Fakkeenyaaf, barataan tokko daqiiqaa 20 kan mataa isaa qubeessuu qu'achuuf yoo ramadate, barataan biraa immoo daqiiqaa 5 qofa ramadachuu danda'a. Wayitii barnootaa guyyaa 5 jiru keessatti yeroo qu'annaa garagaraatu argama. Haa ta'u malee, wayitiin barnootaa kan gosa barnootaa tokkoof akka waliigalaatti ramadamu jechuudha. Yeroon barnootaa qofaatti ramadatan garaagarummaan inni dhuunfaatti qabu, qabiyyee barnootaa xiqqoo keessatti bu'aa qaba (Gettinger, 1989). Barattoonni tokko tokko qabiyyee barnootaa tokko hubachuudhaaf yeroo isaan barbaada waan ta'eefi.

Garaagarummaan baay'ina yeroo ramadameefi yeroo barnootaaf barbaachisu gidduu jiru fiixaan ba'insa barnootaa gadi buusa (Gettinger, 1991). Kana jechuun, yeroon barnootaaf ramadameefi qabiyyeen barnootaa yoo walsimuudhaa baate kaayyoon barnoota Sanaa galma hin ga'iin hafa. Galma ga'iinsi barnootaa tokko kan madaalamu yoo qabiyyeen barnootaa waggaaf kenname xumurameefi hubannaa barattoonni qabiyyee barnootaa sana irratti qaban yoo dabale. Kana ilaalchisee haayyoonni Guida, Ludlowfi Wilson (1985) yoo ibsan, "qabiyyee barnootaaf yeroo ga'aa kennuun yaaddoo barattoonni hubannaa ga'aa qabiyyee sanaaf qaban furuu ni danda'a." jechuun yaada isaanii ibsu. Yaada kana irraa wanti hubatamu inni guddaan qabiyyeen barnootaa qophaa'e tokko qixa sirriin barataa bira akka ga'uuf yeroon ga'aa ta'e daree barnootaaf ramadamuu akka qabu.

Haalli baruufi barsiisuu tokko daree keessatti kan hojii irra oolu wayitii barnootaa wajjiin walitti dhufeenya qaba waan ta'eefi.

### **2.9.1. Faayidaa wayitii Barnootaa**

Yeroon jiruufi jireenya dhala namaa keessatti iddoo guddaa qaba. Barachuufi qu'achuunis kan galma ga'uu danda'u yoo yeroon ga'aa jiraate qofaadha. Walitti dhufeenyi yeroofi barachuu gidduu jiru ifaafi ga'aa ta'uu qaba. Yeroo barattootni qu'annaaf yookiin barachuuf barbaadaniifi yeroon isaaniif sirna barnootaadhaan ramadameef yoo walgite fedhiin barattootni qabiyyee barnootaa sana baruuf qaban ni dabala. Wayitiin barnootaa qabiyyee barnootaa tokko hojii irra oolchuuf ga'ee guddaa qaba. Qabiyyeen barnootaa tokko bifa yaadameen akka barataa bira ga'uuf, wayitiin barnootaa ga'aa ta'e tokko jiraachuu qaba. Yaaduma kana haayyonni Hossler, Stage fi Gallager (1988:86) barbaachisummaa wayitii barnootaa ilaalchisanii yaada armaan gadii lafa kaa'u:

*Kaayyoofi galmi barnoota sana irraa eegamu akka fiixaan ba'u ni taasisa, wayitiin ga'aan jiraachuun barsiisonni yeroo qusachuuf jecha ariitiin barsiisuun barattoota suutee akka duubatti hin hambisne taasisa, yeroon bal'aan barattoonni suuteen akka dorgomaa ta'an ni taasisa, qabiyyee tokkoof wayitii bal'aa kennuun barattoonni bal'inaan walmari'achuun yaaddoo qabiyyee barnootaa Sana gonfachuuf qaban irraa bilisa ta'u. Jechuun yaada isaanii ibsu.*

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, wayitiin bal'aan qabiyyee barnootaa tokkoof kennamuun barattoota amala barachuu garaagaraa qaban bakka tokkootti fiduu ni danda'a. Akkasumas, barattoonni yeroo ga'aa qaban keessatti walitti dhufuun shaakaloota jiran waliin mari'achuun hubannaan isaan qabiyyee barnootaa sana irratti qaban dabaluu ni danda'a. Yaada kana gama kootiin yeroon ilaalu kitaabolee barnootaa tokko tokko keessatti wayitiin barnootaa xiqqaachuu irraan kan ka'e barsiisonni saffisaan barsiisuun qabiyyee barnootaa sana osoo hin hubachiisiin yeroon itti darban ni mul'ata. Kanaaf, barattoota bifa walqixa ta'een qabiyyee barnootaa hubachiisuuf wayitiin barnootaa ga'aa ta'e jiraachuun barbaachisaadha. Yaaduma kana irratti Gettinger, (1984:626) akkas jechuun qorannoo isaa keessatti ibsa,



*Qabiyyeefi yeroo keessatti barsiifamu walsimsiisanii qopheessuun amala barattoonni dhuunfaan qabiyyee barnootaa tokko hubachuuf qaban ilaalcha keessa galchuun qopheessuun qabiyyee barnootaa sana hojiirra oolchuuf baayyee murteessaadha.*

Bu'aa qorannoo hayyuu kanaa irraa hubachuun akka danda'amutti, qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u barataa amala garaagaraa qabu bu'uureeffachuun qophaa'uu akka qabudha. Kun immoo, keessumaa qabiyyee barnoota afaanii keessatti barattoonni harki caalu dafanii afaan barachuu irratti hanqina waan qabaniif, qabiyyeewwan afaanii kanneen akka seer-lugaa, dandeettii afaanii keessaa barreessuufi dubbisuun xiyyeeffannoon qophaa'uu akka qabu hubanna.

Wayitiin barnootaa ga'aa ta'e bakka hin jirretti qabiyyeen barnootaa guutummaa guutuutti osoo hin xumuramiin ni hafa. Kana malees, Kaayyoon yaadame osoo fiixaan hin ba'iin hafuun barattoota irratti dhiibbaa uumuu ni danda'a. Yaaduma kana Gettinger, (1989:95) faayidaa qabiyyee barnootaa tokkoof wayitii barnootaa ga'aa kennuu akka armaan gadiitti ibsa:

*Qabiyyee yeroon jalqabuufi yeroon xumuruudhaaf, yaaddoo barattoonni hubannaa qabiyyee barnootaaf qaban hir'isa, barsiisaan amala barataa isaa hubachuudhaan akkaataa barbaadameen qabiyyee barnootaa sana ni hubachiisa, hubannaa barattootni qabiyyee sana irratti argatan illee madaaluu ni danda'a, qabiyyee sana guutummaa guutuutti xumuruudhaaf ni gargaara. Jechuun ibsa.*

Yaada kana irraa kan hubatamu qabiyyeeniifi wayitiin barnootaa walsimee qophaa'e rakkoo adda addaa barsiisota daree barnootaa keessatti mudatu furuuf ni tajaajila. Akkasumas, hojii irra oolmaa sirna barnootaa irratti waantota gufuu ta'an maqsuu ni danda'a. Fakkeenyaaf, gosti barnoota tokkoo yeroo qophaa'u kaayyoofi galma mataa isaa danda'e kan qabu yoo ta'u, innis kan hojii irra ooluu danda'u daree barnootaa keessattidha. Daree barnootaa sana keessatti immoo, wayitiin gosa barnoota sanaaf ramadamu qofaatti kan jiru yoo ta'u, wayitiin sun qabiyyee barnoota sanaa ilaalcha keessa galchuun kan hin qophoofne yoo ta'e, kaayyoofi galma barnoota sana irraa eegamu irratti gufuu ta'uu ni mala. Kanaafuu, wayitii barnootaa kennamuuf murteessaan

qabiyyee barnootaa yoo ta'u, hanga qabiyyeen bal'atu yookiin dhiphatu irratti hundaa'eeti kan wayitiin barnootaa kennamu.

Walumaa galatti, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti iddoo guddaa argachuu kan qabu wayitii barnootaa ta'uu yaada haayyotaa irraa hubachuun ni danda'ama. Sababni isaas, qabiyyeen barnootaa qophaa'u tokko yoo qixa sirriin kan hojii irra oolu hin taane sirni barnootaas hojii irra hin oolle jechuudha, sirni barnootaa hojii irra hin oolle jechuun immoo kaayyoofi galmi barnoota sana irraa barataaf yaadamee fiixan hin ba'iin hafa waan ta'eef qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u wayitii keessatti barsiifamus ilaalcha keessa galchuun qophaa'uu qaba.

### **2.9.2. Wayitii Barnootaa Hojiirra Oolchuu Keessatti Shoora Barsiisaa**

Jireenyi barsiisotaa guyyaa guyyaatti murtoo sirna barnootaan kan wal qabate. Yeroo galma waggaa murteessanii karoora baafatan qabiyyee hammadamuu qabu, mata-duree irratti xiyyeeffataniifi tartiiba ittiin dhiyeessan yommuu murteessan sirna barnootaa wixinaa jiru. Barattoonni yeroo koorsii filatan, bulchiinsa barattootaatti gurmaa'an sirna barnootaa mana barumsaatti bifa gochaa jiru. Barsiisonni maree barattootaa gara barbaadamutti yommuu deemsisan murtoo sirna barnootaa battaluma kennaa jiru. Karoora barumsaa seenaa haala yeroo irratti akka xiyyeeffatu yoo godhan, ogummaa ofiin murtoo sirna barnootaa duraa irraa maqsuu isaaniiti (Walker fi Solts, 1997:1).

Barsiisonni sirna barnootaa hojiitti hiikuu keessatti shoora murteessaa waan qabaniif wixinee isaa keessatti qooda fudhachuun isaanii hojii irra oolchuu irratti bu'aa qabeeyyii isaan taasisa. Dhugaan kun yeroo baay'ee dagatamee kanneen koorsii wixinaan waan barsiisonni yaadan, gochuu jaallataniifi raawwachuu danda'an osoo waa'ee isaanii hin beekiin ragaa tokko malee kana filatu yookiin mala kanatu ta'aaf jedhu. Inni kun immoo, barsiisonni wayitii barnootaa isaaniif laatame qixa sirriin akka hojiirra hin oolchine isaan taasisa.

Haaluma walfakkaatuun, Smithfi Shacklock (1998) jijjiirama hojii isaanii keessatti ta'u keessaa barsiisota hambisuun baay'isee kan abdii nama kutachiisu qofa osoo hin taane

yeroo dheerina keessa fuulduree manneen barnootaa irratti badii geessisa. Hojii isaaniifi manneen barnootaa sirreessuu ala taasisuun carraa gaarii balleessuu keenya. Kanaaf, sababii kan ta'an: a) muuxannoofi ogummaa barsiisonni kuufatanitti gargaaramuu irraa namoonni manneen barnootaan ala jiran qofa rakkoo kanaaf kennuu yaaluu b) hojiin barsiisotaa gatii dhaba, hamileen ni kufa, of kennuu dhabu, kabajni ni laaffata. Barsiisonni yoo qophii isaa keessatti qooda fudhatan sirni barnootaa ga'umsa qabaata, barsiisota birattis fudhatama argata, wayitii barnootaa qixa sirriin hojiirra oolchu. Kanaafis, walta'insi barsiisotaa, wixintootaafi dhimmamtootaa biroo wayitii barnootaa hojiirra oolchuuf murteessaa ta'a. Barsiisonni kanneen mana barumsaatti hojii irra oolchan, hirmaachuun abbummaan akka itti dhaga'amu gochuu qofa osoo hin taane hubannaanis hojii irra oolchu. Yeroo meeshaaleen sirna barnootaa gosa barumsa hundaan barsiisotaaf kennaman bu'aa guddaa hin buufne. Sababni isaas, barsiisonni adeemsa qophii sirna barnootaa keessatti waan qooda hin fudhatiin hafaniifi. Kanaaf, yaadabu'uura isaa irratti abbummaan itti hin dhagaa'amne ofii hirmaachuuf qophii namoota biroo hojiitti hiikuuf yaaluun tokko miti (Cullingford, 1995).

Sirni barnootaa kan iddoo birootti barreeffamee barsiisonni osoo akeeka isaafi keessa isaa hin beekiin hojii irra oolchuuf dhama'an ta'uu hin qabu. Barsiisonni abbootii dhimmaa waan ta'aniif qophiin sirna barnootaafi hojiin barsiisotaa goonkumaa kan addaan ba'an miti. Sirni barnootaa kan uumamu (eegalu) yommuu barsiisonni kutaa keessatti waan ta'aa jiru hubatanii yeruma sanatti waa'ee qabiyyee meeshaaleefi dalagaalee barachuu barattootaa irratti hojjetanidha. Tarkaanfii fuula duratti waan jiru qajeelchuu ilaalchisee deebii kennuun eegala. Sirni barnootaa akka karoorri keessa deebi'amee ilaalameefi hojii irra ooleen uumama. Yeroo barsiisonniifi barattoonni waliin hojjetan, haala ittiin hojjetaniifi akeeki haaraan argamu sirni barnootaa uumama. Yaada kana irraa waanti hubatamu inni guddaan, sirna barnootaa kan hojiirra oolchan barsiisota ta'uusaati.

Haala kanaan, sirni barnootaa barsiisotaan kutaa keessatti kan dhugoomu waan ta'eef, hunda caalaa hirmaannaa isaanii barbaada. Haa ta'u malee, yeroo tokko tokko fedhii mootummaan yookiin qaamoleen sirna barnootaa wixinan bal'inaan to'achuu waan

barbaadaniif haalli murteessummaan barsiisotaa ni gufata. Nuunaan (1988) baroota 1960'n keessa haala Inglizii keessa ture haala armaan gadiin kaasa. Barsiisonni kanneen qophii sirna barnootaafi manneen barnootaa keessatti guyyaa guyyaan baay'ee walitti hidhama qaban gonkumaa sagalee akka hin arganne taasifamaniiru. Sirni barnootaa akka jiraatuuf aangoon barsiisonni guyyaa guyyaan walitti dhufeenya qaban kun kan irraa hin caccabne ta'uu qaba. Aangoofi mirga kana barsiisotaaf manneen barnootaaf kennuun hojii bu'uuraati. Ilaalchiifi amantaan barsiisonni sirna barnootaa irratti qaban fooyya'ina qulqullina barumsaaf murteessaadha. Dhiibbaan akka hojii irra oolchan dirqamsiisuun garuu bu'aa hin qabu. Nuunaan (1988) yaada barsiisaa tokkoo kan ibse akkasitti hiikameera. Mormiin ani sirna barnootaa giddu galeessaa irratti qabu, ogummaafi ejjennoo ani akka barsiisaatti qabu morma. Koorsiin ani qopheeffadhe anaaf, muummee barnootaa kootiifi barattoota kootiif ni hojjeta, sirriittis beekke kanan ibsudha. Silabasiin barbaaduun hojjechuu hin dandeenye. Falmiin yaada fudhachuu osoo hin didiin ba'aan iddoo biraa dhufee narratti fe'ame. Ani muuxannoofi ogummaan qabuun murtoo sirna barnootaa kennuuf ga'umsa nan qaba (Nunan, 1988:24). Yaadni kunis, kallattiin barsiisonni kanneen sirna barnootaa hojiirra oolchan waan ta'eef, qaamni qophii meeshaalee barnootaa keessatti qooda qaban fedhii barsiisotaa hubachuu qabu. Kunis, qabiyyeen barnootaa qophaa'ee dhufe sababa hanqina wayitii barnootaan yoo harka barsiisotaatti hafe abdii kutuun barsiisota irratti akka uumamu ni godha.

### **2.9.3. Ulaagaalee Madaallii Wayitii Barnootaa**

Madaalliin kamiyyuu yeroo geggeeffamu ulaagaa irratti xiyyeeffatee geggeeffamu ni qabaata. Wayitiin gosa barnoota tokkoof kennames, ulaagaa guutuu malu guuteefi hinguutnee isaa madaaluun dirqama ta'a. Hayyuun John, (1984) ulaagaalee wayitiin barnootaa tokko ittiin madaalamu shan ibsee jira. Isanis:

Kennaa Barattootaa: Baay'ina yeroo barataan tokko tokkoon qabiyyee barnootaa /gochaalee barnootaa sana beekuuf qabu ilaalcha keessa galeeraa?

Dandeettii: Dandeettii barattoonni waa'ee qabiyyee barnootaa sanaa hubachuuf qaban hangami?

Kaka'umsa barattoonni kaayyoo isaanii fiixaan baafachuuf qabani: Yeroon ga'aan barattootaaf fiixaan ba'umsa kaayyoo isaaniif qaban ni jiraa?

Carraa barachuu argachuu: Shaakalaaf yeroo ga'aa qabaa? Qulqullina barumsaa: Qabiyyeen barnootaaf dhiyaate qulqullina qabaachuufi fedhii, dandeettiifi sadarkaa barataa waliin walsimeeraa?

Yaada armaan olii irraa waanti hubatamu inni guddaan, qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u qulqullinaan qophaa'uu akka qabu yoo ta'u, innis erga qophaa'ee booda hojii irra ooleefi hin oollee isaa adda baasuuf ulaagaalee armaan olii irratti hundaa'uu akka qabnu hayyuun kun ni dubbata.

## **2.10. Barbaachisummaa Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaa**

Walsimannaan qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu galmaan ga'uuf iddoo guddaa qaba. Qabiyyeen barnootaa qophaa'e tokko wayitii ga'aa argatee hojiirra hin oolu taanaan sirni barnootaa hojiirra hinoolle jechuudha. Kanaafuu, qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimatee qophaa'e tokko faayidaa hedduu qaba. Kana ilaalchisee haayyoonni Wiley fi Harnischfeger (1974: 66) yoo ibsan, “qabiyyeen yeroo ga'aa hinqabne tokko fiixaan ba'iinsa barataan qabiyyee sana irratti qabu karaatti hambisa.” jechuun ibsu. Yaada kana irraa wanti hubatamu, qabiyyee barnootaaf yeroon xiqqoon yoo ramadame barataan qabiyyee barnootaa sana osoo hin hubatiin hafa. Yaada kana haayyonni Levinfi Tsang (1987: 102) yoo ibsan, “Bu'aan qabiyyee barnootaa kan madaalamu hanga barattoonni qabiyyee sana baruuf tattaafataniini. Kun immoo, hanqina yeroon gufachuu hin qabu.” jechuun faayidaa walsimannaa qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa ibsu. Yaada beektotaa kana irraas wanti hubatamu, Carraaqqii barataan qabiyyee barnootaa tokko barachuuf taasisu keessatti yeroon ga'aan yoo hin jiraanne barataan qabiyyee barnootaa sana hin hubatiin darba. Akkasumallee, yaanni abdii kutannaa itti dhagaa'amuu ni danda'a. Kana malees, wayitii fi qabiyyeen yoo walsime barsiisaafillee gaarii akka ta'e hayyuun Gettinger (1989:115) akkas jechuun ibsa,

*Qabiyyeefi wayitiin walsimannaan, barsiisaan qabiyyee barnootaa yeroon jalqabuufi yeroon xumuruudhaaf, barattoota seeraan shaakalsiisuudhaaf barataafi amala barataa hordofuuf, qabiyyee hubachiisufi madaaluudhaf, ibsa bal'aa waa'ee qabiyyee barnootaa kennuuf, barattoota soroorsaa deemuuf gargaara.*

Hayyuun kun immoo, walsimannaan qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa barsiisaaf maal akka fayyadu irratti xiyyeeffachuun yaada isaa lafa kaa'a. Qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimatee qophaa'e barattoota amala garaagaraa qabaniif illee baay'ee barbaachisaadha. Sababni isaas, barataan tokko tokko amala dafee qabiyyee barnootaa hubachuu kan qabu yoo jiraatu, barataan kan biraan immoo suuta kan hubatu ni jira. Kanaaf, qabiyyeen barnoota afaanii tokko yeroo qophaa'u barattoota suuta hubatan (suutee) illee ilaalcha keessa galchee qophaa'uu akka qabu haayyonni Dewaltfi Rodwell (1988) akkas jechuun ibsu, "Increasing time allocations for particular contents within class rooms can be beneficial to students needing additional help." jechuun ibsu. Yaadni kunis gabaabaatti waanti nu hubachiisu, qabiyyeen barnootaa qophaa'uun dura barataan amala garaagaraa qabu daree barnootaa keessa akka jiru beekuun barbaachisaa akka ta'edha. Innis, qabiyyeen barnootaa barattoota suutee ilaalcha keessa galchuun yoo qophaa'e carraan qabiyyee sana barachuu barattoota hundaa walqixa ta'a.

Walumaagalatti, Sakatta'a barruulee kana irraa waanti qorataan kun hubate inni guddaan qabiyyeen barnootaa tokko yeroo qophaa'u fedhii, dandeettiifi sadarkaa barattootaa irratti hundaa'ee qophaa'uu akka qabu, qabiyyeen barnootaafi yeroon qabiyyee barnootaaf kennamu walsimatee yoo kan hin qophoofne ta'e sirni barnootaa hojiirra hin ooliin kan hafu ta'uu, qabiyyeefi wayitiin walsimatee qophaa'u barsiisaafis, barataafis bu'aa akka qabu sakatta'a barruu kana irraa hubachuu danda'eera.

## **2.11. Sakatta'a Barruuwwan Walfakkii**

Mata-duree kana jalatti, xiinxala walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoofi wayitii barnootaa kanaan dura hojjetaman sakatta'uuf yaaliin taasifamee jira. Haa ta'u malee, sakatta'a taasifame keessatti mata-duree walfakkaatuun biyya keessatti qorannoo

hojjetaman qorataan kun argachuu hin dandeenye. Ta'us, qorannoo amma ta'e walfakkeenya qaban joornaalota garaa garaa ilaaluun danda'ameera.

Haaluma Kanaan Gettinger, (1984) mata-duree, "Effects of Quantity of Instruction Time spent on Learning and Achievement." jedhurratti qorannoo geggeessee jira. Kaayyoon isaa bal'inni qabiyyee barnootaa tokko dhiibbaa maalii qu'annaa dhuunfaa barattootaafi fiixaan ba'iinsa qabiyyee sanaa irratti akka qabu addaan baasuudha. Argannoon qorannoo kanaas, barattoonni yeroo qabiyyeen barnootaa bal'atu xiyyeeffannoo xiqqoo qofa gochuu, wayitiin barnootaa sirriitti kan hojiirra ooluu yoo ta'e iyyuu, qabiyyeen barnootaa hin xumuramiin hafuufi sababa bal'achuu qabiyyee barnootaa yeroo qu'annaa dhuunfaa isaanii irratti dhiibbaa uumuun isaanii rakkoo kanaaf akka isaan saaxile ibsee jira. Haa ta'u malee, qorannoon kun kaayyoon isaa qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa walsimachuufi walsimachuu dhabuu sakatta'uudha. Tokkummaan qorannoowwan kana lamaanii walsimannaa qabiyyeefi yeroo qabiyyeef kennamuu irratti xiyyeeffachuu isaaniiti. Haa ta'u malee, kaayyoo irratti garaagarummaa qabu.

Garaagarummaan qorannoo kana lamaan gidduutti mul'atan kanneen armaan oliitti ibsaman yoo ta'an, dabalataanis bakkiifi yeroon qorannoowwan kunniin itti dalagaman garaagarummaa qorannoo kana lamaan gidduu jiru isaan birooti. Haaluma walfakkaatuun joornaalota biroos, Kan akka hayyoonni waliin hojjetan Guida, Ludlowfi Wilson, (1985) waliin ta'uun mata-duree "The mediating of Time-on-Task on the academic Anxiety/Achievement of Interaction." jedhus mata-duree kana wajjiin hanga ta'e waan walfakkaatuuf sakatta'ameera. Qorannoo kana waanti qorannoo kana irraa adda godhu yaaddoo barattoonni yeroon kenname xiqqaachuun shaakala gochaalee qofa irratti qaban kan xiyyeeffatu yoo ta'u, qorannoon kun garuu, qabiyyeewwan barnootaa hundaaf wayitiin kenname qabiyyee barnootaa hunda hubachiisuu ni danda'aa kan jedhudha. Walumaa galatti, boqonnaan kun kutaa lammaffaa qorannoo kanaa yoo ta'u, as jalatti mata-duree qorannoo kanaatirratti yaada hayyoonni lafa kaa'aniifi qorannoon Kanaan dura mata-duree kanaaf kan kana fakkaturratti hojjetame sakatta'uun yaada hayyootaa bu'uura taasifachuun qorannoo dhugaarratti hundaa'ee geggeessee jira.

## **BOQONNAA SADII: SAXAXAAFI MALLEEN QORANNICHAA**

### **3.1. Saxaxa Qorannichaa**

Malli qorannoon kun itti geggeeffame irra caalaan mala qorannoo ibsaa (descriptive research method) kan jedhutti gargaaramuudhaani. Innis, ragaa maddeen odeeffannoo irraa argame gara lakkoofsaafi dhibbeentaatti kanneen jijjiiramuu qaban jijjiiruun akkasumas, ragaalee biroo argaman garuu, kan gara dhibbeentaatti jijjiiramuu hin dandeenye hunda qaaccessuufi ibsuudha. Kana irraa ka'uudhaan immoo, iddattoo filachuudhaaf tooftaa lamaan iddattoon ittiin filatamanitti dhimma ba'amee jira. Isaanis: tooftaa iddattoo carraa alaafi tooftaa iddattoo carraadha. Fakkeenyaaf, baay'ina irraawwatootaafi iddattoo murteessuu irratti tooftaa alcarraa jalatti kan argamu iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling) kan fayyadame yoo ta'u, innis iddattoonni waa'ee qorannoo sana irratti odeeffannoo ga'aa qabu jedhee filata. Dhimma kana Berg (2001:32) irratti yoo ibsu, "When developing a purposive sampling, researchers use their special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population," jechuun ibsa. Kana jechuun, akka kaayyoo qorannichaatti yookiin qoratichaatti deebistoota yookiin odhimtoota filachuudha.

Filannoo iddattootaa /hirmaattota/ qorannoo filachuu irratti tooftaan carraa hojii irra ooleera. Gama biraatiin, amala gaaffilee odeeffannoo funaanuuf qophaa'an irratti hundaa'uun malli qorannoo makaa (mixed method) tajaajilaniiru. Isaanis: mala qorannoo akkamtaa (qualitative research method) fi mala qorannoo ammamtaa (quantitative research method) dha. Bu'aan adeemsa kanaan argamu isa odeeffannoo akaakuu tokko irraa argamu caalaa gaarii waan ta'eef, qorataan kun mala makaa fayyadameera. Kanaafuu, odeeffannoo karaa af-gaaffiifi sakatta'a dookumentiin argamaniif malli qorannoo akkamtaa yeroo tajaajilu, odeeffannoo bar-gaaffiin argamaniif immoo mala ammamtaatu tajaajile. Malleen kun lameenis, gaaffilee odeeffannoo walitti qabachuuf qophaa'an duraa duubaan xiinxaluuf tajaajilaniiru.



### **3.2. Madda Odeeffannoo**

Irraawwatootni qorannoo kanaa, Naannoo Oromiyaa, Godina Wallaggaa Bahaa, Aanaa Limmuutti, barattoota kutaa 11<sup>ffaa</sup> mana barumsaa qophaa'ina Limmuu, barsiisota Afaan Oromoo mana barumsaa kanatti kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisan, suuppervaayizera mana barumsichaa, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> irratti kan xiyyeeffatedha. Maddi ragaa tokkoffaa qorannoo kanaas, sakatta'a dookumentii yoo ta'u, maddi ragaa lammaffaa immoo barattoota, barsiisotaafi supparvaayizara mana barumsichaati. Baay'ina barattoota bara kana (2008) kutaa 11<sup>ffaa</sup>tti galmaa'an dhiirri 232 yoo ta'an, dhalaan immoo 188 dha. Walii galli isaanii 420 ta'u. Baay'inni barsiisotaa immoo lama yoo ta'an, hundi isaanii iyyuu dhiiradha.

### **3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu**

Odeeffannoon qorannoo kana geggeessuuf gargaaru kan walitti qabame barattoota bara 2008 mana barumsaa kanatti kutaa 11<sup>ffaa</sup> baratan 420, barsiisota Afaan Oromoo kutaa kana barsiisan 2, suuppervaayizera mana barumsa kanaa 1, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa kanaaf qophaa'errayi. Haa ta'u malee, barattoota kana hunda irraa odeeffannoo fudhachuun baayyee ulfaataadha. Kanaafuu, barattoota hundaaf carraa wal qixa ta'e kan kennuu danda'u mala iddatteessuu carraa /simple random sampling/tti gargaaramuudhaan barattoota %30 jechuun barattoota 126. Barsiisonni kutaa kana barsiisan muraasa waan ta'aniif mala miti-carraa jalatti kan argamu mala ammargeetti fayyadamuun lamaan isaaniifi suuppervaayizara 1, walii galatti, iddattoonni 129 qorannoo kana keessatti akka madda odeeffannootti fudhatamanii jiru. Itti dabalataanis, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qabiyyeewwan dhiyaatan keessaa qabiyyeewwan murteessoo ta'an irratti xiyyeeffachuun sakatta'uun akka madda odeeffannootti fudhatamaniiru.

#### **3.3.1. Filannoo Barattootaa**

Baay'ina barattoota mana barumsichaa keessatti argamanii kutaa 11<sup>ffaa</sup> barachaa jiranii 420 yemmuu ta'an, dareewwan 7tti baay'ina barataa 60tti tartiiba qubeetiin qoqqoodamanii argamu. Barattoota kanneen hunda irraa odeeffannoo fudhachuudhaaf

qulqullina qorannoo irratti rakkisaa ta'a. Adeemsi barattootni kunniin ittiin filatamanis, daree tokko keessa iddattoo 18tu barbaadama. Sababni isaa, daree hundaaf carraa walqixa ta'e kennuuf jecha %30 barattootaa iddattoof filataman daree hundaaf yoo gargar hiran 18 dhufa waan ta'eef daree toorban irraa bifa walfakkaatuun barattoonni filataman. Kanaafis, qorataan kun kaardii 60 qopheessuun keessaa 18 irratti mallattoo gochuun barattootaaf erga raabsee booda namoota carraan kun ba'eef 18 carraadhaan akka iddattootti daree toorban irraa fudhate. Kanaaf, qorataan mala iddattoo carraa salphaa tasaa /simple random sampling/tti gargaaramuun barattoota %30 fudhachuudhaan barattoota 126 filatee jira.

### **3.3.2. Filannoo Barsiisotaafi Suuppervaayizeraa**

Barsiisonni mana barumsichaatti Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisaa jiran baay'inni isaanii 2 qofa waan ta'aniif qoratichi hunda isaanii fudhachuudhaan odeeffannoo irraa fudhateera. Akkasumas, suuppervaayizerri mana barumsa kanaa tokko qofa waan ta'eef barsiisotas, suuppervaayizera mana barumsaa kanaas idatteessuu mit-carraa jalatti kan argamu mala iddatteessuu ammargeetti gargaaramuun filatamaniiru. Malli kunis, akkuma maqaa isaa irraa hubannu kan ragaa qorannookoof barbaachisan qaama dhimmichi ilaallatu keessaa ammuma argamerraa odeeffannoo funaanuun qorannoo geggeesseera.

### **3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanaman**

Qorataan kun yeroo qorannoo kana geggeessu ragaa quubsaa ta'e argachuuf tooftaalee odeeffannoon ittiin funaanaman keessaa sakatta'a dookumentii, bargaaffiifi af-gaaffiitti dhimma baheera.

#### **3.4.1. Sakatta'a Dookumentii**

Malli odeeffannoon qorannoo kanaa ittiin funaaname keessaa inni jalqabaa tokko sakatta'a dookumentii. Wanti sakatta'amus qabiyyeewwan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>fi wayitii barnootaa qabiyyee kanaaf dhiyaatani. Kitaabichis boqonnaa 17 kan qabu yoo ta'u, boqonnaalee kunneeniif wayitiin barnootaa keessatti barsiifamee xumuramu qajeelcha barsiisaa keessatti kennamee jira. Cheeklistii qopheeffachuudhaan qabiyyeen kuniifi wayitiin barnootaaf kenname kun walsimachuufi

walsimachuu dhiisuu isaa sakatta'uun dhiyeessuudha. Wayitiimti kenname jiru immoo, qixa sirriin hojiirra oolaa jiraachuu isaa beeksisoota waa'ee wayitii barnootaa ilaallatu hundi sakatta'amee jira.

### **3.4.2. Bargaaffii**

Bargaaffiin mala qorataan kun odeeffannoo ittiin walitti qabate keessaa isa tokko. Sababa meeshaan kun filatameefis, odhimtoota hedduu irraa altokkotti odeeffannoo hedduu walitti qabachuuf mijataa waan ta'eefi odhimtoonni sodaa tokko malee bilisa ta'anii yaada isaan kennan walitti qabachuufidha. Kana malees, barattoonni itti fayyadamtoota qabiyyee sanaa waan ta'aniif, qabiyyicha xiinxaluun yaada isaanii ni kennu jedhameetu. Qorataan kunis, gaaffii barreeffamaa bifa gaaffii banamoofi cufamootiin barattootaaf waraqaa irratti qopheessuun daree barnootaa keessatti yeroo walfakkaatutti rabsuufiidhaan akka deebisan taasiseera. Gaaffileen Kunneenis, gaaffiwwan cufaa kanneen filannootiin deebi'an 5figaaffiwwan banamoo kan barattootni yaada isaanii barreessuun ibsan 5kan hammatedha.

### **3.4.3. Afgaaffii**

Mala qorataan odeeffannoo ittiin walitti qabate inni sadaffaan afgaaffiidha. Sababni malli kun filatameefis, afgaaffiin odeeffannoo bargaaffii jalaa harca'anii hafan gadi fageenyaan ibsee argamsiisuu irratti mijataa waan ta'eefidha (Kumer, 1996:105).Malli ragaa funaansaa inni kun immoo barsiisotaafi suuppervaayizeraaf qophaa'e. Kunis, karaa lama ilaalameeti. Tokkoffaan, baay'inni barsiisota Afaan Oromoo mana barumsaa kanatti barsiisaa jiran muraasa waan ta'aniif yeroo hedduu hin gaafatu. Inni lammaffaa immoo, gaaffilee kallattiifi qaxxaamuraa dhiyeessuun ragaa yookiin odeeffannoo quubsaa ta'e waan argamsiisuufi. Qoratichis, dhugaa jiru kana bu'uura godhachuun haala gaariitiin madda ragaa qorannoo kanaa ta'uu danda'u kan jedhu mariisiseera. Qoratichi fiixaan ba'insa qorannoo kanaatiif madda odeeffannoo ta'anii yaada isaanii bilchinaafi gadi fageenyaan ibsuu danda'u jedhee kan itti amane mala iddatteessuu ammargeetti gargaaramuun barsiisota mana barumsaa Qophaa'ina Limmuutti Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisan lamaafi suuppervaayizera mana barumsichaa tokkoof muuxannoo qaban

irraa ka'anii odeeffannoo qorannoo kana gabbisu waan kennaniif akka madda odeeffannootti dhimma itti ba'eera. Kanaafis, af-gaaffiin caasseffamaa qophaa'eera.

### **3.5. Tartiiba Odeeffannoon itti funaaname**

Odeeffannoon qorannoo kanaaf funaaname haala armaan gadiitiin kan geggeeffamedha. Kunis, jalqabarratti odeeffannoo dookumentii irraa argametu walitti qabame. Itti aansuudhaanis, bar-gaaffii barattootaaf dhiyaatetu walitti qabame. Dhuma irrattis, af-gaaffii barsiisotaafi suuppervaayizeraaf taasifametu walitti qaacceffame. Bar-gaaffiin kunis, mana barumsaa keessatti yeroo walfakkaatutti odeeffkennitootaaf rabsuun kan funaaname yoo ta'u, tooftaa qorataan itti gargaarame kunis, rakkoo deebii kennuurratti uumamu hambiseera.

### **3.6. Mala Qaaccessa Odeeffannoo**

Odeeffannoon bifa garaagaraatiin maddoota adda addaa irraa walitti qabame kun bifa lamaan hiikame. Isaanis: odeeffannoo ammamtaa/quantitative data analysis/fi odeeffannoo akkamtaa /qualitative data analysis/ yemmuu ta'an, gabateetti gargaaramuudhaan dhibbentaatti gedderuun ibsuufi jechootaan yookiin himootaan ibsuu yemmuu ta'an tartiibolee armaan gadii keessa darbuun hiikamee jira. Iddattoonni ragaa barbaachisaa ta'e kennuufi dhiisuu mirkaneeffachuu, qabiyyeewwan barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f dhiyaatan sakatta'uu, Wayitii barnootaa qabiyyeewwan kanaaf kennaman sakatta'uu, odeeffannoowwan argaman keessaa kan walitti dhufeenya qabaniifi hinqabne addaan qooduu yookiin seecca'uu, ragaalee gareetti qoqqooduu, gabateetti galchuufi dhibbentaatti geedderuufi dhuma irratti hiikuufi ibsa itti kennuun gara goolabaafi yaada furmaatatti deemameera.

## **BOQONNAA AFUR: ODEEFFANNOO QAACCESSUUN HIIKA ITTI KENNUU**

Boqonnaa kana keessatti xiyyeeffannoo qorannoo kanaa kan ta'e, qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaataniifi wayitii barnootaa hojii irra oolaa jiru madaaluufi hanqinoota jiran heeruu, Akkasumas, maddi rakkoo kanaa hubatamee furmaanni isaa maal ta'uu akka qabu odeeffannoo argate qaaccessuufi hiikuun dhiyeessuudha. Haaluma Kanaan, mata-duree qorannoo kanaaf ragaaleen walsimatan walitti guuramanii jiru. Ragaalee walitti guuraman keessaa qabiyyee ijoo ta'aniifi ragaa ijoo ta'an irratti hundaa'uun odeeffannoon qaaceffaman keessaa filatamaniiru. Akka walii galaatti, ragaaleen dhimma qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaataniifi wayitii barnootaa hojiirra oolaa jiru ilaalchisee madaaluun hanqinoota jiran heeruuf odeeffannoon sakatta'a dookumentii, bar-gaaffiifi af-gaaffii irraa argamanis walcinaa qabamuun akka armaan gadiitti qaaceffamanii jiru.

### **4.1. Duubee Ragaa Kennitootaa**

Odeeffannoon duubee barsiisotaafi suupparvayizara ragaa kennuuf iddatteeffamanii saala, umurii, sadarkaa barnootaafi muuxannoo hojii barsiisummaa isaanii ibsu waliin haala armaan gadii keessatti ibsameera.

#### **Gabatee: (1) Seenduubee Barsiisotaafi suupparvayizaraa Saala, Sadarkaa**

##### **Barnootaafi Muuxannoo Isaanii Ibsu**

Saala			Umurii			Sadarkaa Barnootaa			Muuxannoo barsiisummaa				
Dhi	Dha	Ida	25-30	36=40	40 fi isaa ol	Dip	Dig.	MA	1-5	6-9	10-15	16-20	21fi isaa
3	-	3	1	1	1	-	-	3			2	-	1

Haaluma gabatee (1) keessatti ibsameen barsiisonni ragaa kennuuf iddaatteffaman hundi isaanii yookiin lamaanuu (%100) sadarkaa barnootaan digrii lammaffaa kan qaban yemmuu ta'u, gama muuxannoo hojii barsiisummaa keessa turuun barsiisonni lamaanuu

tajaajila waggaa 8-15 kan qabaniidha. Suupparvayizarri tokko immoo tajaajila hojii irratti waggaa digdamii tokko (21) kan qabudha.

## **Gabatee: (2) Seenduubee Barattoota Ragaa Kennuuf Iddaatteffamanii Saalaafi**

### **Umuriin**

Ragaa		Iddattoo			%
Saala		Dhi	Dub	Ida'ama	
	<b>19-22</b>	47	31	78	61.9
	<b>23fi isaa ol</b>	28	20	48	38.1
	<b>Ida'ama</b>	75	51	126	100

Akka gabatee (2) irratti hubachuun danda'amutti barattoonni 126 iddaattoo filataman keessaa 75 dhiira yemmuu ta'an, 51 immoo dhalaadha. Kana irraa ka'uudhaan barattoonni 78 (%61.9) waggaa 19-22 keessatti ka argaman yemmuu ta'u, barattoonni 48 (%38.1) waggaa 23fi isaa ol keessatti kan argamaniidha.

## **4.2. Qaaccessa Odeeffannoo Dookumentii Irraa Argame**

### **4.2.1. Walsimannaa Wayitiifi Qabiyyee Barnootaa Ogummaawwan Afaanii**

Walsimannaa wayitii barnootaa gama ogummaawwan afaaniin jiran qoratichi bakka lamatti qooduun ogummaawwan afaanii arfan dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu akkasumas, dandeettii dubbisuufi barreessuu jechuun qaaceffamee jira.

#### **4.2.1.1. Qabiyyee Barnootaa Ogummaa Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Barsiisuun**

Barnoota Afaan Oromoo keessatti ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu akkuma ogummaawwan caaslugaafi hiika jechootaa xiyyeeffannoo argachuu qabu. Bu'uuruma kanaan kitaaba kana keessatti shaakala adda addaa jalatti dhiyaatanii jiru. Kaayyoon isaa barattootni ogummaawwan kana maatii irraa baratanii kan dhufan yoo ta'eltee tooftaafi haxa garaa garaa irratti fayyadamuun karaa saayinsaawaa ta'een odeeffannoo argachuufi kennuuf akka itti fayyadamaniiif haala mijeessa. Jireenya qabatamaa keessattis ogummaawwan kunneen irra deddeebi'amuun waan tajaajilaniif xiyyeeffannoon akka laatamuuf ta'ee jira.

Haaluma kanaan qoratichis ogummaawwan afaanii kana lamaan jechuun ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu walduraa duubaan haala lamaan ilaalee jira. Isaanis: wayitiin barnootaa ogummaawwan kana lamaan barsiisuuf kennaman qabiyyee dandeettii dhaggeeffannaafi dubbachuuf qindaa'anii boqonnaa adda addaa keessatti dhiyaatan haala qabatamaa naannoo waliin walqabsiisuun yeroo kenname keessatti barattoota biraan ga'uuf wayitiin kenname ga'aafi ga'aa akka hintaane sakatta'eera.

Ragaan kitaaba barataa boqonnaa 3 fuula 43 jalatti dandeettii dhaggeeffachuu barsiisuuf **“Dhala Namaa lubbu-qabiyyee Biroo Irraa Maaltu Adda Taasisa?”** jedhu ogummaa dhaggeeffachuu ittiin barsiisuuf kan dhiyaate. Kana keessaa, shaakala dhaggeeffachuun duraa, shaakalli yeroo dhaggeeffachuufi shaakalli dhaggeeffachuun boodaa ni jira. Haa ta'u malee, wayitiin walii galaan, boqonnaa kanaaf kenname saddeet yoo ta'u, boqonnaan kun garuu, dandeettiwwan afaanii kanneen biroo illee bal'inaan waan qabuuf wayitiin kennameefi qabiyyeen wal hingitu. Qabiyyee boqonnaan kun qabu kan biraan:

- Yaada ijoo dubbisaa addaan baasuu
- Galumsa irratti hundaa'uun hiika jechootaa kennuu
- Yaada jechoonni bakka bu'an ibsuu
- Bamaqaatti gargaaramuun hima ijaaruu
- Sirna tuqaalee keessaa tuq-lameefi waraabbiitti fayyadamuufi sheekkowwan bineensota adda addaa qaaccessuu kan jedhu qabiyyeewwan kana hunda qabatee wayitiin kennameef garuu saddeetidha.

Qabiyyee bal'aafi dheeraa kana wayitii saddeet ykn gara sa'atiitti yoo jijjiirre wayitiin tokko daqiiqaa afurtama waan ta'eef, sa'atii shan ta'a. Sa'a jedhame kana keessatti qabiyyeewwan afaanii kana barsiisuun ulfaataa ta'uusaa xiinxalameera. Yaaduma kana **Bar-gaaffii** barattootaaf dhiyaate irraas qabiyyeewwan kana wayitii jedhame keessatti baratani xumuruu ni dandeessuu? Jedhuuf barattoonni hedduun yoo ibsan, “*qabiyyeewwan afaanii kana yeroo jedhame keessatti xumuruun ulfaataadha*” jechuun yoo deebisan, **Af-gaaffiin** barsiisotaa irraa kan hubatamu “*qabiyyeewwan kana barsiisuuf yeroo ga'aa hin arganne*” jedhu. Akkasumas, qabiyyee kana barachuuf qabiyyeen dhiyaate fedhii keessan wajjiin walsimaa kan jedhuuf barattootni harki caalu

fedhiifi dandeettii keenyaan ala waan ta'eef, sa'a jedhame kana keessatti fixuuf nutti ulfaata jechuun himaniiru. Wright (1987: 68) yaada kana yeroo cimsu, "Meeshaaleeniifi qabiyyeen barnootaa yeroo filataman kanneen fedhii barataafi barsiisaa giddu-galeessa godhatan ta'uu qabu. Akkasumas, barattoonni maal akka dalagan, akkamitti akka dalaganiifi yeroo ammamii keessatti akka dalagan walsimuu qabu." Jedha.

Karaa biroo immoo, dubbisni fedhiifi dandeettii barattootaa ofitti hawwachuun ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu cimsuuf qophaa'an waan haaraafi gammachiisaa ta'e qabatee kan jireenya qabatamaa keessatti bu'aa isaaniif qabu qabatee dhiyaachuu qaba. Haa ta'u malee, qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu cimsuuf kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaatan jireenya qabatamaa keessatti waan haaraa dhiyeessuun fedhii barattootaa ofitti hawwachuufi dandeettii barattootaa giddu-galeeffachuun qindaa'anii akka hin qophoofne sakatta'a dookumentii geggeesserraa bira ga'uu danda'eera.

#### **4.2.1.2. Qabiyyee Barnootaa Gama Ogummaawwan Dubbisuufi Barreessuun**

Ogummaawwan dubbisuufi barreessuu walitti hidhamanii gabbifatamu waan ta'eef waliin dhiyaatanii jiru. Barattoonni ogummaawwan kana lamaan mana barumsaa erga dhufanii shaakaluu eegalu. Kanaafuu, waa'ee ogummaawwan kana lamaanii muuxannoowwan isaan qaban hanga ogummaawwan dhaggeeffachuufi dubbachuu hinga'u. Akka qajeelchi barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> jedhutti, namni afaanichaan dubbisaa gaarii ta'e tokko barreessaa gaariis ta'uu danda'a. Walsimannaan ogummaawwan kana lamaanii cimaa ta'uufi Afaan Oromoo barachuu irratti qofa osoo hin taane, Afaan Oromootiin barachuu irrattillee gumaacha guddaa qaba. Haaluma kanaan, qoratichi walsimannaa qabiyyee barnootaa kanaafi wayitii barnootaa dhimmoota mata-duree kana jalatti dhiyaate barattoota hubachiisuuf dhiyaate sakatta'a dookumeentii kanneen akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa waliin walcinaa qabuun akkaataa armaan gadiin xiinxalamee jira.

Ragaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> boqonnaa 3 fuula 43 irratti shaakalli dubbisuu kan jiru yemmuu ta'u, kanuma jalatti shaakalli dubbisuun duraa, yeroo



dubbisuufi dubbisuun boodaa ni jira. Akkasumas, shaakalli dubbachuufi barreessuu illee boqonnaama kana keessatti hammatamee kan jiru yoo ta'u, wayitiin boqonnaa kanaaf kenname garuu saddeeti. Wayitii saddeet kanas gara sa'atiitti jijjiirree yeroo ilaallu, sa'a shaniifi daqiiqaa soddonii sadii. Sa'a kana keessatti ogummawwan afaanii keessaa warra murteessoo kana barsiisuun ulfaataa ta'uusaa xiinxalamee jira. Odhimtoonni **bar-gaaffiin** dhiyaateef kun dhiyaateefillee *“ogummawwan afaanii keessaa ogummawwan kana barachuuf yeroo ga'aa hin arganne”* jechuun deebii kennaniiru. Barsiisonni **af-gaaffiin** dhiyaateef *“dandeettii barattootni dandeettiwwan afaanii kana irratti qaban muraasa waan ta'eef barattoota kana dandeettii kana barsiisuuf yeroo bal'aa barbaada.”* Jedhu. Haa ta'u malee, yeroo dandeettiwwan afaanii kanaaf kenname xiqqaachuu isaatiin yeroo baay'ee barattoota shaakalsiifnee dandeettii kana hubachiisuuf yerootu nu hanqata jechuun yaada isaanii ibsanii jiru. Qabiyyeen kun barnoota afaanii keessatti xiyyeeffannoo argachuu osoo maluu xiyyeeffannoon gama yeroon kennameef illee muraasa akka ta'edha sakatta'a dookumentii kana irraa hubachuun kan danda'amu. Qabiyyeen kun xiyyeeffannoo kan barbaadu ta'uusaa beektoonni afaanii Raimes (1983), Atkinsfi kanneen biroo (1996) ni ibsu. Dabalataanis, qabiyyeewwan dhimma mata-duree kana jalatti qophaa'an akkaataa qajeelchi barsiisaa ajajuun wayitii barnootaa kana keessatti ni xumuramaa jennee yoo ilaalle ulfaataa ta'uusaa hubatameera.

Walumaa galatti, adeemsa sakatta'a dookumentii taasifame keessatti qoratichi haalota adda addaa haala xiinxalaa keessatti hubachuu danda'ee jira. Kanneen kunis, qabiyyeewwan barnootichaa boqonnaa adda addaa jalatti dhiyaataniifi wayitiin barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11ffaaf kenname adeemsa xiinxalli taasifame keessatti yemmuu walbira qabamee madaalamu ga'aa ta'uu dhabuufi kan wal hin simanne ta'uusaa bira ga'amee jira. Gama biroonis, qabiyyeewwan barnooticha barsiisuuf boqonnaa garaa garaa keessatti dhiyaatan fedhiifi dandeettii barattootaa waliin garcaalaan isaanii kan deeman akka hin taane hubachuun danda'ameera.

#### 4.2.2. Walsimannaa Wayitii Barnootaafi Qabiyyee Barnoota Seerlugaa

Akkuma mata-duree isaa irraa hubachuun danda'amutti, wayitii barnootichaaf kennaman gama seerluga afaanichaa kanneen akka birsagaa, fufiilee, walqabsiistota, caasaalee himaa, garee jechoota kanneen akka maqaafi gosoota isaa, ibsa maqaafi gosoota isaa, gaaleefi kan kana fakkaatuun yoo ilaalame wayitiin barnootichaaf kenname caasluga /seerluga/ afaanichaa barsiisuuf ga'aa moo ga'aa miti jedhamee dookumentii sakatta'aman kanneen akka kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> yemmuu madaalamee ilaalamu wayitiin barnootichaaf akkaataa sirna barnootaan kenname torbanitti sadii ta'uun isaa kan bira ga'amedha. Haa ta'u malee, qabiyyee seerlugaa (caasluga) boqonnaa adda addaa keessatti kennaman yeroo barbaadametti xumuruuf wayitiin kenname xiqqaachu isaa caalaayyuu wayitiin barnootaaf mana barumsichaatti kenname torbaniiti gara wayitii lamaatti xiqqaachuun isaa barnooticha yeroo barbaadametti barattoota qabiyyee barnootichaa hubachiisuufis ta'e xumuruuf rakkisaa ta'ee jira. Barsiisonni caasluga adda addaa qabiyyicha keessatti dhiyaatan akkaataa barbaadameen barattoota hubachiisuuf wayitiin barnootichaaf kenname hir'ifamee waan jiruuf akkaataa barbaadameen xumuruun rakkisaadha. Akkasumas, qabiyyeen barnoota seer-lugaa kitaaba barataa keessatti qophaa'e bal'achuun wayitii jedhame keessatti akka hin xumuramneef sababa. Barattootni qabiyyee barnootaa gama caaslugaan dhiyaatan hubachuuf wayitiin barnootichaaf kenname xiqqaa waan ta'eef akkaataa barbaadameen hubachuuf ga'aa waan hin taaneef qabiyyee kana hubachiisuun rakkisaadha.

**Fkn.** Ragaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> boqonnaa tokko fuula 14 irraa argame waa'ee caasluga ni kaasa. Innis, shaakala birsagaa kan jedhu yemmuu ta'u, asuma jalattii jechoota birsagatti qooduun ni jira, birsagoota salphaafi jabaatti addaan qooduun, birsaga ijaaruun, gareen ta'uun jechoota addaan qooduun, qaamolee birsagaa addaan qooduun ni jira. Kana malees, shaakala caasluga keessaa shaakalli dhamjechaafi fufiileen akkasumas, shaakalli himaa kan jiran yommuu ta'u, wayitiin barnootaa boqonnaa kanaaf kenname garuu wayitii kudhani. Wayitii kana keessatti barsiisaan ibsa kan kennu barataan kan shaakaluufi hojiin daree kan kennamu waan ta'eef, shaakalli

dhiyaateef wayitiin kenname wal hingitu. Boqonnuma kana jalatti qabiyyeewwan kanneen biroo dhiyaatanis,

- Yaaxxinoota jalqaba afaanii
- Hiika jechootaa galumsarraa tilmaamuu
- Sirboota yeroo hojii gamtaa. Kan jedhu yommuu ta’u, wayitiin kennameef garuu, kan seerluga wajjiin walumatti.

Kanuma irratti hundaa’uudhaan **Bargaaffii** barattootaaf dhiyaate irraas, “*qabiyyee barnootaa seerlugaa kana xumuruuf wayitiin kenname ga’aa miti*” jechuun yoo ibsan, **Afgaaffii** barsiisotaaf gaaffii kana ilaalchisee dhiyaates, “*qabiyyeen kun barattootatti waan ulfaatuuf wayitiin barnootaa qabiyyee kanaaf dhiyaate barattoota hubachiisuuf ga’aa miti.*” jechuun barsiisonni gaaffii kanaaf deebii Kennan hundi ibsaniiru. Haa ta’u malee, qabiyyee afaanii keessaa xiyyeeffannoo argachuu kan male qabiyyee kana jechuun odhimootti yaada isaanii ibsaniiru. Kana ilaalchisee haayyoonni Guida, Ludlow fi Wilson (1985: 55) yoo ibsan, “qabiyyee barnootaaf yeroo ga’aa kennuun yaaddoo barattootni hubannaa ga’aa qabiyyee sanaaf qaban furuu ni danda’a.” jechuun yaada isaanii ibsu. Kana jechuun, barattootni qabiyyee seer-lugaa dafanii hubachuu irratti hanqina waan qabaniif wayitii dheeraa barbaadu. Walumaa galatti, qabiyyeewwan barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> gama caasluga afaanichaan dhiyaatan rakkoolee qabiyyeen kun sa’a kennameef wajjiin walsimachuu dhabuu kan agarsiisu yemmuu ta’u, qabiyyeen haala kanaan yemmuu bal’atee dhiyaatu yeroon illee akkasuma osoo wajjiin bal’atee barattootni qabiyyee barnootaa kana hubachuuf fala ni ta’a.

#### **4.2.3. Walsimannaa Qabiyyee Barnootichaafi Wayitii Barnootaa Afoolaa**

Qabiyyeen barnootaa kitaaba barattootaa keessatti dhiyaate gama afoola adda addaa barsiisuu wajjiin maal fakkaata kan jedhu wayitii barnootaa kennameef, fedhiifi dandeettii barattootaa ofitti hawwachuuf qophiin isaa maal fakkaata kan jedhu sakatta’a dookumentii taasifameen boqonnawwan adda addaa jalatti dhiyaataniiru. Afoolli kunis, kitaaba barataa keessatti dandeettiwwan afaanii ittiin barsiisuuf kan qophaa’eedha.

Ragaan Kitaaba barataaboqonnaa tokko fuula 21 jalatti "**Qaaccessa sirba daboofi daadoo**" kan jedhu fudhachuun qoratichi yaadota jiran wal madaalchiseera. Haaluma Kanaan, wayitiin afoola sirba daboofi daadoo jedhu kana barattoonni akka hubataniif kenname 10. Qabiyyee kana keessatti dubbisuun ni jira, dubbisicha irratti hundaa'uun shaakalli barataaf dhiyaateera, hiikni jechootaa dubbisa keessaa ba'eef hiika kennuu, walaloo sirba daboo kana qaaccessuun ergaa isaa gara holoolootti jijjiiri kan jedhu ni jira. Walumaagalatti, Afoola kana irratti hundaa'uudhaan shaakaloonni dhiyaatan saddeet kan ta'anidha. Kanaafuu, wayitiin barnootaa qabiyyee kanaaf kenname ga'aadhaa jennee yeroo ilaallu ga'aa kan hin taane ta'uusaa hubanna. Kunis, kan hubachuun danda'ame ulaagaa madaallii Carroll (1984) kaa'ee irratti hundaa'uudhaani. Kana malees, afoola adda addaa kanneen akka geerarsaafi ergaa isaa, sheekkoo, cigoo fi kan kana fakkaatan boqonnaa adda addaa keessatti dhiyaatan gama wayitii qoodameef wajjiin walqabsiisuun yoo ilaalle qabiyyeewwan kennaman wayitii kenname keessatti barataa hubachiisuuf haa turuu haala barbaadameen xumuruuf kan wayitiin wal hinsimanne ta'uu isaa hubachuu danda'eera.

Kanaafuu, wayitiin barnoota kutaa 11<sup>ffaa</sup> kana qabiyyee afoolaa xumuruuf kennamee jiru adeemsa baruufi barsiisuu sirnaan geggeessuuf rakkoolee dandeettii barattootaa wajjiin walsimuu dhabuu, fedhii barattoota keessatti uumuu dhabuu, wayitiin barnootichaaf kenname gahuu dhabuufi kkf jiraachuu isaa qoratichi hubachuu danda'eera.

#### **4.2.4. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Gama Sirna Tuqaaleen**

Qabiyyeen barnootaa haala itti fayyadama sirna tuqaalee ilaalchisee boqonnaa garaa garaa keessatti kan dhiyaatanidha. Boqonnaa sadii barannoo 7 Gilgaala 11 fuula 56 jalatti **sirna tuqaalee tuq-lameefi mallattoo warabbii** akka fakkeenyaatti kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa keessatti kennaman irraa yaadolee handhuura ta'an lama kanneen gadii ilaaluun danda'ameera. Isaanis: sakatta'a dookumentii kanneen akka kitaaba barataa, qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> irraa wayitii qabiyyeewwan barnootaa qabiyyicha jalatti kennamaniif yemmuu qoqqoodamu qabiyyeewwan kennaman keessaa kan qabiyyeewwan mata-duree kana jalatti dhiyaatan sirna tuqaalee tuq-lameefi mallattoo waraabbii qoratichi wayitii kenname haala baruufi barsiisuu

keessatti qoodinsa jiru xiinxalee yemmuu ilaalu qabiyyeen kennameefi wayitiin kenname kan wal hinmadaalle ta'usaa hubachuu danda'eera. Haaluma walfakkaatuun qabiyyee sirna-tuqaalee kanneen biroo boqonnaa kan biraa keessa jiran illee kanuma wajjiin kan walfakkaatu ta'usaa sakatta'a dookumentii kun ni mul'isa. Walsimannaa dhabuu qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa kanas ulaagaa Carroll (1984) kaa'ee irra dhaabbachuun madaalameera. Innis, boqonnaa lama jalatti kan ibsameha.

Walumaa galatti, sakatta'a dookumentii xiinxalaaf dhiyaatan irraa qorataan gama dandeettii barattootaa wajjiin walsimachuu dhabuu isaafi wayitiin qabiyyee sirna tuqaalee mata-duree kana jalatti dhiyaatan ga'aa akka hin taane yemmuu hubatu **bargaaffii** barattootaaf “qabiyyee barnootaa keessaa sirni-tuqaalee wayitii wajjiin walsimaa? Jedhuuf, *“barattootni baayyeen wal hinsimu jechuun deebisaniiru. Qabiyyeen kun sadarkaa kanatti barattootaaf murteessaa waan ta'eef yeroon dabalataa illee kennamuufi qaba.”* jedha.

#### **4.2.5. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Gama Gaalee Barsiisuun**

Gaaleen qabiyyee afaanii keessaa kan xiyyeeffannoon kennamuufi qabudha. Haa ta'u malee, kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> kana keessatti waan dagatamee jiru fakkaata. Qoratiichi walsimannaa qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa haala ijaarsa gaaleewwanii gama maalummaa, gosaafi miseensota gaaleen mul'atan sakatta'a dookumentii keessatti boqonnaa ja'a jalatti qabiyyeewwan barnootaa tarreeffaman irraa waan hubate haala itti aanuun xiinxaleera.

Akkuma adeemsa baruufi barsiisuu daree barnootaa keessatti geggeeffamu irraa ilaalamuun sakatta'a dookumentii kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> irratti wayitii qabiyyeewwan barnootaa garaagaraa saddeetiif kennaman saddeetidha. Haaluma kanaan, qabiyyeewwan barnootaa kana wayitii kenname waliin walsimsiisuun adeemsa baruu barsiisuu si'aawaa ta'e geggeessuuf haalonni jiran danqaa (rakkisaa)dha.

**Fkn.** Ragaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> Boqonnaa 6, gilgaala 5, fuula 94: Shaakala gaaleefi ciroo kan jedhu irraa argamu:

1. Himoota keessaa gaalee addaan baasuu
2. Himoota keessaa gaaleefi ciroo addaan baasuu
3. Gaaleefi gaalee walitti firoomsuu
4. Gaalee maqaafi gaalee gochimaa addaan baasuufi
5. Himoota armaan gadii keessaa mataa, miiltowwaniifi murteessitoota gaalee addaan baasi kan jedhu shaakaloonni dhiyaatanii jiru.

Kana qofa osoo hin taane boqonnaama kana jalatti, ergaa dubbisa dhiyaatee himuu, jechoota dubbisa keessaa bahaniif hiika kennuufi ciroofi gosoota isaa balballoomsuu kan jedhu hammatee kan jirudha. Haa ta’u malee, wayitiin qabiyyee kana hundaaf qajeelcha barsiisaa irra taa’ee jiru saddeet qofadha. Kana keessatti garuu, yeroo barsiisaan ibsa laatu ni jira, yeroo barataan dhuunfaan itti shaakalu ni jira, yeroo barataan gareen itti shaakaluufi hojiin daree illee waan jiruuf wayitiin qabiyyee barnootaa kanaaf laatame ni xiqqaata. Haa ta’u malee, shaakalootaaf yeroon bal’aan akka kennamuu qabu hayyoonni garaagaraa kitaaba isaanii keessatti ni kaasu. Haayyonni Guskey fi Gates (1986) yeroo ibsan, “The success of mastery of learning programs in promoting learning gains is due largely to the extra amounts of quality time-on-task.” Jechuun shaakalootaaf yeroon ga’aan kennamuu akka qabu ibsu.

Walumaa galatti, qabiyyeewwan barnootaa boqonnaa ja’a jalatti tarreeffaman haala armaan olitti dhiyaatan irraa ilaaluun akka danda’ametti kanneen biroos gaalee waliin walsimsiifamee yemmuu xiinxalamu wayitiin barnootaa kenname qabiyyeewwan barnootaa tarreeffaman yeroo kenname keessatti barsiisanii xumuruuf kan walsimannaa hin qabne ta’uusaa agarsiisa. Ogeeyyiin meeshaalee barnootaa kana qopheessan shaakaloota haala Kanaan qopheessuun gaarii yoo ta’e iyyuu, shaakaloota kanaaf yeroo ga’aan yoo kenname barattoota haala barbaadameen hubachiisuuf fala ta’a.

#### **4.2.6. Walsimannaa Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaa Keeyyata Barsiisuun**

Akkuma mata-duree isaa irraa ilaaluun danda'amutti keeyyatni tokko yemmuu barsiifamu caasaaleen keeyyatichaa hima ijoo, hima callaafi hima goolabaa qabaachuu isaatu xiinxalama. Kana malees, amaloonni keeyyataafi gosootni keeyyataas maal akka fakkaatan ilaaluun barbaachisaa ta'uusaa eenyu jalaa iyyuu kan dhokatu miti. Haaluma Kanaan, boqonnaa kudha afur jalatti qabiyyeewwan barnootaa tarreeffaman keessaa mata-duree kana xiinxaluuf qoratichi dirqameera. kitaaba barataa kutaa 11<sup>ffaa</sup> boqonnaa 14 fuula 184 irratti; Amaloota keeyyataafi shaakala amaloota keeyyataa kan jedhutu jira.

Qabiyyeen kun haala seera qabeessa ta'een yoo kan shaakalsiifnu ta'e, baay'ee bal'aadha. Sababni isaa, barattootni amaloota keeyyata gaarii beekuu qabu, shaakaluudhaaf immoo yeroo ga'aa argachuu qabu. Haa ta'u malee, qabiyyee kanaaf kanneen biroo boqonnaa kana keessatti hammatamaniif wayitiin kenname qajeelcha barsiisaa irra taa'ee hin jiru. Kun immoo, hanqina gara walsimannaa qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa gidduu jiru mul'isa. Akkasumas, qabiyyee kanaaf xiyyeeffannoon akka hin kennamiin agarsiisa.

Kanaafuu, adeemsa sakatta'insa dookumentii barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti haalli keeyyatni ittiin barsiifamuuf boqonnaa kudha afur keessatti qabiyyeewwan biroos dabalatee dhiyaate barattoota haala barbaachisaa ta'een hubachiisuuf hawwataa ta'uu dhabuu isaa caalaayyuu dandeettii barattootaa waliinis kan walsime akka hintaane hubachuun danda'ameera. Kanas, ulaagaa Carroll (1984) kaa'e irratti hundaa'uun madaaluun danda'ameera. Qaamni qabiyyee barnootaa kana qopheessu osoo qabiyyee hin bal'isu ta'ee gaarii ni ta'an jedha.

#### **4.2.7. Walsimannaa Qabiyyee Wayitii Barnootaa Gama Hiika Jechootaa Barsiisuun**

Haala kana ilaalchisee qoratichi hiika jechootaafi jechoota waliin deeman boqonnaa adda addaa kitaaba Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> wayitii kenname waliin walsimuu isaa haala kanaan gadiin qaacceffamaniiru. Ragaan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> boqonnaa tokko, gilgaala 4B irraa akka odeeffannootti fudhatame akka mul'isutti:

**Fkn. B.** Hiika jechootaa armaan gadii tilmaami

1. Dhawaata

2. Wal-kipha

3. Riqa

4. Rifachuu

Isaan kana akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle, tilmaamni hiika jechootaa kun tokko sadarkaa barataa wajjiin kan walsimu miti, lammaffaa, fedhii barataa wajjiin wal hinsimu, sadaffaa, dandeettii barataati gadidha. Barattootni hiika jechootaa akka kanaa irratti fedhii waan hin qabneef si'aa'inni isaan yeroo jedhame keessatti hojjetanii xumuruuf qaban baay'ee gadaanaadha. Haa ta'u malee, qabiyyeewwan akka kanaaf yeroo bal'aa kennuun barbaachisaa miti. Sababni isaas, hiikaa jechootaa kallattii adda addaan barsiisuun ni danda'ama waan ta'eefi. **Bargaaffii** barattootaaf dhiyaate irraa *“qabiyyeen kun fedhiifi dandeettii keenyaan ala waan ta'eef yeroo jedhame keessatti barachuun ulfaataadha jedhaniiru.”* Kanaafuu, qaamni meeshaalee barnootaa qopheessu qabiyyee hiika jechaa dandeettiifi fedhii barataa wajjiin walsimu qopheessuun, qabiyyee hiika jechaa kallattii adda addaan barsiisuu danda'u qopheessuufiyeroo keessatti barsiifamu walsimaa ta'e yoo qophaa'e fala ta'a.

#### **4.3. Walsimachuu Dhabuu Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11<sup>ffaa</sup>fi wayitii**

Haalli baruufi barsiisuu afaanii akka fiixaan ba'uuf meeshaaleen barnootaa daree sanaaf dhiyaatan walsimachuun gaarii ta'a. Haa ta'u malee, gosa barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f kan qophaa'an meeshaaleen barnootaa kan akka silabasii, qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> walsimachuun mana barumsichaatti kan hin argamne ta'uu sakatta'a dookumentiin taasifame nutti mul'isa. Qabiyyeen barnootaa bifa walfakkaateen qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa irraa dhibuu, lammaffaa immoo qajeelchi barsiisaa qabiyyeewwan barnootaa muraasaaf yeroo itti barsiifamu kennee qabiyyeewwan kaan immoo dhiisuun hanqina ta'uu sakatta'a dookumentii taasifame irraa hubachuun danda'ee jira. Kun immoo, barsiisonni qabiyyee barnootaa sana haala kamiin akka barsiisaniif yeroo akkamii keessatti akka barsiisan yoo hin beekne wayitii barnootaa irratti dhiibbaa uumuu ni mala. Haa ta'u malee, meeshaaleen barnootaa yeroo qophaa'an bifa qindaa'een dhiyaachuu akka qabu beektotni ni heeru.



Meeshaaleen barnootaa walsimachuu akka qaban irratti, O'Neill (1990) “meeshaaleen barnootaa haala baruufi barsiisuu kan deggeru yookiin immoo kan mijeessu yoo qabiyyeewwan bifa qindaa'een meeshaalee barnootaa kana keessatti dhiyaatedha.” Yaada kana irraa waanti hubatamu meeshaaleen barnootaa kan akka; silabsii barnootaa, qajeelcha barsiisaafi kitaabni barataa qabiyyeewwan baruufi barsiisuuf dhiyaatan bifa qindoomina qabuun yoo dhiyaatan haala baruufi barsiisuu deggeruu danda'u. Kana ta'uu baannaan garuu, barsiisaas barataas burjaajessuu danda'a. Haa ta'u malee, meeshaaleen barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f dhiyaatan qindoomina hin qaban jechuun barsiisonni **afgaaffiin** dhiyaateef irraa, *“qabiyyeeniifi wayitiin qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa keessa jiru kan qindoomina hinqabnedha.”* Jedhu. Kunis, silabasiin baruufi barsiisuuf barbaachisaa yoo ta'eyyuu silabasiin barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> dhibuun hanqinadha, qabiyyeemti barnootaa qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa irra jiruyyuu bakka tokko tokkotti kan wal hin simannedha, qajeelchi barsiisaa qabiyyeewwan tokko tokkoof wayitii itti barsiifamu kennuun qabiyyeewwan biroo dhiisuunis hanqina guddaadha jechuun yaada isaanii ibsaniiru.

Kanaafuu, qaamni meeshaalee barnootaa kana qopheessu silabasiis qopheessuu, qabiyyeewwan bifa qindaa'een qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa keessatti dhiyeessuufi qabiyyeewwan hundaaf bifa walfakkaatuun wayitii barnootaa kennuu qabu. Akkasumas, qabiyyeewwan bifa harca'een kitaaba barataa keessatti ni mul'atu. Kun immoo, barbaachisaa akka hin taane Dirribsaan (2004) yoo ibsu, qabiyyeen barnootaa kitaaba barataa irratti qophaa'u: walitti fufiinsa eeguu (maintaining continuity), akka walqabatu taasisuu (establishing sequence in terms of contents and learning outcomes), daangaa itti gochuu (establishing scope), walsimsiisuu (establishing integration-coherence unity inter relationship and connectedness) qophaa'uu qabu jechuun kaa'a.

#### **4.4. Madaallii wayitii Barnootaa Kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f ramadame**

Gabatee armaan gadii irraa hubachuun akka danda'amutti, wayitiin barnoota qabiyyee barnoota Afaan Oromoo akka barsiifamuuf qajeelcha barsiisaan kennameefi kan mana barumsaa Qophaa'ina Limmuutti hojiirra oolaa jiruti ibsamee jira.

### Gabatee 3: Baay'ina Wayitii Waggaaf Ramadameef Kan Hojiirra Oole

1. Baay'ina wayitii Afaan Oromoo kutaa 11 <sup>ffaa</sup> f ramadameefi kan hojiirra oole					
Wayitii waggaaf kennameefi gubate	Wayitii waligalaa	wayitii torbeef kennameefi gubate		Sa'aatii waliigalaa	
Wayitii waggaatti Afaan Oromo okutaa 11 <sup>ffaa</sup> barsiisuuf qajeelcha barsiisaan ramadame	120	Wayitii qajeelcha barsiisaan torbeef kenname	3	Sa'atii qajeelchi barsiisaa waggaaf kennu	80
Wayitii waggaatti manni barumsaa qophaa'ina Limmuu Afaan Oromoo kutaa 11 <sup>ffaa</sup> f ramade	80	Wayitii manni barumsaa torbeetti kenne	2	Sa'atii manni barumsaa waggaaf kennu	53.3
Garaagarummaa mana barumsaafi qajeelcha barsiisaa gidduutti wayitii hir'ate	40	Garaagarummaa mana barumsaafi qajeelcha barsiisaa gidduutti gubate	1	Garaagarummaa mana barumsaafi qajeelcha barsiisaa gidduutti sa'atii gubate	26.6
2. Wayitii manni barumsaa ramadate keessaa sababa adda addaan kan gubate					
Wayitii manni barumsaa ramadate keessaa sababa adda addaan kan gubate			Wayitii gubate		
a. Sababa galmeen			6		
b. Sababa ayyaanaan			4		
c. Sababa callaa sassaabuun			4		
d. qormaata moodelaan			4		
e. Boqonnaa semisteeraan			2		
f. Sababa jeequmsaan			4		
g. Sababa walga'iin			2		
Waliigala			26		
3. Waliigala Afaan Oromoo Barsiisuuf Wayitiifi Sa'atii Mana Barumsaa Qophaa'ina Limmuutti Hojiirra Oolaa Jiru					
Waliigala Afaan Oromoo Barsiisuuf Wayitiifi Sa'atii Mana Barumsaa Qophaa'ina Limmuutti Hojiirra Oolaa Jiru			Wayitii		Sa'aatii
Wayitii walii gala hojiirra oole			54		36
Wayitii walii gala gubate			66		44

**Gabatee 3:** armaan olii irraa hubachuun kan danda'amu, qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> xumuruudhaaf wayitiin qaama meeshaalee barnootaan qophaa'eefi kan qabatamaan mana barumsaa keessatti mul'atu kan wal hinsimanne ta'uu isaati.

Qabiyyeen barnootaa tokko yeroo bocamu kaayyoofi galma mataa isaa danda'e ni qaba. Kaayyoofi galmi qabiyyee barnootaa irraa eegamu immoo, kan inni hojii irra oolu daree

barnootaa keessatti. Daree barnootaa keessatti qabiyyeen barnootaa akka hojiirra ooluuf immoo wayitiin barnootaa ni ramadama. Kanaafuu, qabiyyeewwan barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> akka hojiirra ooluuf wayitiin Ministeera barnootaan qophaa'ee qajeelcha barsiisaa irra jiru wayitii 120 yemmuu ta'u, akka mana barumsa Qophaa'ina Limmuutti bara 2008 wayitiin gosa barnoota kanaaf ramadame jiru garuu, wayitii 80 dha. Kana gara sa'atiitti jijjiirree yoo ilaallu, sa'atiin qabiyyee kana xumuruuf qajeelcha barsiisaan kenname waggaatti sa'a 80 yoo ta'u, kan manni barumsaa sagantaa irratti baafate garuu sa'atii 53.3 qofadha. Kana jechuun, wayitiin manni barumsaa kan qajeelchi barsiisaa jedhu hojiirra oolchuu dhiisuu isaan gubate wayitii 40dha. Gara sa'atiin yemmuu ilaallus kan manni barumsaa ofii isaatii gubu sa'a 26.6 ta'uu isaa hubanna. Wayitiin kun haa ramadamu malee wayitiima manni barumsaa ramadate kana keessaa sababa garaagaraatiin akka hojiirra oolaa hin jirre qorataan kun hubachuu danda'eera.

Baay'ina wayitii waggaaf gosa barnoota kanaaf mana barumsaan kenname keessaa sababa galmee fi jalqabbii barnootaan walqabatee wayitiin gubate 6, sababa callaa sassaabuun 4, sababa walga'iin 2, sababa ayyaanaan 4, sababa boqonnaa seemisteeraan walqabatee 2, sababa jeequmsaan 4, fi sababa qormaataa moodela kutaa 10<sup>ffaa</sup> fi kutaa 12<sup>ffaa</sup> n 4 sababni isaa manni barumsaa sad. 2<sup>ffaa</sup> fi qophaa'inni mooraa tokko keessatti waan barsiisaniifi. Wayitiin barnootaa manni barumsaan 80 ramadame keessaa wayitiin 26 gubachuun wayitiin 54 qofti barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisuuf kan hojiirra oolaa jiru ta'uusaa ragaan maddeen garaagaraa irraa argamee qaaceffame ni mul'isa. Kana malees, gara sa'atiitti jijjiiramee yemmuu ilaalamu sa'atiin wayitii barnootaa kana akka xumuramuuf waggaatti kenname sa'atii 80 yemmuu ta'u, qabatamaatti mana barumsaatti sa'a 36 qofatu qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisuuf hojiirra oolaa jira. Kanaaf, wayitiin Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> gubate wayitii 66 ta'uu ragaan odeeffannoo sakatta'a dookumentii irraa argame ni mul'isa. Kun yeroo ilaalamu haalli baruufi barsiisuu hojiirra oolaa jiru baay'ee gadaanaa akka ta'e nutti mul'isa. Wayitii hojiirra oole kana qofa keessatti qabiyyee boqonnaa 17 of keessaa qabu bal'aa kana xumuruun baay'ee ulfaataafi qulqullina barnootaa irratti illee dhiibbaa uumaa

kan jirudha. Innis, qabiyyeen barnootaa hin xumuramiin hafuu, qabiyyee barnootaa hubachiisuuf yeroon ga'aan dhibuufi barnoota Afaan Oromoof bakki kenname muraasa ta'uu isaa nu hubachiisa. **Afgaaffii** barsiisotaaf taasifame irraa hubachuun akka danda'amuttis, *"manni barumsaa xiyyeeffannoon inni gosa barumsaa kanaaf laate muraasa waan ta'eef yeroo baay'ee qabiyyee barumsaa kana osoo hin xumuriin hafuufi qabiyyee barnootaa kana xumuruuf jecha ariitiin barsiisuufi qabiyyee tokko tokko irra darbuun ni mul'ata."* Jechuun ibsanii jiru. Kun immoo, qulqullinni barumsaa hir'achuudhaan qabxiin barataa illee akka gadi bu'u taasiseera jechuun yaada isaanii yoo ibsan, suuppervaayizera mana barumsaa irraas gaaffiima walfakkaatuuf deebii kan barsiisotaa cimsu kenneera.

Walumaa galatti, sakatta'a dookumentiifi afgaaffii barsiisotaafi suuppervaayizeraa kana irraa hubachuun akka danda'amutti, Manni barumsaa maal dhibdeedhaan gosa barumsaa kana irraa wayitii tokko hir'isuun gosa barumsa IT'f dabaluun hanqina tokko, walga'iin sa'atii barnootaaf kenname keessatti adeemsifamuun hanqina tokko, barattoonni mana barumsaa irraa sababa garaagaraan hafuun hanqina biroo ta'uun hubachuu danda'ameera. Kanaaf, qaamni dhimmi isaa ilaalu hundi wayitii barnootaa hir'ifamee jiru bakka isaatti deebisuu, gosa barumsaa kanaaf xiyyeeffannoon addaa kennamuufi, maatiin barataa, barsiisaaniifi qaamni dhimmi ilaalu hundi barataa seeraan ala mana barumsaa irraa hafu irratti hojjechuu yoo danda'e rakkoo kanaaf falli argamuu ni mala.

#### **4.5. Qaaccessa Odeeffannoo Bargaaffii**

Barattoota irraa odeeffannoon meeshaa qorannoo kanaan funaanaman mala ammamtaafi akkamtaatti fayyadamuun akkaataa armaan gadiin walduraa duubaan qaacceffameera.

##### **4.5.1. Odeeffannoo kitaabni barnootichaa wayitii kenname keessatti xumuramu ilaalchisee dhiyaate**

Gabateen armaan gadii qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaatan wayitii barnootaa wajjiin walsimuufi dhiisuu isaa mirkaneeffachuuf odeeffannoo bargaaffii barattootaa irraa argame kan mul'isudha.

#### **Gabatee 4. Qabiyyeen KBAO Wayitii Kennameef WajjiinWalsimuu Isaa Kan Ibsu.**

<b>Gaaffii</b>	<b>Deebii</b>	<b>Baay'ina</b>	<b>%</b>
1. Kitaabni barnoota Afaan Oromoo yeroo barnootaaf kenname keessatti xumuruuf wayitii barnootichaa waliin walsimaa?	A.Eeyyee	33	26.2
	B.Lakki	93	73.8
	Idaa'ama	126	100

**Gaaffii** “ kitaabni barnoota Afaan Oromoo yeroo barnootaaf kenname keessatti xumuruuf wayitii barnootichaa waliin walsimaa?” gaaffii jedhuuf **Gabatee (3)** armaan olii irraa hubachuun akka danda’amutti, odeeff kennitootni(%26.2) ta’an eeyyeen wayitii kenname keessatti qabiyyee barnoota Afaan Oromoo xumuruuf walsima kan jedhan yemmuu ta’u,barattoota odeeffannoo yaada kana irratti akka kennaniif bar-gaaffiin kun dhiyaateef keessaa (%73.8) ta’an immoo, qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaate wayitii kenname keessatti xumuruun akka hin danda’amne yaada walfakkaatuun ibsaniiru. Kanaafuu, yaada kana irraa qoratichis qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> wayitii barnootichaaf kenname keessatti xumuruun akka hin danda’amne harki caalaan odhimtoota yookiin (%73.8) yaada isaanii dhiyeessanii waan jiraniif yaadni kun dhugummaa kan qabu ta’uusaa hubachuu danda’eera.Yaada kana Gettinger (1995) yoo ibsu, “wayitiin barnootaa qabiyyee barnootaaf ramadameefi kan barattootni qabatamaatti itti fayyadaman walsimuu baannaan sirni barnootaa hojii irra hin oolle jechuudha.”jedha.

Walumaa galatti,yaada kana irraa waanti hubatamu,qabiyyeen barnootaa sababa wayitiin barnootaa kennameef xiqqaachuudhaan qixa sirriin barattoota bira ga’aa kan hinjirre ta’uusaa kan mul’isu yoo ta’u,qabiyyeen barnootaa hin xumuramu taanaan bu’aan barattoonni qabiyyee barnootaa sana irraa eegan fiixaan hin ba’iin hafa.Kanaafuu,qaamni meeshaalee barnootaa kana qopheessu qabiyyee osoo bal’isuudhaa baatee furmaata ta’uu ni mala.

#### 4.5.2. Qabiyyee barnootichaa keessaa wayitii baay'ee kanneen barbaadan ilaalchisee

Gabateen armaan gadii wayitiin kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoof kenname qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessa jiru keessaa isa kam irratti caalaa akka walsimuufi wal hinsimne addaan baafachuuf odeeffannoo bargaaftii barattootaa irraa argame kan mul'isudha.

#### Gabatee 5. WayitiinBarnootaa qabiyyee isa kam irratti akka walsimuufi dhiisu kan ibsu

Gaaffii	Deebii	Baay'ina	%
2. Wayitiin kitaaba Afaan Oromoof kenname irra caalaatti qabiyyee barnootichaa keessaa isa kam irratti wal hinsimu?	A.Ogummaawwan afaanii arfan	67	53.1
	B.Afoola irratti	16	12.7
	C. Qabiyyee seerlugaa irratti	26	20.7
	D.Sirna tuqaalee	17	13.5
	Idaa'ama	126	100

**Gabatee (5)** armaan olii irraa hubachuun akka danda'ametti wayitiin kitaaba Afaan Oromoof kenname keessaa ogummaawwan afaanii arfan irra caalaatti walsimee kan hin deemne ta'usaa odeeff kennitoota gaaffiin kun dhiyaateef keessaa (%53.1) yaada tokkoon mirkaneessaniiru, odhimtootni (%12.7) ta'an immoo afoola irratti, kanneen hafan immoo (%20.7) qabiyyee seerlugaarratti kan jedhan yemmuu ta'u, (%15.5) garuu, sirna tuqaalee irratti rakkoon kan mul'atu ta'usaa yaada walfakkaatuun himaniiru. Kana hunda irraa waanti hubatamu qabiyyee barnootaa hunda irrattillee kan wal hinsimne ta'uusaati. Haa ta'u malee, qabiyyeewwan dandeettii afaanii barsiisan irra caalaan rakkoon kan mul'atu ta'uusaati. Qabiyyeen dandeettiwwan afaanii xiyyeeffannoo kan barbaadu ta'usaa beektoonni afaanii Byrne (1988), Raimes (1983), Atkinsfi kanneen biroo (1996) ni ibsu. Sababni isaas, kaayyoon afaan barsiisuu inni guddaan walqunnamtiiif waan ta'eef, walqunnamtii keessatti immoo dandeettiwwan afaanii shoora olaanaa waan taphataniif qabiyyee kanaaf yeroon ga'aan kennamuu qaba.

Kun immoo, ogummaawwan afaanii arfan keessatti qabiyyeen adda addaa waan hammatamanii jiraniif wayitiin barnootichaaf ramadame akkuma odeeff kennitoota keessaa (%53.1) jedhan qabiyyee kana xumuruuf irra caalaatti ga'aa akka hin taane ibsan. Qoratichis, wayitiin qabiyyeewwan barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> xumuruuf

kennaman adeemsa baruufi barsiisuu sirnaan geggeessuuf danqaa akka ta'an yookiin yeroo barnootichaaf kenname keessatti xumuruuf rakkisaa akka ta'an bira ga'uun danda'ameera. Qabiyyee dandeettii afaanii irratti haa xiyyeeffatan iyyuu malee, qabiyyee kanneen biroo waliin illee wayitiin barnootaa kan hin deemne ta'uu mirkaneessaniiru. Kun immoo, barattoota irratti dhiibbaa fiduun akka barattootni qabxiin isaanii gadi bu'u ni taasisa jechuun ibsaniiru. Kanaafuu, qabxii barattootaa olkaasuuf yookiin qulqullina barnootaa gama afaan Kanaan jiru eegsisuuf barsiisaan yeroo ga'aa argachuu qaba. Walumaa galatti, qabiyyeewwan barnoota afaanii keessatti kanneen xiyyeeffannoo argachuu qaban irratti qaamni qabiyyee barnootaa kana qopheessu xiyyeeffannoo gochuu akka qabuufi yeroon ga'aan qabiyyee barnootaa kana waliin qindaa'uu akka qabu qorataan kun deebii barattootaa kana irraa hubachuu danda'eera.

#### 4.5.3. Kaayyoowwan Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Ilaalchisee

Gabateen armaan gadii kaayyoo kitaabni barataa Afaan Oromoo qophaa'eefi wayitiin barnootaa walsimachuufi dhiisuu isaa ilaalchisee deebii barattootni Kennan kan ibsudha.

#### Gabatee 6. Kaayyoo Kitaabni Barataa Afaan Oromoo Qophaa'eefi Wayitii

Gaaffii	Deebii	Baay'ina	%
3. Kaayyoo kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11 <sup>ffaa</sup> wayitii kennameef kana keessatti bira ga'uun ni danda'amaa?	A.Eeyyee	20	15.9
	B.Darbee darbee	26	20.6
	C. Gadaanaa	34	26.9
	D.Lakki	46	36.6
	Idaa'ama	126	100

Akkuma **gabatee (6)** bargaaffiii odeeff kennitootaa irraa funaanamee qaacceffame irraa hubachuun danda'ametti (%15.9) kaayyoowwan barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> jalatti dhiyaatan yeroo(wayitii) kennameef keessatti xumuruun ni danda'ama jechuun deebii isaanii kennaniiru. Deebistoonni (%20.6) immoo, kaayyoon kitaabaafi wayitiin barnootaa hanga tokko walsimee dhiyaachuu isaa ibsaniiru. Kunis, qabiyyee barnootaa sana hubachuuf gahaa kan hin taane ta'uusaa mul'isa. Kana malees, deebistoonni (%26.9) ta'an kaayyoo yaadame bira ga'amuudhaaf gadaanaa ta'uusaafi (%36.6) immoo, goonkuma kaayyoo yaadameef bira ga'uudhaaf yeroon kenname xiqqaa ta'uusaa himaniiru. Odeeffannoon argame kunis, kaayyoowwan kitaaba barnoota Afaan Oromoo

keessatti dhiyaatan akkaataa barbaadameen barattoota biraan ga'uuf rakkisaa ta'uusaa haala adda addaan kan namatti mul'isudha. Haala baruuf barsiisuu keessatti, wayitiin barnootaafi qabiyyeen barnootaa walsimuun kaayyoo barbaadame fiixaan baasuu ilaalchisee (Hossler, Stagefi Gallagher, 1988: 56) akkas jechuun ibsu, "Wayitiifi qabiyyeen barnootaa yoo walsimee qophaa'e kaayyoofi galmi barnoota sana irraa eegamu akka fiixaan ba'uuf ni gargaara." Jedhu. Yaada hayyoota kanaa irraa akka hubannutti, qabiyyeen qophaa'u tokko kaayyoo mataasaa qaba. Kaayyoo kana immoo fiixaan baasuun kan danda'amu yoo yeroon ga'aan jiraatedha. "**Gaaffii 3<sup>ffaa</sup>** keessatti deebiinkee 'lakki' kan jettu yoo ta'e maaliifi? Ibsi." Kan jedhuuf barattoonni harki caalaan kaayyoon barnootaa kitaaba kana keessatti boqonnaa boqonnaa jalatti kennaman bal'aafi bira ga'uun yeroo dheeraa kan fudhatu yoo ta'u, yeroon Afaan Oromoo akka barannuuf nuuf kenname immoo torbeetti lama waan ta'eef kaayyoofi wayitiin wal hinsimu jechuun yaada isaanii kennaniiru.

Haluma Kanaan, qorataanis kaayyoo barnoota Afaan Oromoo keessatti dhiyaatan wayitii kennameef keessatti hubachuuf rakkisaa ta'uu isaa odhimtoota irraa hubachuu danda'eera. Kanaafuu, adeemsa adda addaan qaamni kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> qopheessu qabiyyee qophaa'u kaayyoo wajjiin walsimsiisuun wayitii kennameef keessatti akka xumuramu taasisuu akkasumas, kaayyoowwan sadarkaa kanatti hin barbaachisne tokko tokko qabiyyee barnootaa kana keessaa hambisuun qabiyyee barnootaa barbaachisoo ta'aniifi kan wayitii barnootaa wajjiin walsiman qopheessuu akka qaban odhimtootni haala walfakkaatuun deebii isaanii kennaniiru. Kanaafuu, hanguma kaayyoon barnoota tokkoo bal'atu yookiin dheeratu yeroo (wayitiin) itti barsiifamuu qabus bal'achuu akka qabu (Pressley, 1995) ni ibsa.

#### **4.5.4. Haala Barsiisaan Qabiyyee Barnootaa Itti Dhiyeessu Ilaalchisee**

Gabateen armaan gadii barsiisaan wayitii isaatti sirnaan fayyadamuu ilaalchisee odeeffannoo barattoota irraa argame ibsuuf kan dhiyaatedha.



### Gabatee 7. Barsiisaan Wayitii Barnootaatti Sirnaan Fayyadamuu Isaa Kan Ibsu

Gaaffii	Deebii	Baay'ina	%
5. Barsiisaankee wayitii barnootaa eegee ni barsiisaa?	A. Eeyyee	76	60.3
	B.Hanga tokko	20	15.9
	C.Gadaanaa	17	13.5
	B. Lakki	13	10.3
	Idaa'ama	126	100

Akkuma **gabatee (7)** keessatti ibsame gaaffii 5ffaa "Barsiisaankee wayitii barnootaa eegee ni barsiisaa?" jedhu irratti (%60.3) "eeyyee" yemmuu jedhan,( %15.9) immoo "hanga tokko" kan seeraan hin fayyadamne ta'uu yoo ibsan, kanneen (%13.5) ta'an immoo, barsiisaan wayitii isaa eegee barsiisuu irratti gadaanaa ta'uu ibsaniiru. Akkasumas, deebistoonni (%10.3) ta'an immoo, ciruma wayitii isaatti sirnaan kan hin fayyadamne ta'uu ibsaniiru. Ragaa argame kanarraa kan hubannu barsiisaan wayitii barnootaa isaaf ramadame qixa sirriin itti fayyadamaa kan jiru ta'uu hubachuun nama hinrakkisu. Haa ta'u malee, akkaataan qophii qabiyyee barnootaa wayitii barnootaa wajjiin kan hindeemne ta'uunsaa kennameera. Kanarraa ka'uun, qoratichis barsiisaa kuticha seenee barsiisuun gama wayitii eeggachuun rakkoon kan hinjirre yoo ta'u, rakkoon jiru kan barsiisaa osoo hin taane wayitii gubuun kanuma barattootaa ta'uu isaa ibsaniiru. Smithfi Shacklock (1998) "barsiisotni wayitii barnootaa hojiirra oolchuu keessatti iddoo guddaa qabu. Sababni isaas, hojii guyyaa guyyaatti hojjetan waan ta'eef bakka hanqinni jiru ni beeku."Jechuudhaan ibsu. Haaluma kanaan, wayitiin barnooticha xumuruuf qabiyyee barnootaa kenname waliin walsimuu dhabuu madda rakkoo ta'uusaa odeeffannoo argateefi sakatta'a dookumentii geggeesse walbira qabee xiinxaluun bira ga'uu danda'eera.

Walumaa galatti, qaaccessa odeeffannoo kana irraa waanti hubatamu barsiisaan qabiyyee barnootaa xumuruuf yeroo isaatti kan sirriitti fayyadamu yoo ta'u, *"hanqina mana barumsaan, daree irraa hafuu barattootaafi qabiyyeen bal'atee wayitiin xiqqaachuu irraa kan ka'e yeroo bay'ee barsiisota irratti rakkoo kan uumeera."* jechuu **afgaaffiin** barsiisotaa irraa hubachuun ni danda'ama. Rakkoo kanaaf immoo, qaamni ilaallatu hundi

harcaatii barattootaa irratti, walga’ii yeroo malee adeemsifamu irrattiifi hanga danda’ametti qabiyyee barnootaa qulqulluu ta’e yoo qophaa’e rakkoon kun fala ni argata.

#### 4.5.5. Fedhii, SadarkaaFi Dandeettii Barattootaa

Gabateen armaan gaditti dhiyaate kun qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti barataa shaakalsiisuuf dhiyaatan fedhii, sadarkaa fi dandeettii barattootaa gidu-galeessa kan godhate ta’uusaa mirkaneeffachuufi deebii odhimtootaa kan ibsudha.

#### Gabatee 8. Qabiyyeewwan Fedhii, Sadarkaa fi Dandeettii Barattootaa Gitiuusaa

Gaaffii	Deebii	Baay’ina	%
6. Qabiyyeen kitaaba barataa keessatti dhiyaate fedhiifi dandeettiikee wajjiin walsimataa?	Eeyyee	13	10.3
	Lakki	113	89.7
	Ida’ama	126	100

Akka odeeffannoon **gaaffii 6ffaa** irraa argame ibsutti, barattoonni (% 10.3) ta’an qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti nu shaakalsiisuuf dhiyaatan fedhiifi dandeettii keenyaan qophaa’e yoo jedhan, barattoonni (%89.7) ta’an immoo, fedhiifi dandeettii keenyaan ala jechuun deebisaniiru. Odeeffannoon **afgaaffii** barsiisotaaf taasifame irraa argames, “*Baay’een isaanii kanneen akka barattoonni fedhiidhaan dalaganiif onnachiisoo miti*” jechuun yaada isaanii ibsaaniiru.

Walumaagalatti, Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti barataa shaakalsiisuuf dhihaatan fedhiidhaan akka barattoonni dalaganiif kan hinonnachisne akka ta’e, baay’een isaanii waanta barattoonni barachuufi shaakaluu barbaadan akka hintaane, haalaafi naannoo barattootaarratti kan hundaa’e yoo ta’eyyuu, muuxannoo yookiin beekumsa barattoonni duraan qabani gadi ta’uu isaa, akkasumas, sadarkaa barattoonni irra jiraniin kan wal hingitneefi fedhii barattootaan ala waan ta’eef qabiyyee barnootaa kana yeroo yaadame keessatti barsiisanii xumuruun illee ulfaataa ta’uu isaa odeeffannoon **gabatee 8ffaa** fi afgaaffii barsiisotaaf taasifame irraa argame nimirkaneeessa.

Haa ta’u malee, hayyoonni Atkinsfi kanneen biroo (1996: 6); Dickensfi Woods (1988); Harmer (1991); Tomlinson (1998); Richards (2001) irratti gochaaleen yeroo dhiyaatan fedhii, sadarkaa fi dandeettii isaan irra jiraniif dandeetti isaanii sakatta’uun barbaachisaa akka ta’e ni ibsu. Kun ta’uu baannaan barattoonni yoo fedhii hinqaban ta’e, sadarkaa fi

dandeettii isaanii giddu-galeessa yoo godhachuu baate barattootatti dhibaa'ummaafi tuffii waan uumuuf akka isaan kaayyoo barbaadame galmaan hingeenye taasisa. Akkasuma illee, fedhii dhabuu barattootaan wayitiin barnootaa gubachuu kan danda'u ta'uusaafi wayitiima kennamee jiru keessatti iyyuu xumuruuf barattoonni si'aa'ummaa waan dhabaniif rakkisaadha jechuun barsiisonni deebii kennan ni himu.

**Gaaffii 7<sup>ffaa</sup>** shaakalli gilgaalotaaf siif kenname muuxannoofi fedhiikee wajjiin wal hinsimu yoo ta'e, dhiibbaan inni wayitii barnootaa siif kenname irratti qabu maali?"kan jedhuuf, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti shaakalli gilgaalota qophaa'u dandeettii, muuxannoofi fedhii barattootaa waliin haala deemuun qindaa'ee dhiyaachuu yoo baate qabiyyeen barnootaa yeroo barbaadame keessatti hin xumuramu, kaayyoowwan barnootichaa haala adda addaan dhiyaatan akkaataa barbaadameen barattootni hubachuu hindanda'an. Kana malees, fedhii dhabuurraan kan ka'e adeemsi barnootichi itti geggeeffamu si'aawaa hin ta'u, hirmaannaan barattootni barnooticha irratti qaban ni xiqqaata. Barattoonniifi barsiisonni wayitii barnootichaaf kenname keessatti fedhiifi muuxannoo dhabuurraan kan ka'e akkaataa barbaadameen qabiyyee barnootichaa xumuruuf rakkisaa waan ta'eef wayitii barnootaa irratti dhiibbaa guddaa ni qaba jechuun odhimtoonni deebisaniiru. Qorataanis, shaakalli gilgaalaa dhiyaatu muuxannoofi fedhii barattootaa waliin walsimee Kan hindeemne yoo ta'e, wayitii barnootichaaf kenname irratti illee dhiibbaa Kan qabu ta'uusaa hubachuu danda'eera. Kanaafuu, dhiibbaa inni wayitii barnootaa kennameef irratti qabu ilaalchisee qabiyyeen barnootaa yeroon akka hin xumuramne taasisa. Kana malees, qabiyyee kenname akkaataa barbaadameen hubachuu irratti dhiibbaa qaba. Kana jechuun, qabiyyeen barnootaa kenname muuxannoofi fedhii waliin walsimuu dhabuun isaa barattoonni qabiyyee dhiyaate haalaan hubachuu irratti dhiibbaa qabaachuutti dabalee wayitii barnootichaaf kenname keessatti qabiyyee kenname kana raawwachuuf rakkisaa akka ta'e odhimtoonni haala garaa garaan ibsaniiru. Haaluma Kanaan, qorataanis qabiyyeen barnootaa fedhiifi muuxannoo barattootaa waliin walsimee qophaa'uu dhabuun isaa qabiyyeen barnootaa barattootaaf dhiyaatan haala barbaadameen hubatamuu dhabuufi wayitii barnootichaaf kenname keessatti xumuramuu dhabuu isaa irratti dhiibbaa kan geessisu ta'uusaa hubachuu

danda'eera. Kanaafuu, fala ta'uu kan danda'u qabiyyeen qophaa'u kan barattoota onnachiisu ta'uu, kun immoo, barattoonni si'aa'inaan barachuun yeroo yaadame keessatti qabiyyee barnootaa sana goonfachuuf fala ni ta'a.

#### **4.5.6. Hojiirra Oolmaa Wayitii Barnootichaa Ilaalchisee**

Hojiirra oolmaa wayitii barnootichaaf kenname ilaalchisuun gaaffiin “Wayitiin barnootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> hojiirra oolmaan isaa maal fakkaata? Ibsi” gaaffiin jedhu gaafatameera. Yaaduma kana odhimtoonnis wayitiin barnootaa kitaaba barnoota Afaan Oromoof kenname hojiirra oolchuuf haala qabatamaa mana barnootichaa irratti hundaa'ee rakkooleen adda addaa akka jiran himaniiru. Yaadolee danqaa ta'an keessaa tokko dareen barnootaa maroo lamaan geggeeffamuurraan kan ka'e wayitiin barnootichaaf kenname sadii ta'ee osoo jiruu lamatti deebi'uun isaa qabiyyeen barnootichaa xumuramuu dhabuu isaaf sababa tokkodha. Gama biroon immoo, yeroo barnootaaf kenname keessatti walga'iin adda addaa geggeeffamuu, sababoota garaa garaan barattoonni mana barumsaa irraa hafuufi kkf hojiirra oolmaa wayitii barnootaa irratti waantota dhiibbaa geessisanidha jechuun odhimtoonni yaada walfakkaatuun ibsaniiru.

Kanaafuu, qorataanis wayitiin barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> yeroo qabiyyee barnootichaaf kenname waliin walqabatee hojiirra ooluu dhabuu isaaf sababni wayitiin barnootichaaf haala walfakkaatuun manneen barnoota naannoo Oromiyaaf kenname torbanitti sadii ta'ee osoo jiruu gara lamaatti deebi'uu, walga'iin yeroo adda addaatti wayitii barnootaa qisaassessuufi barsiisonni yeroo adda addaatti hojii idilee isaanii hintaaneef saaxilamuun xumuramuu dhabuu qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11ffaaf sababoota ta'uu isaanii hubachuu danda'eera.

#### **4.5.7. Shaakala Qabiyyeewwaniifi Wayitii Keessatti Rakkoolee Mul'atan**

**Gaaffii,** “Shaakala qabiyyeewwanii keessatti rakkoolee walsimsiisanii wayitii barnootaa kenname wajjiin deemuu keessatti si mudatan maal fa'i?” jedhu ilaalchisee gaaffii dhiyaateef barattoonni odeeffannoo akka kennaniif filataman qabiyyeen barnootichaa fedhiifi dandeettii barattootaa waliin walsimatee dhiyaachuu dhabuudha jedhan. Kana

malees,yemmuu gilgaalonni shaakalaaf dhiyaatan hojjetaman wayitiin barnootichaaf kenname hanqachuu irraan kan ka'e barsiisonni qabiyyeema xumuruuf barattootaaf hubannoo ga'aa kennuu dhabuu, karaa biroo immoo, qabiyyeemti boqonnicha jalatti dhiyaate bal'achuu, haala garaa garaan walqabatee marii barattootaa yeroo barnootaatti geggeessuu, barsiisonni walga'ii adda addaatti qabamuu, barattoonni mana barumsaa irraa hafuufi fedhii dhabuufi kan kana fakkaatan shaakala qabiyyeewwanii akkaataa barbaadameen hojjechuuf dhiibbaa kan geessisan ta'uu isaanii odhimtoonni yaada walfakkaatuun himaniiru. Haaluma kanaan, qorataanis adeemsa kanarraa shaakala qabiyyeewwan kennaman yeroon xumuruuf qabiyyeen kenname fedhiifi dandeettii barattootaa waliin deemuu akka qabu qaamni dhimmi isaa ilaalu xiyyeeffannoo gochuu, mariin barattootaa yeroo barnootaan alatti adeemsifamuu, barattoonni mana barumsaa irraa akka hin hafne yoo irratti hojjetame shaakala qabiyyeewwaniifi walsimachuu dhabuu wayitiifi qabiyyee ni uumama. Kanaafuu, sababoota kana maqsuun wayitiin barnootaa akka hin gubanne yoo taasifame rakkoon kun fala ni argata.

#### **4.5.8. Walsimachuu Dhabuu Qabiyyee Barnootaafi Wayitii Barnootaaf Yaada Furmaataa**

**Gaaffii** "Qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa kenname wal hinsimu jetta yoo ta'e furmaata isaa tarreessi?" jedhuuf odhimtoonni qaamni meeshaalee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> qopheessu, qabiyyeen barnootaa fedhiifi dandeettii barattootaa waliin akka deemuu danda'utti walsimsiisuun qopheessuu, wayitii barnootichaaf kenname sirriitti hojiirra oolchuu, barattootni sababoota adda addaa irraan kan ka'e mana barumsaa irraa akka hin hafne gochuudha. Karaa biroo immoo, adeemsa garaagaraa keessatti dhimmi baruufi barsiisuu lammii ga'aa ta'e oomishuu irratti waan xiyyeeffatuuf ogeeyyiin dhimma kana irratti hubannoo qaban qabiyyeen barnootaa qophaa'u haala ittiin fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walsimachuu danda'uun osoo keessatti hirmaatanii qindeessanii gaarii ta'a, qabiyyeewwan bal'isuu irra kanneen afaan tokkoffaa barachuu keessatti murteessoo ta'an irratti xiyyeeffachuu, qabiyyeen yoo bal'ate immoo yeroon ga'aan wajjiin jiraachuu. Kana malees, akkaataa wayitii barnootichaaf ramadameen hojiin baruufi barsiisuu hojiirra akka ooluuf maroon barattoota qophaa'inaa gara maroo

tokkootti osoo deebi'ee wayitiin barnootichaafi qabiyyeen barnootichaa walsimsiifamee xumuramuuf yaada furmaataa ta'a jechuun yaada isaanii kennaniiru.

Walumaa galatti, odeeffannoo bar-gaaffii barattootaaf dhiyaate irraa hubachuun akka danda'amutti, walsimachuu dhabuu wayitii barnootaafi qabiyyee barnootaaf sababoonni gurguddaan: qabiyyeen qulqullinaan qophaa'uu dhabuu, qabiyyeen fedhii, sadarkaafi dandeettii barattootaan ala ta'uu, qabiyyeen bal'atee yeroon itti barsiisan xiqqaachuu, barataan sababa hin beekamneen mana barumsaa irraa hafuun wayitii gubuu, manni barumsaa wayitii sadii ture irraa hir'isuun gara lamaatti xiqqeessuun isaa sababoota walsimachuu dhabuu wayitiifi qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> yemmuu ta'u, kanaaf fala ta'uu kan danda'u, qabiyyeen qulqullinaan qophaa'uu, qabiyyeen fedhii, dandeettiifi sadarkaa barataan qophaa'uu, qabiyyeen yoo bal'ate wayitiinis wajjiin bal'achuu, manni barumsaa wayitii Afaan Oromoo seeraan hojiirraa oolchuufi barattootni mana barumsaa irraa baduun wayitiin akka hin gubanne yoo taasifame rakkoolee heeraman kanaaf furmaata ta'uu ni danda'a.

#### **4.6. Qaaccessa Afgaaffii Barsiisotaafi Suupparvaayizaraaf Dhiyaate**

Akkuma mata-duree kanarraa hubachuun danda'ametti afgaaffiin meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman keessaa tokko ta'uun isaa beekamaadha. Haaluma kanaan, qorataanis adeemsa baruufi barsiisuu mana barumsichaa keessatti barsiisonni barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> barsiisuuf ramadamanii jiran lama qofaadha. Kanaafuu, haala barbaadameen odeeffannoo ga'aan argadha jedhee waan yaadeef afgaaffii barsiisota kuticha barsiisuuf ramadaman lamaaniifi suuppervayizera mana barumsichaaf dhiyessee jira. Barsiisotaafis, suuppervayizeraafis gaaffiin walfakkaatu dhiyaachuun odeeffannoon irraa fuudhameera. Haaluma kanaan, qaaccessa odeeffannoo afgaaffii irraa argames akkaataa armaan gadiin qindeessee dhiyessee jira.

##### **4.6.1. Qabiyyee Barnootichaa Hubachiisuuf Yaalii Barsiisonni Taasisan.**

Xiinxala walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoofi wayitii barnootaa kutaa 11<sup>ffaa</sup> bara 2005 qophaa'an irraatti "qabiyyee barnootaa sana barattoota hubachiisuuf yaalii isin taasistan hammami?" jedhuuf afgaaffiin gaafa 7-12/7/2008tti barsiisota lamaan

kutaalee kanneen barnoota Afaan Oromoo barsiisan waliin taasifameera. Afgaaffii dhiyaate kana odhimtoonni dhiyaatan lamaanuu darbee darbeedha jechuun yaada walfakkaatuun deebii kennaniiru. Sababa isaas, yemmuu gaafataman wayitiin barnootichaaf kenname akkaataa ramadameefiin mana barumsichaa keessatti hojii irra ooluu dhabuu, walga'iin barsiisotaa yeroo barnootaaf kenname keessatti heddumachuu, barattoonni eeyyema tokko malee mana barumsaa irraa hafuufi kan kana fakkaatan wayitii barnootichaafi qabiyyee barnootichaaf kenname walsimsiisanii yeroon xumuruuf rakkoo ta'uu isaaniiti jedhaniiru. Yaaduma kana supervaayizerri mana barumsichaa gaafatamee sababa maroon mana barumsichaa keessatti maroo lamaan geggeeffamuuf wayitiin barnootichaaf kenname hir'ifamuuniifi mana barumsichaa keessatti yeroo barnootaaf kenname keessatti walga'iin heddumachuun, barattoonni mana barumsaa irraa hafuun barattoota akkaataa barbaadameen barnooticha hubachiisuu irratti danqaa akka ta'e ibsuun yaaduma jalqaba dhiyaate yaada walfakkaatuun gabbisuu danda'eera. Kun immoo, bakka dhabuu mana barumsaafi hoggantootni mana barumsaa irratti hojjechuu dadhabuu irraan kan ka'edha jechuun yaada isaa ibseera.

**Gaaffii** "Wayitiin barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup>f kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf ni mijataa?" jedhuuf odhimtoonni barsiisotaa dhiyaatan lamaaniiyyuu *"lakki jechuun deebisaniiru. Sababni isaa, wayitiin ramadame akkaataa barbaadameen hojii irra ooluu dhabuu, qabiyyeen barnootichaa barattoota akkaataa barbaachisaa ta'een shaakalsiisuuf fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walsimsiifamee qophaa'uu dhabuu, barattoonni mana barumsaa irraa eeyyema tokko malee hafuufi kan kana fakkaatan wayitiin barnootichaafi qabiyyee barnootichaa haala barbaadameen walsimsiisanii xumuruuf rakkoo akka ta'an yaada walfakkaatuun himaniiru."* Kanaafuu, furmaata ta'uu kan danda'u wayitiin Afaan Oromoo sababa gosa barnoota IT'n hir'ateeture deebi'uufi qabiyyeen barnootaa fedhiifi sadarkaa barattootaan qophaa'uu akka qabu ibsaniiru. Bifuma walfakkaatuun suupervaayizera mana barumsaa irraa gaaffiin walfakkaatu dhiyaachuun "Wayitiin lama torbeetti Afaan Oromoof kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf ni mijata jettanii yaadduu?" jedhuuf, Wayitiin lama ni xiqqaata. Haa ta'u malee, haalli mijataan mana barumsaa keessatti dhibuurraan kan ka'e wayitii

Afaan Oromoo torbeetti sadii ture gara lamaatti buusuu dandeenyeerra jechuun yaada isaa ibseera.

#### **4.6.2. Wayitii Barnootichaa Hojiirra Oolchuuf Rakkoolee Mudatan**

Wayitii barnootichaaf kennamee hojiirra oolchuuf rakkoolee mudatan ilaalchisee odhimtoonni yemmuu gaafataman mana barumsichaa keessatti barnoonni sababa maroo lamaan geggeeffamuuf wayitiin barnootichaaf kenname sadii ta'ee osoo jiruu gara wayitii lamatti xiqqaachuudha. Kana malees, wayitiima kenname kana keessatti iyyuu xumuruuf yeroo shaakalli qabiyyeewwanii geggeeffamu barattoonni fedhii dhabuurraa kan ka'e hirmaannaan haala barbaadameen dhabamuufi mana barumsichaa keessatti barnoota dabalataa kennanii qabiyyee barnootichaa xumuruuf haalli mijataan kan hin jirre ta'uusaa dubbataniiru. Yaaduma kana suuppervaayizerri mana barumsichaas gaafatamee haaluma barsiisonni kuticha barsiisan yaada kennaniin deebii isaanii cimsuu danda'eera. Innis, mana barumsaa kanatti maroo lamaan waan barsiifamuuf dareen duwwaan dhibuu irraan kan ka'e barsiisotaaf haalli mijatee qabiyyee barnootaa sana akka xumuruuf yaalame hin jiru jechuun yaada isaa ibsa.

Kanaafuu, qoratichis hojiirra oolmaa wayitii barnootaaf rakkoo kan ta'an mana barumsichaa keessatti sababni tokko mana barumsaa ta'uufi qabiyyeemti barnootichaaf qophaa'e fedhiifi dandeettii barattootaa waliin walsimachuun qophaa'uu dhabuun isaa shaakala qabiyyeewwanii shaakalsiisuu keessatti dhiibbaa waan geessiseef rakkoo kan uume ta'uusaa hubachuu danda'eera. Rakkoon kun immoo, furmaata argachuu kan danda'u yoo manni barumsaa akkuma gosa barnoota kaanii gosa barnoota Afaan Oromoofis xiyyeeffannoo kennedha.

#### **4.6.3. Walsimannaa Qabiyyee Barnoota Afaan Oromoo Kutichaafi Wayitii**

**Gaaffii** "Qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo wayitii barnootaaf kenname wajjiin walsimatee akka hin xumuramne kanneen taasisan tarreessi?" gaaffii jedhuuf odhimtoonni yemmuu deebii kennan wayitiin barnootichaaf kenname sababa adda addaan gadi xiqqaachuu, barattoonni qabiyyee dhiyaate irratti fedhiifi dandeettii isaaniin kan wal hinmadaalle ta'uu, shaakala hojii gilgaalota hojjechuu keessatti hirmaannaan mul'atu gadi bu'aa ta'uu, kun immoo wayitii barnootaa irratti dhiibbaa



qabaachuu,qabiyyeewwan barnootaa tokko tokko keessumaa wayitii dheeraa kan barbaadan ta'uufi kan kana fakkaatan sababoota ta'uu isaanii himaniiru. Haaluma kanaan suuppervaayizerri mana barumsichaas yemmuu daawwannaa daree geggeessu qabiyyeen barnootaa fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walsimatee qophaa'uu dhabuu irraa kan ka'e rakkooleen adda addaa walsimachuu wayitii barnootichaafi qabiyyee barnootichaa irratti kan mul'atu ta'uusaa himuudhaan yaada barsiisonni dhiyeessanis yaada walfakkaatuun gabbisuu (cimsuu) danda'eera.

Haaluma kanaan, qorataanis walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoofi wayitii barnootaaf gufuun qabiyyeen qophaa'e fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walsimee qindaa'uu dhabuufi wayitiin barnootichaaf kenname dhiphina dareefi maroon walqabatee gadi xiqqaachuun isaa yeroon xumuramuu dhabuu barnootichaaf sababa ta'uusaa hubachuu danda'eera. Kana malees, kanneen meeshaalee barnoota afaanii qopheessan qabiyyeewwan afaan tokkoffaa keessatti xiyyeeffannaa argachuu barbaadan dagachuun ni mul'ata.

#### **4.6.4. Walsimannaa Dhabuu Meeshaalee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11ffaa**

Qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoof wayitiin barnootaaf kenname walsimuu dhabuu keessatti waantota odhimtoota mudatan adda baafachuuf gaaffii dhiyaateef odhimtoonni yemmuu deebii kennan qabiyyeewwan barnootichaa irratti gama shaakala gilgaalotaa, ogummawwan afaanii arfan, seerluga, afoola adda addaa, sirna tuqaaleefi kkf haala barbaachisaa ta'een barsiisuu irratti rakkoon jiraachuu danda'eera. Kana malees, rakkoon walsimachuu dhabuu qabiyyeewwanii qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa gidduutti ni mul'ata. Hanqinni biraan qajeelchi barsiisaa qabiyyeewwan tokko tokkoof yeroo itti barsiifamu kennee qabiyyeewwan tokko tokko dhiisuun hanqina biraati.Kanatti dabalees, wayitii barnootichaaf kenname keessatti xumuruuf qabiyyeewwan qophaa'an fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walmadaalee deemuu dhabuu isaaf madda rakkoo tokko ta'uusaa himaniiru. Karaa biroo immoo, silabasiin barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> dhibuun hanqina biraati. Brown (1994) akka ibsetti, “Silabasiin fooyya'e yookiin haarayni qophaa'e tokko hojiitti hiikame kan jedhamu kitaabni barataa yookiin meeshaaleen gargaarsa barnootaa kanneen silabasicha irratti

hunda'aanii qophaa'aniin walsimatee daree keessatti yoo hojii irra ooledha.”Yaada hayyuu kana irraa waanti hubatamu baruufi barsiisuudhaaf silabasiin murteessaa ta’uu isaati. Haa ta’u malee, barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> silabasiin qophaa’uu dhabuun hanqinadha.

Haaluma kanarraa, qorataanis adeemsa baruufi barsiisuu keessatti silabasiin, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> wayitii barnootichaaf kenname wajjiin walsimatee qophaa’uu dhabuun isaa haalota adda addaa keessatti rakkoo gama qabiyyee yeroon xumuruu dhabuu, fedhiifi dandeettii barattootaa wajjiin walsimee qophaa’uu dhabuufi barattootni qabiyyeewwan qindaa’anii dhiyaatan hunda irratti hubannoo kan hinqabne ta’uusaanii yaada kenname irraa hubachuu danda’eera. Kanaafuu, fala ta’uu kan danda’u qajeelchi barsiisaa, silabasiiniifi kitaabni barataa walsimatee mana barumsaa keessatti argamuu, qajeelchi barsisaa qabiyyeewwan hundaaf haala itti barsiifamuufi yeroo itti barsiifamu kennuu akka qabudha.

#### **4.6.5. Wayitiin Barnootichaa Kitaabicha Yeroon Xumursiisuu Isaa Ilaalchisee Yaada Dhiyaate**

Wayitiin barnoota Afaan Oromoo xumuruuf kenname (ramadame) kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> xumursiisuu keessatti maal akka fakkaatu gaaffii dhiyaateef odhimtoonni yemmuu deebii kennan, Wayitiin barnootichaaf ramadame barnootni mana barumsichaatti kennamu hanqina daree barnootaafi mooraa tokko keessatti dhaabbanni sadii kanneen akka mana barumsa sadarkaa lammaffaa, mana barumsaa qophaa’inaa, BLTO’n geggeeffamuu irraan kan ka’e wayitiin barnootichaaf sadii ramadamee ture gara wayitii lamaattii maroon geggeeffamuu barnootaa irraa ka’uun kan xiqqaatee jiru ta’uusaa haala adda addaan ibsaniiru. Kana malees, wayitii barnootichaaf kenname keessatti walga’iin waan geggeeffamuufi barataan mana barumsaa irraa hafuun yeroo barnootaa qisaasessuu isaa haala walfakkaatuun ibsanii jiru. Akkasumas, qaamni kitaaba barataa Afaan Oromoo qopheessu qabiyyeewwan afaan tokkoffaa barachuu keessatti salphaa ta’an irratti xiyyeeffachuun isaa hanqina biraati jedhaniiru.

Kanaafuu, qoratichis wayitiin barnootichaa sababa dhiphina dareefi barnootni mana barumsichaa keessatti laatamu maroo lamaan geggeeffamuu irraan kan ka’e wayitiin

barnootichaaf kenname sadii kan ture gara lamaatti deebi'uun isaa, barataan sababa hin beekamneen mana barumsaa irraa hafuu baay'isuuniifi kan kana fakkaatan hojii irra oolmaa wayitii barnootaa irratti dhiibbaa kan qaban ta'uusaa kun immoo, qabiyyee barnootaa yeroon xumuruuf rakkoo ta'uusaa bira ga'uu danda'eera.

**Gaaffii** "Qabiyyeen kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qophaa'e kun barsiisaafis ta'e barataaf hangam mijaawaadha?" jedhuuf odhimtoonni barattootaaf fedhiifi dandeettii isaanii wajjiin walsimnee deemuu(qophaa'uu) dhabuurraa kan ka'e hirmaannaa barattootni daree keessatti taasisan irratti dhiibbaa kan qabudha. kana malees,barattoonni qabiyyee barnootichaa haala barbaadameen hubachuu irratti rakkoo kan qaban ta'uusaafi barsiisonni qabiyyee barnootichaa yeroon xumuruu irrattillee dhiibbaa kan qabu ta'uusaa haala adda addaan ergaa qaban dabarfataniiiru. Suuppervayizerri mana barumsichaas qabiyyeen kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qophaa'e barattootaafi barsiisota kuticha barsiisan irratti qabiyyee barnootichaa yeroon xumuruuf rakkoo kan qabu ta'uusaayemmuun daawwannaa daree geggeessu hubachuu danda'eera.Sababa kanaa irraan kan ka'e barsiisonni qabiyyee barnootichaa xumuruuf jecha bakka tokko tokkotti qabiyyee barnootaa dhiisanii irra darbuufi ariitiin irra fiigani darbuun ni mul'ata jechuun yaada isaa ibseera.

**Gaaffii** "Torbanitti wayitiin isiniif kenname xiqqaachuun hojii barsiisuu keessan irratti dhiibbaa geessise jiraa?"jedhuuf yemmuu deebii kennan,kitaaba barnootichaa keessatti qabiyyeewwan kennaman dandeettii barattootaa wajjiin haala barbaadameen barnooticha hubachiisanii xumursiisuu irratti dhiibbaa kan qabudha, karoora raawwachuuf qopheeffanne haala yaadneen osoo hin xumuramiin hafa, firii barataa irraa eegnu galma hin ga'iin hafa, shaakala garaa garaa haala barbaanneen barattoota hin shaakalsiisiin hafna. Akkasumas, qabiyyee qabiyyeetti barataa madaalaa deemuuf yerooti nu hanqata jechuun barsiisonni lamaanuu yaada isaanii kennaniiru.Yaaduma kana suuppervayizerri mana barumsichaa yoo ibsu, wayitiin barnootaa xiqqaachuun barsiisota irratti dhiibbaa ni geessisa. Inni, karoora waggaa wajjiin walsimsiisanii deemuu irratti, qabiyyee barnootaa xumuruu irrattiifi kan kana fakkaatan irratti wayitiin barnootaa xiqqaachuun barsiisota irraan dhiibbaa ga'a. Haaluma kanaan, qoratichis wayitiin barnootaaf kenname

xiiqqaaachuun yookiin qabiyyee barnootichaa waliin walsimnee qophaa'uu dhabuun qabiyyee barnootichaa yeroon xumuruu dhabuuf gufuu ta'uusaa haala adda addaa odhimtoonni kennanirraa hubachuu danda'eera.

Walumaa galatti, qaaccessa odeeffannoo af-gaaffii odhimtoota irraa argamerraa hubachuun akka danda'ametti qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kuticha keessatti dhiyaatan qajeelcha barsiisaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo walsimnee kan hinqophoofne ta'uusaa hubachuu danda'eera. Kana malees, qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kitaaba barnootaa keessatti qophaa'e fedhiifi dandeettii barattootaa waliin walsimnee qophaa'uu dhabuun isaa qabiyyeewwan barnootichaa yeroon xumuruu irratti dhiibbaa kan geessise ta'uusaa yaada odhimtoonni kennan irraa bira ga'uu danda'eera. Kanaafuu, furmaata ta'uu kan danda'u yoo qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> qulqullinaan qophaa'e, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa walsimuun bifa walgargaareen yoo deeme, karoorri waggaafi kan guyyaa yookiin kan torbee yoo walsimnee deeme qulqullina barnootaaf akkasumas, fooya'insa qabxii barataaf furmaata ni ta'a.

## BOQONNAA SHAN: GOOLABAAFI YAADA FURMAATAA

Boqonnaa kana jalatti kan dhiyaatu cuunfaa qorannichaafi yaada furmaataa qorannicha irratti hundaa’uun kennamanidha.

### 5.1. Goolaba

Kaayyoon qorannoo kanaa inni guddaan qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessa jiran wayitii barnootaa kennameef hangam mijatoo akka ta’an madaaluun hanqinoota jiran heeruun furmaata kaa’uudha. Kana gochuufis kaayyoon gooroofi gooreen akkasumas, gaaffileen bu’uuraa erga dhiyaatanii booda kitaabni barataafi qajeelchi barsiisaa kutichaa wayitii kenname wajjiin walmadaaluun isaanii sakatta’amanii jiru. Kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uufis, malli qorannoo akkamtaafi ammamtaa filatameera. Meeshaaleen funaansa ragaaleef oolan kanneen akka sakatta’a dookumentii, bargaaffiifi afgaaffiin hojii irra oolaniiru. Ragaaleen meeshaalee kunneeniin funaanaman qaacceffamanii hikni itti kennamee jira. Haala qaaccessaafi hiika ragaaleetti kennaman irraa ka’uun argannoowwan armaan gadiirra ga’amaniiru.

- Qabiyyeen barnoota Afaan Oromoo barattoota kutaa 11<sup>ffaa</sup> dhiyaate wayitii barnootichaaf kenname wajjiin yemmuu madaalamu odeeffannoon haala garaa garaan qaacceeffame kan wal hinsimne ta’uu isaa ni mirkaneessa. Sababni walsimachuu dhabuu kanaas, qabiyyeen baay’ee bal’achuufi wayitiin xiqqaachuufi qabiyyeen fedhiifi dandeettii barataa ala ta’uun si’aa’ummaa daree barnootaa keessa jiru hir’isuun wayitii barnootaa irratti dhiibbaa uumuu.
- Wayitiin walii gala kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf mijataa kan hin taane ta’uusaaodeeffannoo maddeen adda addaarraa funaanamanii akka ragaatti dhiyaatanii qaacceffaman irraa mirkaneeffachuun danda’ameera. Kunis, qabiyyeen barnootaa hin xumuramiin hafuun kaayyoofi galmi barumsa sana irraa eegamu akka gadi bu’u taasisuufi qabxiin barataa gosa barumsa kanaa akka gadi bu’u taasiseera.

- Silabasiin, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa Afaan Oromoo kutichaa bifa qindaa'een dhiyaatee kan hin jirre ta'uu odeeffannoon madda ragaalee irraa argame ni mul'isa. Innis, qabiyyeen bifa qindaa'een qajeelcha barsiisaa irra jiruufi kan kitaaba barataa irra jiru walsimuu dhabuu, akkasumas, qajeelchi barsiisaa qabiyyeewwan tokko tokkoof wayitii itti barsiifamu kennee qabiyyeewwan biroo dhiisuun hanqina biraa ta'uu odeeffannoon argame ni mul'isa. Kunis immoo, barsiisaan qabiyyee barnootaa sana yeroo ammamii keessatti akka barsiisu wallaalu, haala kamiin akka barattoota shaakalsiisu wallaaluufi qabiyyeen barnootaa sun yeroo ammamii akka barbaadu wallaaluuf sababoota ta'aniiru.
- Wayitiin barnoota Afaan Oromoof kennameefi kan hojiirra oolaa jiru goonkumaa kan wal hinsimne ta'uusaa ragaan maddeen garaa garaa irraa walitti qabamee qaacceeffame ni mul'isa. Ragaaleen kun akka ibsutti, wayitiin qajeelcha barsiisaan /sirna barnootaan kenname/ manni barumsaa hir'isuudhaan wayitii sadii ture gara lamaatti deebiseera. Akkasumas, wayitiimti manni barumsaa baafate iyyuu sababa garaa garaan gubataa jiraachuu isaa ragaan maddeen odeeffannoo irraa funaanamee qaacceeffame ni mul'isa. Kunis,
  - Manni barumsaa qophaa'ina Limmuu wayitii qajeelchi barsiisaa /sirni barnootaa/ gosa barumsa kanaaf kennu 120 irraa fedhii mataa isaatiin gara wayitii 80 tti gadi buusuu.
  - Kanuma manni barumsaa ramade keessaa iyyuu sababa walga'iin, jalqabbii barnootaafi galmeen, callaa sassaabuun, ayyaanaan, boqonnaa seemisteeraafi kan kana fakkaataniin wayitiin 26 gubachuu. Walumatti, wayitii 120 keessaa wayitiin 66 gubachuun wayitiin 54 qofti hojiirra oolaa jiraachuu isaa odeeffannoon maddeen garaa garaa irraa argame ni mul'isa.

## 5.2. Yaada Furmaataa

Walsimannaan qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa adeemsa baruufi barsiisuu galmaan ga'uu keessatti bakka olaanaa qaba. Kanaafuu, qabiyyeen barnootaafi wayitiin barnootaa akka walsimatuufi hinsimanne madaaluun hanqinoota jiraniif fala kaa'uun murteessaadha. Madaalliin qabiyyee barnootaafi wayitii barnootaa kan gaggeeffamu qabiyyeefi wayitiin barattootaafi barsiisotaaf yookiin kaayyoo barnootaa galmaan ga'uuf mijaahoo ta'uu yookiin ta'uu dhabuu isaanii mirkaneeffachuudhaan hanqinoota jiran furuuf kan tajaajilaniidha (Grant, 1987, Ellis 1997). Haaluma kanaan hanqinoota walsimannaa qabiyyee barnootaafi wayitii barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti mul'atan maqsuuf yookiin hir'isuuf gargaaruu danda'u jedhaman cuunfaafi argannoowwan qorannichaarratti hundaa'uun rakkoowwan qorannichaan argamaniif furmaanni armaan gadii kaa'amanii jiru.

- ❖ Qabiyyeewwan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qophaa'an wayitii barnootaa itti barsiifamu irratti xiyyeeffachuun qophaa'uu qabu. Haa ta'u malee, qabiyyeewwan kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaatan rakkoo wayitii barnootaa wajjiin walsimuu waan qabaniif, qaamni meeshaalee barnootaa kana qopheessu qabiyyeewwan wayitii barnootaa wajjiin walsiman xiyyeeffannaa keessa galchuun qopheessuun furmaata ta'a.
- ❖ Akka qorannoon kun mul'isutti, qabiyyeewwan barnootaa guutummaatti kitaaba barataa Afaan Oromoo keessatti qophaa'e sababa xiqqaachuu wayitii barnootaatiin osoo hin xumuramiin hafa. Kanaafuu, qabiyyeewwan barnootaa yeroo qophaa'an yeroo itti barsiifamus walsimsiisanii qopheessuun qabiyyeen barnootaa yeroon jalqabamee yeroon akka xumuruuf fala ni ta'a.
- ❖ Silabasii, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa bifa qindaa'een qophaa'uun mana barumsaatti yoo argame, haalli baruufi barsiisuu irra caalaatti xiyyeeffannoo akka argatu godha. Haa ta'u malee, meeshaaleen barnootaa kun bifa qindaa'een wal deggeruun mana barumsaatti argamani hin jiran.

Kanaafuu, silabasii, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa Afaan Oromoo bifa waldeggereen wayitii barnootaa qabatee mana barumsaatti yoo argame rakkoo kana maqsuu ni danda'a.

- ❖ WBA/Waajjirri barnoota Aanaa, BBO, manni barumsaafi qaamni dhimmi kun isaa ilaalu gosa barnoota kanaaf xiyyeeffannoo akkuma gosa barnoota kanneen birootti kennuun wayitii dabalataa gosa barnootaa kanaaf kennuu, wayitii barnootaa lamatti gadi bu'ee ture gara sadiifi isaa olitti deebisuu qabu. Akkasumas, hoogganaan mana barumsaa, barsiisonniifi qaamni dhimmi isaa ilaalu hundi wayitii barnootaa gar-malee gubatu irratti yoo hojjetan rakkoon kun fala argachuu ni mala.



### **Wabiilee**

- Adaanee Dinqisiisaa. (2013). “Walsimannaa Itti Fayyadamiinsa sagantaa Barnoota Afaan Oromoo Raadiyoo Irraafi Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 8<sup>ffaa</sup>: Xiyyeeffannoo Manneen Barnoota Aanaa Walmaraafi Bulchiinsa Magaalaa Hoolataa.” Qo’annoo Eebbaa Boodaa Yuunivarsiitii Addis Ababaa, (Kan Hinmaxxaffamne).
- Atkins John, Hailom Beteyerga and NunuMuhammed. (1996). *Skill Development Methodology PartII*. Addis Abeba: Addis Abeba University Printing Press.
- Berg,B.(2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. California stateUniversity: Long Beach
- Breen, M. (1989).*The Evaluation Cycle for Language Learning Tasks*.InR. K. Johnson (Ed.), *The Second Language Curriculum*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, H.D. (1994). *Principles of Language learning and Teaching*. Engle Wood Chiffs: Prentice Hall Regents.
- Brown, J. (1995). *The Elements of Language Curriculum*. Boston, MA: Heinle and Heinle.
- Brumfit, C. (1984). *Communicative Methodology In Language Teaching: The Roles of fluency&Accuracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, P. (1991). *Language, Self and Society: History of Language*. Wiley University Press.
- Caroll,T.B. (1984). *A Model Of School Learning*. Teachers college record,64.
- Cullingford, C.(1995). *The Effective Teacher*. London: Cassell.
- Cunningsworth, A.(1984). *Evaluating and Selecting EFL Materials*. Oxford: Heinemann.
- \_\_\_\_\_ (1995). *Choosing Your Course Book*. Oxford: Heinemann.
- Davies, F. (1995). *Introducing Reading*. London: Penguin.
- DerebsaDufera.(2004). “Fundamental of Curriculum Development.” (A Teaching Material For Post Graduate).A.A.U.
- Dewalt, M. and Rodwell, F. (1988). *Effects of Increased Learning Time in Remedial Maths and Science*. Ers Spectrum.

- Dickins and Woods.(1988). *Some Criteria for The Development of Grammar Task*. 'tesol qarterly, Vol. 22(4), pp. 623 – 646.
- Dublin, F.&Olshtain, E.(1986). *Course Design: Developing programs and Materials for Language Learning*. Cambridge: Cambridge university press.
- Ellis, R. (1997). “The Empirical Evaluation of Language Teaching Materials.” *ELT Journal*, Vol. 1(1), pp. 36 – 42.
- Fullan, M. (1993).*Change Forces: Probing the depths of educational reform*. London Falmer press.
- \_\_\_\_\_. (2001). *The New Meaning Of Educational Change*.Teachers College press, New York.
- Gettinger, M.(1984). “Achievement As a Function of Time Spent in Learning:” *American Educational Research Journal*, Vol. 21:2.
- \_\_\_\_\_. (1985). “Time Allocated and Time Spent Relative to Time Needed for Learning as Determinants of Achievement”, *Journal of educational psychology*, Vol.77:1, pp.1-11.
- \_\_\_\_\_. (1989). “Effects of Maximizing Time Spent And Minimizing Time Needed for Learning on Pupil Achievement,” *American Educational Research journal*, Vol. 26:1, pp.73-91.
- Grant, N. (1987). *Making The Most of Your Textbook: Longman Keys to Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guida, F., Ludlow, L. and Wilson, M. (1985). “The Mediating Effect Of Time-On-Task On The Academic Anxiety/ Achievement Interaction: A Structural Model.” *Journal Of Research And Development In Education*.
- Harmer, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman
- Hedge T. (2000). *Teaching and Learning English*. London: Longman UK Group Ltd.
- Hossler, C, Stage, F. And Gallagher, K. (1988). *The Relationship of Increased Instructional Time to Student Achievement*. Policy Bulletin: Consortium on Educational policy Studies.

- Hutchinson, T. and Waters, A. (1987). *English for Specific Purpose: A learning centered Approach*. Cambridge: Cambridge University press.
- Kumar, R. (1996). *Research Methodology: A Step by Step Guide for Beginners*. Adsen-Wesley. Longman. Australia.
- Levin, H. and Tsang, M. (1987). *The Economics of Student Time*. Economics of Education Review.
- Linda, P.A. (1997). *Curriculum Development: Resource and Reference* SNNPREB, Unpublished, Hawasa.
- McDonough, J. and Shaw, C. (1993). *Materials and Methods in ELT (2<sup>nd</sup> Ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Ministeera Barnootaa. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11ffaa: Kitaaba barataa*: Kampala Uganda. MK Publishers Ltd.
- \_\_\_\_\_. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa; Kutaa 11ffaa*: Kampala Uganda. MK Publishers Ltd.
- Nagy, S. and Wills, R. (2008). "Using Theory in Curriculum Development: The future selves curriculum." *American Journal of education*, Vol. 18 (1), 31.
- Nunan, D. (1988). *Syllabus Design*. Oxford: Oxford University press.
- O'Neill, R. (1990). *Why Use Textbooks?*: In R. Rossner and R. Boltho. (eds). *Currents in Language Teaching*. Oxford University Press.
- Pressley, et al. (1995). *Improving Students Learning With Effective Techniques*. <http://WWW.Google> website.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in Teaching writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Rea-Dikins, P. and Kevin, G. (1993). *Evaluation*. In Candlin, CN, and HG,
- Richards, J. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simpon, J. & Weine, C. (1989). *The Oxford English Dictionary (2<sup>nd</sup> Ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Smyth, J. & Shacklock, G. (1998). *Remarking Teaching: Ideology, Policy and practice*. London, England: Routledge.

- Stern, H.H. (1983). *Fundamental Concept of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarone, E and G.Yule. (1989). *Focus on the Language Learner*. New York. OUP.
- Tomlinson, B. (1998). *Materials Development for Language Teaching*. London: Cromwell Press.
- \_\_\_\_\_. (2005). *Materials Evaluation*. In B. Tomlinson ( Ed.), *Developing Materials for Language Teaching (2<sup>nd</sup> Ed.)*. London: Cromwell Press.
- Tyler, R. (1949). *Basic principles of curriculum and Instruction*. Chicago, IL: University of Chicago press.
- Vallance, E. (1974). *Five Conceptions of Curriculum: Their roots & implications of curriculum planning*. Berkley, PA: Mccutchan publishing.
- Walker, F. & Solts, F.(1997). *Curriculum and Aims*. Thinking about education. Columbia: Columbia University press.
- Wang, J. (2006). "Challenges of the New Curriculum Faced By Teachers." *International Handbooks of Education*, Vol. 15(1), 87-105.
- White, R.V. (1988). *The ELT Curriculum: Design, Innovation and Management*. USA: Basil Blackwell Inc.
- Widdowson (Eds). *Language Teaching: A scheme for Teachers Education (2<sup>nd</sup> Ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Widdowson, H.( 1990). *Aspects of Language Teaching*. OUP
- Wiggins and McTighe (2006). *Understanding by Design*. Pearson: Merrill Prentice Hall
- Wiley, D.E. and Harnischfeger, A. (1974). *Explosion of a Myth: Quantity of Schooling and exposure to instruction, major educational vehicles*. Educational Researcher.
- Wright, T. (1987). *Role of Teachers and Learners*. Oxford: Oxford University Press.
- Yalden, J. (1987). *Principles of Course Design For Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University press.

**DABALEEWWAN**  
**DABALEE - A**

**Cheekiliistii madaallii Qabiyyee barnoota kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti dhiyaataniifi wayitii Barnootaa**

Boqonnaa	Qabiyyeewwan barattootaaf dhiyaatan	Gilgaala	Fuula	Baay'inni yeroo barataan tokko tokkoo qabiyyee barnootaaf qabu ilaalcha keessa galchuun dhiyaatee?		Dandeettii barattootni waa'ee qabiyyee Sanaa hubachuuf qaban ilaalcha keessa galchee?		Yeroon ga'aan barattootaaf fiixaan ba'umsa kaayyoo sanaaf qaban ni jiraa?		Shaakalaaf yeroo ga'aa qabaa?		Qabiyyeen sun fedhii, sadarkaafi dandeettii barataa wajjiin walsimee?	
				Eeyyee	Lakki	Eeyyee	Lakki	Eeyyee	Lakki	Eeyyee	Lakki	Eeyyee	Lakki
3	Dandeettii dhaggeeffachuu	3	43		X		X		X		X		X
	Dandeettii dubbachuu	7	130		X		-		X		X		X
	Dandeettii dubbisuu	3	43		X		X		X		X		X
	Dandeettii barreessuu	11	57		X		X		X		X		X
1	Qabiyyee seer-lugaa	8	14		X		X		X		X		X
1	Afoola barsiisuuf	11	21		X		X		X		X	-	
3	Sirna Tuqaalee barsiisuuf	11	56		X		X		X		X		X
6	Gaalee barsiisuuf	5	94		X		X		X		X		X
1	Hiika Jechootaa	4		-			X	-			-		X
14	Keeyyata barsiisuuf	2	184		X		X		X		X		X
8	Qabiyyee barnootaa waliigalaa	1-17	1-		X		X		X		X		X

**DABALEE B**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

**KOLLEEJJII NAMOOMAA**

**QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTHII  
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKILOORII  
SAGANTAA EEB-BOODA**

**Bargaaffii Barattootaaf Dhiyaate**

Barataa, bargaaffiin kun Xiinxala walsimannaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoofi wayitii barnootaa Afaan Oromoof qophaa'anii madaaluuf odeeffannoo funaanuuf kan qophaa'edha. Milkaa'ina qorannoo kanaatiif odeeffannoo ati gumaachitu meeshaale funaansa ragaa ani itti gargaarame keessaa isa tokkodha. Kanaaf, qabiyyeewwan kitaaba Afaan Oromoo kee keessatti dhiyaataniifi wayitii barnootaa qabiyyee kana akka ati hubattuuf kenname sakatta'uun deebii sirrii ta'e barreessuun akka naaf deebistu abdii guddaan qaba.

Hubachiisa: Maqaa kee barreessuun hinbarbaachisu.

Durseen sigalateeffadha!

Maqaa mana barumsichaa\_\_\_\_\_

Sadarkaa barnootaa\_\_\_\_\_saala\_\_\_\_\_umurii\_\_\_\_\_

**I. Gaaffilee Qorannichi irraatti xiyyeeffatan**

Qajeelfama: Gaaffilee gaditti dhiyaatan erga sirriitti dubbisteen booda kanneen filannoo ta'aniif saanduqa keessatti mallattoo "x" kaa'uun kanneen biroo immoo bakka duwwaa irratti yaadakee guutuun deebisi.

1. Kitaabni barnoota Afaan Oromoo keessan yeroo barnootaaf kenname keessatti xumuruuf wayitii barnootaa kenname wajjiin walsimataa?

A, Eeyyee ☐ B, Lakki ☐

2. Wayitiin kitaaba Afaan Oromoof kenname irra caalaatti qabiyyee barnootichaa keessaa isa kam irratti wal hinsimu?

A, Dandeettiwwan afaanii irratti ☐

B, Qabiyyee seerlugaa irratti ☐

C, Sirna tuqaalee fi qubeessuu irratti fayyadamuu irratti ☐

D. Hiika jechootaa irratti ☐

E. Afoola irratti ☐

3. Kaayyoolee kitaabni barataa Afaan Oromoo kutaa 11 keessatti dhiyaate wayitii kennameef kana keessatti bira ga'uun ni danda'amaa?

A, Eeyyee ☐ B, Hanga tokko ☐ C. gadaanaa ☐ D. Lakki ☐

4. Gaaffii 3<sup>ffaa</sup> irratti deebiinkee 'lakki' kan jettu yoo ta'e maaliif?  
Ibsi \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

5. Barsiisaankee wayitii barnootaa eegee ni barsiisaa?

A, Eeyyee ☐ B, Hanga tokko ☐ C. Gadaanaa ☐ D. Lakki ☐

6. Qabiyyeen kitaaba barataa keessatti dhiyaate haala fedhiifi dandeettiikee wajjiin walsimatee qophaa'ee?

A, Eeyyee ☐ B, Lakki ☐

## II. Gaaffilee armaan gadiif deebiikee barreessuun deebisi.

7. Gaaffii 6<sup>ffaa</sup> armaan olii irratti deebiinkee wal hinsimatu yoo ta'e, dhiibbaan inni wayitii barnootaa siif kenname irratti qabu maali ibsi. \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

8. Wayitiin barnootaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> kun hojii irra oolmaan isaa maal fakkaata ibsi. \_\_\_\_\_

---

---

---

9. Shaakala qabiyyeewwanii keessatti akkaataa fedhiikeen hojjechuuf rakkooleen wayitii kenname wajjiin walsimsiisanii hojjechuu keessatti si mudatan maal fa'i ibsi. \_\_\_\_\_

---

---

---

10. Qabiyyee barnootaafi wayitiin barnootaa kenname wal hinsimu jetta yoo ta'e, furmaata isaa barreessi. \_\_\_\_\_

---

---

---



**DABALEE C**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**

**KOLLEEJJII NAMOOMAA**

**QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTHII  
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKILOORII**

**SAGANTAA EEB-BOODA**

**Af-gaaffii Barsiisotaaf Qophaa'e**

Kabajamtoota barsiisota mana barumsaa qophaa'ina Limmuutti Afaan Oromoo barsiisaa jirtaniif. Kaayyoon gaaffii kanaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11ffaa keessa jiran wayitii barnootaa kennameef keessatti xumuruuf hangam mijaa'oo akka ta'an madaaluun hanqinoota jiran heeruun furmaata kaa'uu waan ta'eef amanamummaan odeeffannoo gaafatamtan akka naaf deebistan durseen isin galateeffadha.

Durseen si galateeffadha!!!!

Maqaa mana barumsaa\_\_\_\_\_

Sadarkaa Barnootaa\_\_\_\_\_Guyyaa

odeeffannoon kenname\_\_\_\_\_

**Gaaffilee Qorannichaa**

- 1, Barattootni kee wayitii barnootaa kennameef keessatti qabiyyee barnootichaa akka hubatan ammam taasifta?
- 2, Wayitiin barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf ni mijataa?
- 3, Wayitii barnootichaaf kennameefi kan hojiirra oolaa jiru walsimsiisanii hojjechuu irratti rakkooleen jiran maal fa'i?

4. Wayitiin barnootaa barnootichaaf kenname akkaataa kennameefiin mana barumsichaa keessatti hojiirra oolaa jiraa? Yoo hojiirra oolaa hin jiru ta'e sababni isaa maal fa'i jetta?
5. Qabiyyeen barnootaa barnootichaaf kenname wayitii barnootaaf kenname wajjiin walsimatee akka hinxumuramne kanneen taasisan jiru yoo ta'e hanga beekatan himaa.
6. Silabasiin, qajeelchi barsiisaafi kitaabni barataa Afaan Oromoofi wayitiin barnootaaf kenname walsimuu dhabuu keessatti wantotni si mudatan yoo jiraate himaa.
7. Wayitiin barnootaa gosa barnootichaaf ramadame kitaabicha yeroon ni xumursiisaa?
8. Qabiyyeen kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qophaa'e kun barsiisaafis ta'e barataaf hangam mijaawaadha?
9. Torbanitti wayitiin (period) isiniif kenname xiqqaachuun hojii barsiisuu keessanii irratti dhiibbaa fide yoo jiraate naaf ibsaa.

**DABALEE D**  
**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA**  
**KOLLEEJJII NAMOOMAA**  
**QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTII**  
**MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKILOORII**  
**SAGANTAA EEB-BOODA**

**Af-gaaffii suuppervaayizeraaf Qophaa'e**

Kabajamaa suuppervaayizera mana barumsaa qophaa'ina Limmuu .Kaayyoon gaaffii kanaa qabiyyee barnoota Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessa jiran wayitii barnootaa kennameef keessatti xumuruuf hangam mijaa'oo akka ta'an madaaluun hanqinoota jiran heeruun furmaata kaa'uu waan ta'eef amanamummaan odeeffannoo gaafatamtan akka naaf deebistan durseen isin galateeffadha.

1. Barsiisonni qabiyyee barnootaa akka barattoonni hubataniif yaalii akkami taasisu?
2. Qabiyyee barnootaa sana hubachiisuuf yaalii barsiisaan taasisu hammami? madaaltanii beektuu?
3. Wayitiin lama torbeetti Afaan Oromoof kenname qabiyyee barnootichaa xumuruuf ni mijata jettanii yaadduu?
4. Barsiisaan yeroo maroo isaan alatti barattoota barsiisuun akka qabiyyee barnootaa xumursiisuuf yaalii isin gootan maali?
5. Qabiyyeen barnootaa fedhii, sadarkaafi dandeettii barattootaa waliin kan walsimedhaa?
6. Qabiyyeen kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11<sup>ffaa</sup> keessatti qophaa'e barachuufis ta'e barsiisuuf ni mijataa?
7. Wayitiin barnootaa xiqqaachuun dhiibbaa inni barsiisota irraan ga'u maali?
8. Wayitiin gosa barnoota kanaaf ramadame qixa sirriin hojiirra oolaa jiraa? Yoo hin jiru ta'e sababni isaa maali?

## **Ibsaa**

Ani mallattoofi maqaan koo armaan gaditti kan kaa'ame, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koofi kanaan dura yuunvarsitii kamuu keessatti qorannoo eebbaaf kan hindhiyaanne ta'uu isaa nan mirkanneessa

Maqaa: **Magarsaa Namoomsaa**

Mallattoo \_\_\_\_\_

Guyyaa itti galii ta'e \_\_\_\_\_